

शा. वे. ६६४

अवधूतगीता

(नेपाली भाषानुवाद)

४

प्रकाशक:—

काजी रत्नहादर जोशी

शा.वे. ६६४

ॐ

४

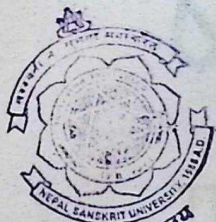
अवधूतगीता

नेपाली भाषानुवाद

प्रकाशक:-

काजी रत्नबहादुर जोशी

६।६०६ शुक्रपथ, काठमाडौं,

पुस्तकालय
१०५/१०९०
१००५/१०९०

सर्वाधिकार सुरक्षित

प्रथम संस्करण- १०००

विक्रम सम्वत् २०३१

आषाढ ६ गते

मुद्रक:-

श्री ५ को सरकारको छापाखाना

तत् त्वम् असि

भन्छन् अर्पकनै छैन न अर्पण न अर्पित
त्यसै भेद कहाँ जान्थ्यो त्यसैले यो छ अर्पित

भक्त रत्नबहादुर

कै

प्रकाशकीय वक्तव्य

राजा जनक जीवन्मुक्त हुनुहुन्थ्यो । राज्यगर्दा पनि उहाँलाई माया-प्रपंचले छुन सकेन । कमलका पातका पानीले कमलका पातलाई नछोये कै संसारमा रहँदा रहँदै कर्महरू गर्दागर्दै पनि अनाशक्तियोगको अभ्यासले जन्म मरण छुट्नसक्ने रहेछन् जस्तो मलाई लाग्छ । अवधूतगीता ब्रह्मविद्याको सबभन्दा अन्तिमअवस्थाको व्याख्या हो जस्तो छ । यसबाट संस्कृत बुझ्न नसक्ने नेपालीहरूलाई “आत्मवत्सर्वभूतेषु” भन्ने हिन्दूधर्मको मूलसिद्धान्त बुझ्नलाई केही मद्दत होला भन्ने मलाई लाग्छ । मेरो इच्छा यत्ति मात्र हो ।

पं. डमरुबल्लभ पौड्यालले यथामति अनुवाद गरिदिनु भएकोमा उहाँ धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

बिनीत

रत्नबहादुर जोशी

अवधूतगीताका विषयमा

बुद्धिर्वदति रे चित्तं सुप्तं मा प्रतिबोधय ।
व्युत्थिते परमानन्दे न त्वं नाहं न वै जगत् ॥

“अर्थात् बुद्धिले चित्तलाई भन्दछे कि—हे चित्त! विषयानन्दमा लट्ट-भएर सुतेको त्यस (चैतन्यसत्ता वा चैतन्यस्वरूपआत्मा) लाई न व्यूँका । किनभने त्यो परम आनन्दस्वरूप चैतन्यआत्मा व्यूँझ्यो भने न तँ रहन्छन् न म नै रहन्छु, न त यो जगत् नै रहन्छ” ।

भने कँ जव शुद्धचैतन्यसत्ताको व्युत्थान हुन्छ अनि त्यस अवस्थामा यो शरीर, ई नातागोता र ई सुख र दुःखका प्रपञ्चहरू कुनैपनि रहँदैनन् । परम आनन्द सिवाय त्यस अवस्थामा अरु केही अनुभव नै हुँदैन । त्यही कुरा लाई श्री मद्भगवद्गीतामा भनेको छ कि— यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः— अर्थात् जो पाएपछि अरु पाउनुपर्ने कुनैकुरा नै रहँदैनन् । त्यस्तो त्यो परमानन्दपद (धाम) मा पुग्न वा जन्म र मरणबाट छुटेर मोक्ष-प्राप्त गरेर चिदानन्द समरसमा मग्न हुन पहिले वैराग्य चाहिन्छ । वैराग्य मन्द, तीव्र र तीव्रतर गरी तीन प्रकारको हुन्छ । इनिहरूमा मन्द र तीव्र स्थायी छैनन् र तीव्रतर नै स्थायी हुन्छ । स्वामी दत्तात्रेयमा श्री रामचन्द्र तथा महात्मा गीतमबुद्धको जस्तो अत्यन्त तीव्रतर वैराग्य उठेको थियो । अवधूत स्वामी दत्तात्रेयका बारेमा निम्नप्रकारको कथा पाइन्छ ।

६

सत्ययुगमा अत्रिनाम गरेका राजर्षि थिए । उनकी अनसूया नाम गरेकी धर्मपत्नी थिइन् । सन्तान नहुँदा उनले देवतामध्ये श्रेष्ठ ब्रह्मा विष्णु महेश्वर-को आराधना गरिन् । तपस्याका जोडले उनीहरू प्रकट भएर वरमाग्न भने । अनसूयाले पनि “तपाईं तीनैजना मेरा छोरा हुनुहोस्” भन्ने वर मागिन् । तथास्तु भनेर ब्रह्मा विष्णु महेश्वर अन्तर्ध्यान भए । कालान्तरमा ब्रह्मा चन्द्रमाको रूपमा, विष्णु दत्तात्रेयको रूपमा र महेश्वर दुर्वासाको रूपमा जन्म लिए । राजर्षिका छोरा भएकाले दत्तात्रेयले केही समयसम्म राज्य गरेपछि उनलाई संसारदेखि अत्यन्त तीव्रतर वैराग्य उत्पन्न भयो । अनिपछि राज्य छोडेर उनी एकलै डुल्न लागे । तर साथी भएका ऋषिकुमारहरूले उनको संगत छोडेनन् र उनले जलभित्र पसेर केही दिन बिताउँदा पनि ऋषिकुमारहरूले उनलाई कुहरे वसेको देखि आफ्ना मायाले एउटी परम सुन्दरी स्त्री र एउटा रक्सीले पूर्ण भएको बोतल सृष्टि गरी ती दुवैलाई लिएर जलबाट बाहिर निस्के । त्यो देखेपछि ऋषिकुमारहरू यी त भ्रष्ट भएछन् भनेर उनी-हरूले स्वामीदत्तात्रेयको साथ छोडे । उनले पनि ती दुवैकुरा (स्त्री र रक्सी) आफैमा लीन गराएर सहजावस्थामा अवधूतको भेषमा तत्त्वज्ञानका कुरा फलाक्दै यत्र तत्र डुल्नथाले ।

एकदिन कुनै एउटा राजाले आनन्दमा मग्नभएको उनलाई देखेर सोधेः— हे स्वामीजी ! तपाईंले कुन गुरुका कृपाबाट यस्तो आनन्द प्राप्त गर्नुभयो ? । उत्तरमा दत्तात्रेयले “मैले कुनै गुरु थापेको छैन । मेरो कानमा कसैले मन्त्र सुनाएको पनि छैन” । यस्तो सुन्दा राजा छक्क परे । त्यो देखेर दत्तात्रेयले भनेः— हे राजा ! मैले मन्त्र नसुने पनि मेरा २४ गुरु छन् । तिनी-हरूबाट मैले यस्तो ज्ञान पाएको छु । जस्तैः— १ पृथिवीबाट क्षमा (सहन-शीलता र परोपकार) २ वायुबाट अनाशक्तता, ३ आकाशबाट निर्लेप र व्यापकता, ४ पानीबाट स्वच्छता र मधुरता, ५ अग्निबाट थोरै धेरै जो मिल्यो त्यसैमा सन्तुष्ट हुनेपना, ६ चन्द्रमाबाट घटने बढ्ने कुरा भ्रम मात्र रहेछ भन्नेकुरा, ७ सूर्यबाट लिने र दिने दुवैकुरा र सबैमा समानदृष्टि राख्नेकुरा,

रेकी ८ परेवावाट पारिवारिकमायामा आसक्त हुन नहुने रहेछ भन्नेकुरा, ९
 अजिगरवाट एकै आसनमा विचलित नभै बस्ने र जो मिल्छ त्यही खाने भन्ने-
 कुरा, १० समुद्रवाट सुख दुःखवाट नङ्गने कुरा, ११ पुतलीवाट रुपमा मोहित-
 हुनु हुँदैन भन्नेकुरा, १२ मौरीवाट जम्मा गर्नहुने रहेन छ भन्नेकुरा, १३
 हात्तीवाट स्त्रीसंसर्गवाट खाडलमा परिन्छ भन्नेकुरा, १४ भुमरावाट प्रत्येक
 प्राणीवाट गुणमात्र ग्रहण गर्नुपर्छ भन्नेकुरा, १५ मिर्गवाट संगीतमा मोह हुन्छ
 भन्नेकुरा, १६ माछामाट जिभ्राको वशपर्न हुने रहेनछ भन्नेकुरा, १७ पिङ्ग-
 लानाम गरेकी वेश्यावाट आशा लिन हुने रहेनछ भन्नेकुरा, १८ न्याउली-
 वाट संग्रह गर्न हुने रहेनछ र त्यागमा सुख रहेछ भन्नेकुरा, १९ बालक-
 वाट शत्रु मित्र सबैका समानभाव राख्नुपर्छ भन्नेकुरा, २० कुमारीवाट
 एकलै बस्नु पर्ने रहेछ भन्नेकुरा, २१ बाण बनाउनेवाट एकाग्रता लिनुपर्ने
 रहेछ भन्नेकुरा, २२ सर्पवाट घर नबनाउने कुरा, २३ माकुरावाट परिवारमा
 ज्यादा आशक्त हुनुहुन्न भन्नेकुरा, २४ कुमालकोटीवाट जुन चीजको एका-
 ग्रतापूर्वक ध्यान गरयो त्यही होइने रहेछ भन्नेकुराको ज्ञान लिएको हुँ भने ।
 राजाले पनि यी सबै कुरालाई मननगरी जीवन्मुक्त भै आनन्दमा लीन भए ।

योग भनेको चित्तकावृत्तिहरूलाई विषयवाट हटाएर आत्मानन्दमा
 स्थिर गराउनु हो । त्यस्तो अभ्यास गर्नेलाई योगी भनिन्छ ।
 योगका धेरै खुट्किलाहरू छन् । पूर्णयोग प्राप्त गर्न क्रमशः ती
 खुट्किलाहरू चढ्दै जानुपर्छ । ती खुट्किलाहरू क्रमशः चढ्दै चढ्दै जव
 कर्मिष्ठपुरुष सबभन्दा माथिल्लो खुट्किलामा पुग्दछ । अनि त्यसका-
 निमित्त चढनुपर्ने कुनै खुट्किलो रहँदैन । त्यो स्वयं ब्रह्मस्वरूप हुन्छ । श्रुतिमा
 भनेको छ कि “ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति, अर्थात् ब्रह्मजाने प्राणी स्वयंब्रह्म नै
 हुन्छ । श्री मद्भगवद्गीतामा भनेको छ कि

आरूक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।

योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते” ।

(भगवद्गीता अध्याय ६ श्लोक ३)

अर्थात् आत्मसाक्षात्कारस्वरूप योगलाई प्राप्तगर्न इच्छागर्न मुनिका निमित्त कर्म (उपासना) आदि नै कारण मानिएको छ र आत्मसाक्षात्कार भै सकेका प्राणीका निमित्त शान्ति वा कर्मको निवृत्ति (संपूर्ण कर्मको त्याग) नै कारण मानिएको छ । अतः जहाँसम्म जीवात्मा ले आत्मसाक्षात्कार गर्न सक्तैन त्यहाँसम्म त्यसलाई कर्महरूको आवश्यकता हुन्छ । तसर्थ त्यसले कर्महरू गर्नेपदछ । जब कर्महरू गर्दा गर्दा क्रमशः तलका संपूर्ण खुट्टिला पार गरेर योगारूढ (आत्मसाक्षात्कार) हुन्छ र सोऽहमस्मि (त्यो चैतन्यसत्ता मै हूँ) भन्ने ज्ञानको पूर्णावस्था हुन्छ अनि त्यस योगीका निमित्त कर्मभन्ने कुनै कुरानै रहँदैन । त्यसले विधि (यो गर्नुपर्ने हो) र निषेध (यो गर्नु नपर्ने कुरा हो) भन्ने कुरालाई नै नाध्दछ र त्यो जीवन्मुक्त भैसकेको हुन्छ । अवधूतावस्था भन्नुनै जीवन्मुक्तावस्था हो ।

जीवमुक्तावस्थामा पुगेपछिपनि कुनै योगीहरू चित्तबाट विषयले छुँदै नछोड्ने भएर पनि कर्मफलबाट अलग रहेर (केवल अरुको कल्याण र आफ्नु आत्मशुद्धिकालागि) देह रहेसम्म राजा जनक जस्तै कर्म गर्दै रहन्छन् । कुनै जीवन्मुक्तपुरुष भने राजा ऋषभदेव र भरत जस्ता भएर संपूर्ण संसारिक विधि र निषेधलाई नाघेर पूर्ण समरसमा मग्न भएर आनन्दस्वरूप अवधूतावस्थामा पुगेर स्वेच्छानुसार संसारमा घुमफिर गर्दछन् । अतः अवधूतावस्था योगमार्गको पूर्णावस्था हो र यो अवस्था अलौकिक अवस्था हो ।

वेदान्तशास्त्रमा मायाशवलित ब्रह्म वा सगुणब्रह्मलाई मात्र मान्ने द्वैतवाद, सगुण र निर्गुणब्रह्म दुवैलाई मान्ने द्वैताद्वैतवाद र केवल निराकार निरञ्जन आकाशजस्तै नित्य व्यापक स्वयं ब्रह्म भन्दा अरु मायाको प्रपञ्च मिथ्या हो भन्ने अद्वैतवाद यस्ता वादहरू छन् । सबै वादहरू अन्त्यमा आएर अद्वैतवादमा लीन हुन्छन् । यो अद्वैतवादका प्रतिष्ठापक आद्यजगद्गुरु शंकराचार्य हुनुहुन्छ । उहाँले संपूर्ण विवर्तवादहरूलाई खण्डन गरेर वेदान्तको अन्तिमसार अद्वैतवादको स्थापना गर्नुभएको हो । अरु संप्रदायमा

४

द्वैतभावले गर्दा यो, त्यो, तँ, म, सानु, ठूलो भन्ने भेददृष्टिको बाहुल्य छ ।
 संपूर्ण धर्महरू र संपूर्ण वादहरूलाई यस अद्वैतवादले समेटेर आफैंमा
 लीन गराएको छ । अद्वैतवाद कुनै धर्मलाई तिरस्कार गर्दैन न त सानु ठूलो
 भनेर भेद लिन्छ । केवल सबैका घट घटमा पूर्णब्रह्म व्यापकरूपले रहेको
 छ र परब्रह्म परमेश्वर पक्षपाती छैन । त्यो तत्त्वपनि (आत्मतत्त्वपनि) स्वयं
 तिमी हो भन्ने कुरा मान्दछ । वास्तवमा हिन्दूधर्मको पराकाष्ठा यस
 अद्वैतवादले संसारका संपूर्ण धर्महरूलाई समन्वयात्मक दृष्टि र संपूर्ण
 प्राणिमात्रलाई समानभावले हेरेको छ । यो अवधूतगीता त्यही अद्वैतवादको
 विशद व्याख्या हो । यस ग्रन्थको राम्ररी मनन गर्नसके प्रत्येक प्राणिमा
 “सबै प्राणी बराबर हुन्” भन्ने विशाल भावनाको सञ्चार भै “मलाई
 मात्र” भन्ने भावनाको ठाउँमा “सर्वे भवन्तु सुखिनः” भन्ने हिन्दूधर्मको व्यापक
 भावनाको उद्बोधन भै हाम्रो समाज, हाम्रो राष्ट्र र अन्तर्व्योगत्वा संपूर्ण
 विश्व नै आफैं जस्तो देख्ने उच्चतम भावनाको उदय हुनसक्नेछ भन्ने मलाई
 लाग्दछ ।

जेहोस् अद्वैतवादको पराकाष्ठारूप यस ग्रन्थलाई अनुवाद गर्न पाए
 संस्कृत नजान्ने नेपाली जनतालाई पनि अद्वैतवादको केहीबोध हुने थियो भन्ने
 आशय प्रकट गर्नु भै काजी रत्नबहादुर जोशीले अनुवाद गर्न मलाई
 प्रेरणागर्नुभएको हो । तर विषयमामग्न म जस्तो व्यक्ति कहाँ समरसमा
 मग्न हुने अद्वैतवादको यो ग्रन्थ कहाँ । तदपि मैले यहाँ श्लोकको साधारण
 अर्थसम्म गर्ने प्रयास गरेको छु । यत्तिबाट मात्र पनि संस्कृत नजान्ने
 नेपाली जनताले चैतन्यब्रह्मसम्बन्धि ज्ञानको यत्किञ्चित् लाभ उठाउन
 सके आफुलाई अहोभाग्य संझ्ने छु । यहाँ त्रुटिहरू धेरै होलान् त्यसमा
 सबैसँग क्षमा चाहने

विनीत

अनुवादक

इमरुबल्लभ पौड्याल

श्र

म

म

छु

श्रा

क

नि

अ

अवधूतगीता

पहिलो अध्याय

श्री अवधूत उवाच— श्री अवधूत भवुहुन्छ ।

ईश्वरानुग्रहादेव पुंसामद्वैतवासना ।

महद्भयपरित्राणा विप्राणामुपजायते ॥१॥

केवल ईश्वरका अनुग्रहबाट नै पुरुषहरू (चार वर्णका प्राणीहरू) मध्येमा साधारणतः सबैलाई र विशेषगरेर ब्राह्मणलाई ठूलो डर (जन्म मरणरूपी डर) बाट रक्षागर्ने अद्वैतवासना (जन्ममरणरूपी संसारचक्रबाट छुटेर ब्रह्मरूपहुने विचार) को उत्पत्ति हुन्छ ।

येनेदं पूरितं सर्वमात्मनैवात्मनात्मनि ।

निराकारं कथं वन्दे ह्यभिन्नं शिवमव्ययम् ॥२॥

जुन चेतनसत्तास्वरूप ब्रह्मले देखिने यो सम्पूर्ण जगतलाई आफैले आफैमा स्वयं परिपूर्ण पारेको छ । त्यस्तो त्यो कसैबाट पनि भिन्न नभएको, कहिल्यै नाश नहुने, जीवात्माबाट छुट्टिँदैन नछुट्टिँने, कल्याणकारक निराकारलाई म कसरी नमस्कार गरूँ ? । नमस्कार भिन्नमा मात्र हुन्छ अर्थात् आफैले आफैलाई के नमस्कार गर्ने ?

पञ्चभूतात्मकं विश्वं मरीचिजलसन्निभम् ।

कस्याप्यहो नमस्क्रुर्यामिहमेको निरञ्जनः ॥३॥

देखिने यो जगत् मगतृष्णा (बालुवा टल्कंदा पानी टल्के जस्तो देखिने भ्रान्ति) जस्तै झूटो छ । मायाका प्रपञ्चबाट रहित केवल एउटै चैतन्य-स्वरूप भएको मैले कसलाई नमस्कार गरुं ? (अज्ञानबाट भेददृष्टि र ज्ञानद्वारा समदृष्टि हुन्छ । अतः सम्पूर्णकुरा आत्मस्वरूप देखिने समदृष्टिमा आफैले आफैलाई कसरी नमस्कार गर्ने ?)

आत्मैव केवलं सर्वं भेदाभेदो न विद्यते ।

अस्ति नास्ति कथं ब्रूयां विस्मयः प्रतिभाति मे ॥४॥

यो सम्पूर्ण ब्रह्माण्डमा आत्मानै केवल सर्वरूपी छ । (सर्वव्यापक त्यो आत्मतत्त्वबाट ब्रह्माण्डकै उत्पत्ति भएकोले) त्यसमा र सृष्टिमा भेद कत्तिपनि छैन र अभेद पनि छैन । किनभने मिथ्याज्ञानमा यो सृष्टि छ र शुद्धज्ञानमा यो छैन पनि । अतः यो जगत् छ र छैन भनेर म कसरी भनूँ ? मलाई त यसमा आश्चर्य पो लाग्छ ।

वेदान्तसारसर्वस्वं ज्ञानविज्ञानमेव च ।

अहमात्मा निराकारः सर्वव्यापी स्वभावतः ॥५॥

वेदान्तको सारकुरा अद्वैतब्रह्मकोचिन्तन नै मेरो सर्वस्व हो । ज्ञान र विज्ञान भन्नु पनि मेरो निमित्त यही हो । म त स्वभावैले व्यापक आत्म-स्वरूप र निराकार (लामू छोटो, सानु ठूलो आदि कुनै आकार नभएको) छु ।

यो वै सर्वात्मको देवो निष्कलो गगनोपमः ।

स्वभावनिर्मलः शुद्धः स एवाहं न संशयः ॥६॥

संपूर्ण चराचरको आत्मस्वरूप, आकाशजस्तै (निश्चल र व्यापक) कलारहित, देवता (अवयव रहित) जस्तै, स्वभावैले निर्मल र शुद्ध यस्तो जुन (शुद्ध चैतन्यब्रह्म) छ त्यो मै हूँ । यसमा कुनै सन्देह छैन ।

अहंमवाव्ययोऽनन्तः शुद्धविज्ञानविग्रहः ।

सुखं दुःखं न जानामि कथं कस्यापि वर्तते ॥७॥

म त नाश नहुने, अनन्त (अन्त्यरहित) शुद्ध र विशेषज्ञानस्वरूप हूं ।
त्यसो भएकोले म सुख र दुःख भन्ने कुरै जान्दिन । ती सुख र दुःखहरू कस्तामा
कसरी रहन्छन् त्यो पनि जान्दिन । (सुख र दुःख स्थूलशरीरमा मात्र
रहन्छन् ज्ञानस्वरूपी जीवन्मुक्तमा रहंदैनन्) ।

न मानसं कर्म शुभाशुभं मे

न कार्याकं कर्म शुभाशुभं मे ।

न वाचिकं कर्म शुभाशुभं मे

ज्ञानासृतं शुद्धमतीन्द्रियोऽहम् ॥८॥

मेरानिमित्त मनले, शरीरले र वचनले गरिने, असल र खराब भनिने
कर्महरू छंदै छैनन् । किनभने म त ज्ञानरूपी अमृतस्वरूप, शुद्ध (निर्मल)
र इन्द्रियका विषयबाट फरक छु । (इन्द्रियातीत अवस्थामा कुनै कर्म पनि
रहंदैनन्) ।

मनो वै गगनाकारं मनो वै सर्वतोमुखम्

मनोऽतीतं मनः सर्वं न मनः परमार्थतः ॥९॥

मन भन्ने तत्व आकाशजस्तै छ, मन नै सबैतिर मुख भएको अर्थात्
सबैतिर बग्नसक्ने छ र मनबाटै सम्पूर्ण संसारको रचना भएको छ ।
तर मन चैतन्यआत्मा भन्दा फरक छ । (चैतन्य आत्मा मनभन्दा अतीत,
सूक्ष्म र सत्यरूप छ) ।

अहमेकमिदं सर्वं व्योमातीतं निरन्तरम् ।

पश्यामि कथमात्मानं प्रत्यक्षं वा तिरोहितम् ॥१०॥

केवल एउटा (अभेदस्वरूप) भएको आत्मामा यो सम्पूर्ण संसार रहेको छ । त्यो आत्मा आकाशभन्दा पनि सूक्ष्म र अखण्डित छ । अतः त्यस्तो आत्मालाई म प्रत्यक्षरूपमा वा तिरोहित (आँखाले नदेखिने) रूपमा कसरी देखूँ ? । (देखने र देखिनेको अभिज्ञावस्थामा दुबै रहन्न र दृष्टि एकाकार हुन्छ) ।

त्वमेवमेकं हि कथं न बुध्यसे

समं हि सर्वेषु विमृष्टमव्ययम् ।

सदोदितोऽसि त्वमखण्डितः प्रभोः

दिवा च नक्तं च कथं हि मन्यसे ॥११॥

हे प्रभू ! (स्वयंसमर्थवान्) तिमी नै केवल एउटै छौ, संपूर्ण प्राणीहरूमा समभावले रहेका छौ । यही कुरा स्वयं तिमी किन बुझ्दैनौ ? । तिमी स्वयं प्रकाश भएर अखण्डरूपले उदाईरहेका छौ । यस्तो छंदाछंदै पनि किन तिमी यो दिन हो र यो रात हो भनेर मान्दछौ ? ।

आत्मानं सततं विद्धि सर्वत्रैकं निरन्तरम् ।

अहं ध्याता परं ध्येयमखण्डं खण्डयते कथम् ॥१२॥

हेर ! सबैमा व्याप्त भएर रहेको, केवल एउटै र अखण्डरूपमा रहेको आत्मा छ भन्ने कुरा जान । यस्तो जानेपछि म ध्यानगर्छु र त्यो ध्यान गरिन्छ भन्ने कुरा नै रहंदैन । किनकि जो अखण्ड छ त्यो कसरी खण्डित हुन्छ ? । (ध्याता र ध्येय एउटै हो भन्ने भएपछि भेदबुद्धि अज्ञान रहंदैन) ।

न जातो न मृतोऽसि त्वं न ते देहः कदाचन ।

सर्वं ब्रह्मेति विख्यातं ब्रवीति बहुधा श्रुतिः ॥१३॥

(चैतन्य आत्मस्वरूप) तिमी न जन्मेका छौ र न मर्दछौ । यो शरीर पनि तिम्रो कहिल्यै भएको छैन । किनभने “सर्वं खलु इदं ब्रह्म” अर्थात्

यो सबै जगत ब्रह्म हो" भन्ने कुरा प्रख्यात छ र श्रुतिहरूले पनि "अकायमन्नणम्"
"शरीर नभएको र अखण्ड" भन्ने कुरा ठाउँठाउँमा भनेका छन् ।

स वाह्याभ्यन्तरोऽसि त्वं शिवः सर्वत्र सर्वदा ।

इतस्ततः कथं भ्रान्तः प्रधावसि पिशाचवत् ॥१४॥

त्यस्तो (चैतन्यब्रह्म) तिमी बाहिर र भित्र, संघे, जहाँतहीं (पूर्ण-
रूपमा) छंदैछौ । त्यस्तो तिमी भ्रान्त भएर पिशाच डुलेकै भ्रान्तिलाई
लिएर किन डुलीरहन्छौ ? ।

संयोगश्च विभागश्च वर्तते न च ते न मे ।

॥ नत्वं नाहं जयन्नेदं सर्वमात्मैव केवलम् ॥१५॥

मेरानिमित्त र तिम्रानिमित्त पनि जोडिने र छुट्दिने भन्ने कुरै छैन ।
त्यसकारण मेरालागि तिमीपनि छैनौ र तिम्रालागि म पनि छैन र यो
जगत्पनि छैन । जो देखिन्छ यो त केवल आत्मस्वरूपमात्र छ । (भेदरूपमा
जो यो जगत देखिन्छ त्यो त अध्यारामा डोरी देख्ता सर्पको भान-
भएजस्तो मात्र हो) ।

शब्दादिपञ्चकस्यास्य नैवासि त्वं न ते पुनः ।

त्वमेव परमं तत्त्वमतः किं परितप्यसे ॥१६॥

जुनू यी रूप, रस, गन्ध, शब्द र स्पर्श पांचओटा विषय छन् न त
इनिहरूसित तिम्रो सम्बन्ध छ । न त तिमीसित इनिहरूको सम्बन्ध छ ।
केवल तिमीमात्र परंतत्व (सत्यस्वरूप) छौ । अतः तिमी किन चिन्ता
गर्दछौ ? ।

जन्म मृत्युर्न ते चित्तं बन्धमोक्षौ शुभाशुभौ ।

कथं रोदिषि रे वत्स नामरूपं न ते न मे ॥१७॥

(जीवरूपी) हे बाबु ! जन्मने, र मर्ने कुरा, असल र खराब भन्ने कुरा,
बन्धन र मोक्ष, नाम र रूप भन्ने कुरा पनि केवल चित्तका (मन वा चेतका)

धर्म (स्वभाव) हुन् । उपर्युक्त कुरा तिम्रापनि होइनन् र मेरापनि होइनन् । तसर्थ तिम्रो किन रुन्छौ ? ।

अहो चित्त कथं भ्रान्तः प्रधावसि पिशाचवत् ।

अभिन्नं पश्य चात्मानं रागत्यागात्सुखी भव ॥१८॥

ओहो ... अपशोचको कुरा छ कि हे चित्त ! तँ किन यसरी भ्रान्त-भएर पिशाच डुलेको गरी डुल्दछस् ? । सबैमा टम्म भएर रहेको आत्मालाई हेर् । अनि रागलाई छोडेर सुखी हो ।

त्वमेव तत्त्वं हि विकारवर्जितम्

निष्कम्पमेकं हि विमोक्षविग्रहम् ।

न ते च रागो ह्यथवा विरागः

कथं हि सन्तप्यसि कामकामतः ॥१९॥

केवल तँ नै विकार (कामवासना आदि) ले रहित तत्व (आत्मस्वरूपतत्व) कम्परहित (दृढ) केवल एक (भेदरहित) मुक्तस्वरूप छस् । तेरानिमित्त राग वा बैराग्य पनि छैन । अतः तँ त्यसै अनेकौं इच्छाहरूको कामनागर्ह किन पिरलिन्छस् ।

वदन्ति श्रुतयः सर्वा निर्गुणं शुद्धमद्वयम् ।

अशरीरं समं तत्त्वं तन्मां विद्धि न संशयः ॥२०॥

संपूर्ण श्रुतिहरू आत्मालाई तीन गुण (सत्त्व, रज र तम) बाट फरक, शुद्ध र अविनाशी, शरीररहित र सबैमा समानभावले रहेको तत्व हो भन्दछन् । त्यस्तो त्यो तत्व “म” हूँ भन्ने कुरा जान । यसमा शंका छैन ।

साकारमनृतं विद्धि निराकारं निरन्तरम् ।

एतत्तत्त्वोपदेशेन न पुनर्भव संभवः ॥२१॥

यस ब्रह्माण्डमा जति साकार (आकार वा अनुहार भएका) छन् ती सबै असत्य (झुटा) हुन् र निराकार (आकार वा अनुहार नभएको तत्व) नै सत्यरूप छ भन्ने कुरा जान (बुझ्) । यही तत्वको उपदेश धारण (मनन) गर्नाले (प्राणीहरूका निमित्त) जन्म र मृत्युरूपी संसार आइलाग्दैन ।

एकमेव समं तत्त्वं वदन्ति हि विपश्चितः ।

रागत्यागात्पुनश्चित्तमेकानेकं न विद्यते ॥२२॥

विद्वान्पुरुषहरू सबैमा बराबररूपले रहने केवल एउटा मात्र (चैतन्य-आत्मा) छ भन्दछन् । फेरि चित्तले यदि रागलाई त्यागगर्‍यो भने त त्यही चित्तमा एक र अनेक अर्थात् द्वैत र अद्वैत भन्ने भाननै रहँदैन अर्थात् त्यो बेला आत्मा आफ्नै स्वरूपमा टक्क अडिन्छ ।

अनात्मरूपं च कथं समाधि-

रात्मस्वरूपं च कथं समाधिः ।

अस्तीति नास्तीति कथं समाधि-

मोक्षस्वरूपं यदि सर्वमेकम् ॥२३॥

अनात्मरूपमा (जडपदार्थमा), आत्मस्वरूपमा (विक्षेपादिरहित चैतन्य-स्वरूप आत्मा) छ भन्ने अर्थात् तीनै कालमा रहीरहने र छैन भन्ने कुरा अर्थात् तीनै कालमा नरहने भन्ने कुरामा पनि समाधि हुँदैन । जब मोक्षस्वरूप अर्थात् नित्यशुद्ध मुक्तस्वरूप, पूर्ण र एक, द्वैतबाट रहित भएको आत्मामात्र हुन्छ त्यसमा पनि समाधि हुँदैन । अर्थात् जुनै एकाग्र छैन त्यसलाई एकाग्रहुन अर्थात् समाधिमा स्थित हुनको इच्छा रहन्छ । स्वयं एकाग्रतामा पुगेपछि समाधिको आवश्यकता हुँदैन ।

विशुद्धोऽसि समं तत्त्वं विदेहस्त्वमजोऽव्ययः ।

जानामीह न जानामीत्यात्मानं मन्यसे कथम् ॥२४॥

(हे चित्त ! अथवा हे शिष्य !) तिमी शुद्धस्वरूप, सबैमावरावरूपले रहने, देहसंग सम्बन्ध नभएका, कहिल्यै नजन्मने र कहिल्यै नाश नहुने छौ । जब तिम्रो यस्तो स्वरूप छ भने तिमी आत्मालाई जान्दछु र जान्दिन-पनि भन्ने यो तिम्रो कस्तो भनाई हो ? ।

तत्त्वमस्यादिवाक्यैश्च स्वात्मा हि प्रतिपादितः ।

नेति नेति श्रुतिर्ब्रूयादनृतं पाञ्चभौतिकम् ॥२५॥

वेदले तत् त्वम् अस्ति “त्यो तिमीनै हौ” भन्ने आदि वाक्यहरूद्वारा आफ्नू अन्तरात्मालाई प्रतिपादन गरेको छ । नेति नेति अर्थात् “यो पनि होइन, यो पनि होइन” भन्दै देखिने यो पाञ्चभौतिक जगतलाई ब्रह्मसंग सम्बन्ध नभएको झुटो हो भनेको छ ।

आत्मन्येवात्मना सर्वं त्वया पूर्णं निरन्तरम् ।

ध्याता ध्यानं न ते चित्तं निर्लज्जं ध्यायते कथम् ॥२६॥

अखण्ड आत्मस्वरूप तिमीले स्वयं आफैमा यो जगत् वा ब्रह्माण्ड परिपूर्ण पारेका छौ । अतः त्यस्तो तिमीमा ध्यानगर्ने (कर्ता) र ध्यान गरिने (कर्म) भन्ने कुरै छैन । (यस्तो स्थितिमा पनि) ध्यानगर्छु भन्ने हे मन ! तलाई लाज लाग्दैन ? त्यसै निर्लज्ज भएर कसरी ध्यान गर्छस् ? (ध्याता र ध्येय भएमा ध्यान हुन्छ र स्वयं एकाकार हुंदा ध्यान भन्ने कुरै रहन्न) ।

शिवं न जानामि कथं वदामि

शिवं न जानामि कथं भजामि ।

अहं शिवश्चेत्परमार्थतत्त्वं

समस्वरूपं गगनोपमं च ॥२७॥

म नै परमप्रयोजननीय, शिवस्वरूप, सदैमा टम्म व्यापक भएर रहने र आकाश जस्तै निर्लिप्त छु भने शिव (कल्याणस्वरूपब्रह्म) लाई म जान्दिन । किनभने त्यो ज्ञानेन्द्रिय (वचन) को गोचर छैन । अतः त्यो यस्तो

छ भनेर कसरी भनू ? । म शिवलाई जान्दिन (ममा जब जान्ने र जानिने
कुरै छैन स्वयं एकाकार छु) भने त्यसलाई म कसरी भजन गरूँ ? ।

नाहं तत्त्वं सभं तत्त्वं कल्पनाहेतुर्वर्जितम् ।

ग्राह्याग्राहकनिर्भुक्तं स्वसंवेद्यं कथं भवेत् ॥२८॥

म भिन्नतत्त्व र समतत्त्व पनि होइन, कल्पना र कल्पनाको कारण
पनि होइन । त्यस्तै समातिने र समात्ने भन्ने व्यवहारबाट पनि म अलग
छु । यस्तो ममा स्वयंवेद्यता (आफुभन्दा अर्को छ र त्यसलाई मैले जाने
भन्ने धारणा) कसरी रहन सक्तछ ? ।

अनन्तरूपं न हि वस्तु किञ्चित्

तत्त्वस्वरूपं न हि वस्तु किञ्चित् ।

आत्मैकरूपं परमार्थतत्त्वम्

न हिंसको वापि न चाप्यहिंसा । २९ ।

त्यो चैतन्यआत्मा नाशवान् वस्तु होइन र त्यसका रूपको कुनै टुंगो
छैन तर वस्तुहरू परिछिन्न (नाशवान्) भएर टुंगिन्छन् । त्यस (चैतन्य
आत्मा) मा वास्तविकतत्त्व (सत्य) छ तर वस्तुहरूमा वास्तविकतत्त्व छैन ।
त्यही आत्मा केवल एक अखण्डस्वरूप वास्तविक तत्त्व (द्वैतभावरहित
तत्त्व) भएकोलेनै त्यसमा मार्ने र मर्ने भन्ने कुरै छैन ।

घटे भिन्ने घटाकाशं सुलीनं भेदवर्जितम् ।

शिवेन मनसा शुद्धो न भेदः प्रतिभाति मे ॥३०॥

जस्तो गायो फुट्दा गाय्राभित्र रहेको आकाश (बाहिरको महाकाशमा)
भेदरहित भएर विलाउँछ त्यस्तै शिव (वासना रहित) भएको मनले शुद्ध
भएको मलाई भेद (जीवात्मा र परमात्माको भेद) भन्ने कुरा भासतै
भासतैन ।

त्यो यस्तो

न घटो न घटाकाशो न जीवो जीवविग्रहः ।

केवलं ब्रह्म संविद्धि वेद्यवेदकवर्जितम् ॥३१॥

यहाँ न त घडा छ न त घटाकाश (गाग्राभित्रको आकाश) नै छ । (अन्त-स्करणरूपी उपाधिको अभावमा) न त जीव छ न त जीवको शरीर नै छ । अतः विषय र विषयीभावले रहेको अर्थात् जानिने र जान्न नसकिने पनि भएर रहेको यस्तो केवलब्रह्म छ भन्ने कुरा (अद्वैतमार्गबाट) जान ।

सर्वत्र सर्वदा सर्वमात्मानं सततं ध्रुवम् ।

सर्वं शून्यमशून्यं च तन्मां विद्धि न संशयः ॥३२॥

जहाँतहीं सधैं संपूर्णरूपले निरन्तर रहने र अविनाशीस्वरूप भएको तथा शून्य र अशून्य (शून्यको पनि साक्षीस्वरूप) भैरहेको यस्तो जुन आत्मा (ज्योतिस्वरूप आत्मा) छ त्यै "म" हूँ भन्ने जान । यसमा कुनै शंका छैन ।

वेदाः न लोकाः न सुराः न यज्ञाः

वर्णाश्रमौ नैव कुलं न जातिः ।

न धूममार्गो न च दीप्तिमार्गो

ब्रह्मैकरूपं परमार्थतत्त्वम् ॥३३॥

(मेरो दृष्टिमा) वेद, लोक, देवता, यज्ञ, वर्णाश्रम, कुल, जाति, धूम-मार्ग (दक्षिणायन) र दीप्तिमार्ग (उत्तरायण) यी सबैलाई छोडेर केवल एउटा ब्रह्मस्वरूप परमार्थतत्त्व सिवाय अरु केही देखिदै देखिदैन । (सुषुप्ति-कालमा अर्थात् योगमार्गको छँटौं र सातौं भूमिकामा यस्तो अवस्था हुन्छ) ।

व्याप्यव्यापकनिर्मुक्तं त्वमेकः सफलो यदि ।

प्रत्यक्षं चापरोक्षं च ह्यात्मानं मन्यसे कथम् ॥३४॥

हे मन ! व्याप्य र व्यापकभावबाट मुक्त भएर केवल एउटा तँ मात्र सफल (जीवन्मुक्तिरूप फलबाट युक्त) भइस् । तर यस्तो तँपनि फेरि

आत्मा प्रत्यक्षपनि र अपरोक्षपनि छ भनेर कसरी मान्दछस् ? । (जीवन्मुक्ता-
वस्थामा पनि मनले कामगर्न छोडेको हुन्न र त्यसले आत्मालाई परोक्ष र
अपरोक्ष दुबैस्थितिमा रहेको अनुभव गर्दछ ।)

अद्वैतं केचिदिच्छन्ति द्वैतमिच्छन्ति चापरे ।

समं तत्त्वं न विन्दन्ति द्वैताद्वैतविर्वजितम् ॥३५॥

मुक्तिको इच्छागर्ने कतिपय प्राणीहरूमा कोही द्वैतवाद (सगुणब्रह्म
मात्र मान्ने र टीका टालामा मात्र भरपर्ने सम्प्रदायवादीहरू) को इच्छा
गर्छन्, कोही अद्वैतवाद (ब्रह्मलाई व्यापक मान्नेपनि मनबेलामा काशी-
जान खोज्ने) को इच्छा गर्छन् । तर यी दुबै भक्तहरू प्रत्येक (प्राणी) मा
बराबररूपले रहने द्वैतवाद र अद्वैतवाद पनि रहितभएको त्यो तत्त्वलाई
जान्दैनन् ।

श्वेतादिवर्णरहितं शब्दादिगुणर्वजितम् ।

कथयन्ति कथं तत्त्वं मनोवाचामगोचरम् ॥३६॥

जसको सेतो, कालो आदि वर्ण छैन र शब्द आदि गुणहरूपनि छैनन् ।
मनले भेट्न र वचनले भन्न नसकिने त्यस्तो त्यो तत्त्व (चैतन्यतत्त्व) को
कसरी व्याख्या हुन्छ र ? ।

यदाऽनृतमिदं सर्वं देहादि गगनोपमम् ।

तदा हि ब्रह्म संवेत्ति न ते द्वैतपरम्परा ॥३७॥

जुन समयमा ज्ञानीपुरुषले यो संपूर्ण जगतलाई कूटो र शरीरपनि
आकाशजस्तै शून्यरहेछ भन्ने जान्दछ त्यो बेलामा त्यसले ब्रह्मलाई यथार्थ-
रूपमा जान्दछ । त्यस्तालाई भने द्वैतपरम्पराको भान हुँदैन ।

परेण सहजात्मापि ह्यभिन्नः प्रतिभाति मे ।

व्योमाकारं तथैवैकं ध्याता ध्यानं कथं भवेत् ॥३८॥

चैतन्यब्रह्म जस्तै चैतन्य जीवपनि अनादि छ । इतीहरूमा कुनै भेद छैन भन्ने मलाई लाग्दछ । त्यो चैतन्यब्रह्म एउटा छ र आकाशजस्तै व्यापक छ । जब एउटा भन्दा अर्को केही पनि छैन भने त्यहाँ ध्यानगर्ने र ध्यान गरिने कुरा कसरी हुन सक्तछ ? ।

यत्करोमि यदश्नामि यज्जुहोमि ददामि यत् ।

एतत्सर्वं न मे किञ्चिद्विशुद्धोऽहमजोऽव्ययः ॥३६॥

(त्यसकारण) म जुन कर्म गर्दछु, जो खान्छु, जो हुवनगर्छु र जो दिन्छु ती सबै मैले गरेका होइनन् अर्थात् तिनीहरूको इन्द्रियसंग सम्बन्ध छ र मसंग केही सम्बन्ध छैन । किनभने म त शुद्ध (निर्मल) जन्म र नाशले रहित छु ।

सर्वं जगद्विद्धि निराकृतीदं

सर्वं जगद्विद्धि विकारहीनम् ।

सर्वं जगद्विद्धि विशुद्धदेहं

सर्वं जगद्विद्धि शिवैकरूपम् ॥४०॥

यो संपूर्ण जगत निराकार, विकारले रहित, शुद्धशरीरभएको र केवल एउटै शिवस्वरूप हो भन्ने जान । (शुद्धस्वरूप र कल्याणमयब्रह्मले कल्पना गरिएको जगत पनि त्योदेखि भिन्न छैन)

तत्त्वं त्वं हि न सन्देहः किं जानाम्यथ वा पुनः ।

असंबेद्यं स्वसंबेद्यमात्मानं मन्यसे कथम् ॥४१॥

(हे मन ! अथवा हे भक्तपुरुष !) त्यो ब्रह्म तैं नै होस् र तं भन्नुनै त्यो ब्रह्म हो । यसमा कुनै शंका छैन । तँ आफूलाई असंबेद्य (कसैले कतैबाट पनि नजानिने) र स्वयंबेद्य (स्वयं आफैबाट नै जानिने) कुन् स्थितिमा रहेको मान्दछस् ? । यो कुरा म कसरी जानुं ? ।

मायाऽमाया कथं तात छायाऽच्छाया न विद्यते ।

तत्त्वमेकमिदं सर्वं व्योमाकारं निरञ्जनम् ॥४२॥

हे मान्य ! जब मायासलबाट रहित, निर्मल एवं व्यापक आकाशजस्तो उही एउटै तत्व (चैतन्य तत्व) तिम्रो एकछत्त बनेर यो संपूर्ण जगतस्वरूप भएर रहेको छौ भने फेरि यहाँ माया, अमाया, छाया र अछाया भन्ने केही पनि छैन ।

आदिमध्यान्तमुक्तोऽहं न बद्धोऽहं कदाचन ।

स्वभावनिरमलः शुद्धः इति मे निश्चिता मतिः ॥४३॥

म आदि, मध्य र अन्त्यबाटपनि मुक्त छु । म बन्धनमा त कहिल्यै पनि छँदैछैन । म त स्वभावले निर्मल र शुद्ध छु भन्ने मेरो बुद्धिले यस्तो निश्चय गरेको छ ।

महदादि जगत्सर्वं न किञ्चित्प्रतिभाति मे ।

ब्रह्मैव केवलं सर्वं कथं वर्णाश्रमस्थितिः ॥४४॥

महत्तत्त्वको कार्यरूप जुन यो जगत छ त्यो मेरानिमित्त त भासेकै देखिदैन । किनभने (मेरो समदृष्टिमा) यो जो छ त्यो सबै ब्रह्म हो । अतः यस्तो अवस्थामा पुगेको मेरानिमित्त कुनै वर्ण र आश्रम भन्नेकुरा कसरी रहन सक्तछ ? ।

जानामि सर्वथा सर्वमहमेको निरन्तरम् ।

निरालम्बमशून्यं च शून्यं व्योमादिपञ्चकम् ॥४५॥

म हरहमेशा संपूर्ण यो जगत र आकाश आदि पञ्चमहाभूतलाई शून्य (अस्तित्व नभएका) हुन् भनेर जान्दछु । र म आफुलाई शून्यरहित (शून्यको साक्षीमात्र) भएर रहेको ठान्दछु । किनभने म एउटै, अनवच्छिन्न र निरालम्ब (कसैको आधार नचाहिने) छु ।

न षण्हो न पुमान्न स्त्री न बोधो नैव कल्पना ।

सानन्दो वा निरानन्दमात्मानं मन्यसे कथम् ॥४६॥

चैतन्यआत्मा न नपुंसक छ, न त्यो पुरुषरूप छ, न त स्त्रीरूप छ ।
न त बोध (वृत्तिज्ञानस्वरूप) छ न त कल्पनारूप छ । त्यो त आनन्दले
सहितपनि छ र आनन्दले रहितपनि छ । अतः यस्तो आत्मालाई (तिमी)
कस्तो मान्दछौ ? ।

षडंगयोगान्न तु नैव शुद्धम्

मनोविनाशान्न तु नैव शुद्धम् ॥

गुरुपदेशान्न तु नैव शुद्धम्

स्वयं च तत्त्वं स्वयमेव शुद्धम् ॥४७॥

६ वटा योगका अंगबाट, मनको नाशबाट, गुरुको उपदेशबाट पनि त्यो
आत्माको शुद्धगर्ने कार्य हुँदैन । किनभने त्यो स्वयंतत्त्व त स्वयं शुद्ध छ ।
अर्थात् मन शरीर जस्ता अशुद्ध तत्त्वलाई योगका अंग र गुरुका उपदेश
आदिबाट शुद्धगर्न सकिन्छ । आत्मा त निरन्तर शुद्ध भएकोले त्यसमा
शुद्धगर्ने क्रियाहरूको प्रयोजन छैन ।

न हि पञ्चात्मको देहो विदेहो वर्तते न हि ।

आत्मैव केवलं सर्वं तुरीयं च त्रयं कथम् ॥४८॥

आत्मा (अन्तर्ज्योति) पाञ्चभौतिकरूप शरीरपनि होइन । किनभने
शरीर जड छ र आत्मा चैतन्य छ । फेरि त्यो आत्मा शरीरदेखि भिन्नपनि
छैन । किनभने संपूर्ण शरीरमा त्यो व्याप्तभएर रहेको छ । यहाँ जो छ
त्यो जम्मै आत्मस्वरूप छ । अतः यस्तो त्यसमा जाग्रत, स्वप्न, सुषुप्ति
तीन र चारौं तुरीय अवस्था कसरी हुन सक्तछन् ? ।

न बद्धो नैव मुक्तोऽहं न चाहं ब्रह्मणः पृथक् ।

न कर्ता न च भोक्ताऽहं व्याव्यव्यापकवर्जितः ॥४९॥

४६॥

रूप छ ।

पानन्दले

(तिमी)

म न बाँधिएको छु, न मुक्त भएको छु । म ब्रह्मदेखि फरक (छुट्ट) छंदैछैन । म कर्ता र भोक्ता पनि होइन र म व्याप्यव्यापकभावबाट पनि रहित छु । (स्वयंप्रकाश आत्मामा उपर्युक्त बन्ध र मोक्षका कुनै व्यवहार रहेका हुँदैनन्) ।

यथा जलं जले न्यस्तं सलिलं भेदवर्जितम् ।

प्रकृतिं पुरुषं तद्वदभिन्नं प्रतिभाति मे ॥५०॥

जस्तो पानीमा मिसाएको पानीको केही भेद रहंदैन त्यस्तै मै पुरुष र प्रकृति पनि मेरो विचारमा भिन्न छैनन् ।

यदि नाम न मुक्तोऽसि नबद्धोऽसि कदाचन ।

४७॥

प्रति त्यो

शुद्ध छ ।

उपदेश

त्यसमा

साकारं च निराकारमात्मानं मन्यसे कथम् ॥५१॥

यदि तिमी कहिल्यैपनि मुक्तपनि छैनौ र बाँधिएकापनि छैनौ भने आत्मालाई साकार र निराकार भनेर कसरी ठान्दछौ ? । अर्थात् जब जीवमुक्तावस्था हुन्छ त्यसमा बन्ध र मोक्ष भन्ने व्यवहारै रहंदैन अनि त्यो स्थितिमा साकार र निराकार भन्ने कुरापनि रहंदैन ।

जानामि ते परं रूपं प्रत्यक्षं गगनोपमम् ।

४८॥

किनभने

भिन्नपनि

हैं जो छ

सुषुप्ति

यथा परं हि रूपं यन्मरीचिजलसन्निभम् ॥५२॥

तिम्रो परमस्वरूप त आकाश जस्तै व्यापक र नित्य छ भन्ने कुरा म जान्दछु । तर अर्कोस्वरूप अर्थात् जगतको स्वरूप भने मृगतृष्णाकोजल समान झुटो छ । (तिम्रो र जगतको रूपको फरक यत्ति हो) ।

न गुरुर्नोपदेशश्च न चोपाधिर्न मे क्रिया ।

विदेहं गगनं विद्धि विशुद्धोऽहं स्वभावतः ॥५३॥

वास्तवमा भन्छौंभने मेरा गुरुनै छैनन् त उपदेश कसरी हुने ? । जब उपाधि (मनका क्रियारूपविकार) नै छैनन् भने त्यो उपाधिबाट हुने कर्म-

४९॥

हर्षु पनि छैनन् । म त स्वभावैले आकाशजस्तै निर्मल नित्य र शरीरले रहित छु भन्ने जान ।

विशुद्धोऽस्यशरीरोऽसि न ते चित्तं परात्परम् ।

अहं चात्मा परं तत्त्वमिति वक्तुं न लज्जसे ॥५४॥

(तिमी त त्यस्ता छौ भने म कस्तो छु भनौला) तिमी पनि शारीरिक क्रियारहित शुद्ध छौ । चि कासाथ तिम्रो कुनै सम्बन्ध छैन । किनभने त्यो चित्त (मन) परभन्दापर अतिसूक्ष्म छ । तब कुरा यस्तो छ भने “म आत्मा हुँ” परमतत्व हूँ, भन्दा तिम्रीलाई लाज लाग्दैन ? । (शारीरिक क्रियारहित भएर शुद्ध बनेर चित्तसंग अलग भएर वस्ता” अहमस्मि अर्थात् म छु, भन्ने यस्तो अवस्थानै रह्दैन) ।

कथं रोदिषि रे चित्तं ह्यात्मैवात्मात्मना भव ।

पिव वत्स कलातीतमद्वैतं परमात्मतम् ॥५५॥

हे चित्त ! तँ किन रुन्छस् ? तँ त आत्मस्वरूप पो होस् । अतः तँ आफैमा आफ्नै बन (आफ्नु स्वरूपमा बस) । अनि हे बाबु ! कलातीत (कल्पनारहित) परम अद्वैतरूपी अमृतलाई पिइदे ।

नैव बोधो न चाबोधो न बोधाबोध एव च ।

यस्येदृशः सदा बोधः स बोधो नान्यथा भवेत् ॥५६॥

यो कुरा सत्य छ कि आत्माको अन्तःकरणरूपव्यापार न ज्ञानरूपी छ न त अज्ञानरूप नै छ न त ज्ञान र अज्ञान उभय रूपनै छ । अतः जसलाई यस्ताप्रकारको नित्यज्ञान हुन्छ त्यो ज्ञान आत्मज्ञान हो र त्यस्तो जान्ने त्यो पुरुष ज्ञानस्वरूप हो । अन्यथा ज्ञान हुनै सक्तैन ।

ज्ञानं न तर्को न समाधियोगो

न देशकालौ न गुरूपदेशः ।

स्वभावसंवित्तिरहं च तत्त्व—

माकाशकल्पं सहजं ध्रुवं च

॥५७॥

शरीरले

५४॥

शारीरिक

किनभने

भने "म

शारीरिक

म अर्थात्

।

५५॥

न आफैमा

नारहित)

५६॥

ज्ञानरूपी

छ । अतः

र त्यस्तो

ज्ञान (जानिने कुरा) मलाई थाहा छैन, किनभने इन्द्रिय र विषयसंग सम्बन्ध हुँदा अन्तःकरणको व्यापारबाट हुने जो ज्ञान छ त्यो म होइन । तर्क (शाम्त्र संमत र शास्त्रविरुद्धरूप जो तर्क) हो त्यो पनि म होइन । योग, समाधि, देशकाल र गुरुको उपदेशरूपी जो ज्ञान छ त्यो पनि म होइन । म त स्वभावैले ज्ञानस्वरूप छु र आकाशजस्तै नित्य, निर्मल र व्यापक भएर रहेको यथार्थतत्त्ववस्तुनै म हुँ ।

नजातोऽहं मृतो वापि न मे कर्म शुभाशुभम् ।

विशुद्धं निर्गुणं ब्रह्म बन्धो मुक्तिः कथं मम ॥५८॥

म जन्मेकोपनि छैन र मरेकोपनि छैन । मेरानिमित्त असल र खराबकर्महरू पनि छैनन् । अत्यन्त शुद्धस्वरूप तीनगुण (सत्त्व रज र तम) रहित ब्रह्मस्वरूप मेरानिमित्त बन्धन र मुक्ति भन्नेकुरा कसरी हुन्छ ? । अर्थात् जन्मेको छू भन्दा मर्छ पनि । साकार मर्छ र निराकार मर्दैन पनि । निराकार भएर नित्य मुक्तस्वरूपमा पुग्दा परमानन्द सिवाय अरु कुनै कुराको भास हुँदैन ।

यदि सर्वगतो देवः स्थिरः पूर्णो निरन्तरः ।

अन्तरं हि न पश्यामि स बाह्याभ्यन्तरः कथम् ॥५९॥

जब स्वयंप्रकाशमान आत्मा संपूर्ण (चराचर) मा स्थिर, पूर्ण र अखण्डरूपले टम्मभएर रहेको छ त्यस्तो त्यो आत्मा भित्र (मन्दिर वा शरीरको भित्र) मात्र छ भन्ने कुरा म देखिन । किनभने (परिपूर्ण व्यापक) त्यसका लागि त भित्र र बाहिर भन्ने कुरैछैन ।

स्फुरत्येव जगत्कृत्स्नमखण्डितनिरन्तरम् ।

अहो मायामहामोहौ द्वैताद्वैतविकल्पना ॥६०॥

ओहो ! आश्चर्य छ कि (निराकार व्यापक चेतनसत्तामा) यो संपूर्ण जगत अखण्डितस्वरूपले लगातार फुरीरहेको छ । र यसैमा माया, महामोह तथा द्वैत र अद्वैतको विशिष्टकल्पनापनि फुरीरहेको छ ।

५७॥

६६

साकारं च निराकारं नेति नेतीति सर्वदा ।

भेदाभेदविनिर्मुक्तो वर्तते केवलः शिवः ॥६१॥

जुन स्थूल र सूक्ष्म (साकार र निराकार) रूप जगतलाई वेदले "यो होइन, यो होइन" भनेर सधैं निषेध गरिरहेको छ भने वास्तवमा यहाँ भेद र अभेद दुबैकुराबाट पर रहेको केवल शिव (चैतन्यब्रह्म) भन्दा अरुकुरा के छ र ?।

न ते च माता च पिता च बन्धु-

न ते च पत्नी न सुतश्च मित्रम् ।

न पक्षपातो न विपक्षपातः

कथं हि संतप्तिरियं हि चित्ते ॥६२॥

हे जीवात्मा ! वास्तवमा यहाँ तेरा बाबु, आमा, बान्धव, पत्नी, छोरा, मित्र, तेरा पक्षका र तेरा विपक्षी भनिने कोहीपनि छैनन् । (जो देखापरेका छन् तिनीहरू त उनैका स्वार्थका लागि मात्र छन्) यस्तो जान्जादान्दै पनि तै किन मनमनै सन्ताप लिन्छस् ?।

दिवानक्तं न ते चित्ते उदयास्तमयौ न हि ।

विदेहस्य शरीरत्वं कल्पयन्ति कथं बुधाः ॥६३॥

हे जीवात्मा ! तेरो चैतन्यरूपी चित्तमा दिन, रात, उदय र अस्त भन्ने कुरै छैन (चैतन्य त नित्यप्रकाश छ) । त्यस्तो शरीरै नभएका तत्वको शरीर-संग तादात्म्य सम्बन्ध छ भन्नेकुरा विद्वान्हरूले कसरी गर्दछन् र ?

नाविभक्तं विभक्तं च न हि दुःखसुखादि च ।

न हि सर्वमसर्वं च विद्धि चात्मानमव्ययम् ॥६४॥

६१॥ हे मन ! त्यसमा (चैतन्यआत्मामा) विभाजन हुने र विभाजन नहुने दुवै कुरानै छैनन् । न त त्यसमा दुःख र सुखनै छन् । सबैकुरा भएको (साकार) र सबैकुरा नभएको (निराकार) पनि त्यै छ । यस्तो अखण्ड अविनाशी आत्मा छ भन्ने कुरा जान ।

ले “यो
मा यहाँ
अरुकुरा

नाहं कर्ता न भोक्ता च न मे कर्म पुराधुना ।

न मे देहो विदेहो वा निर्ममेति ममेति किम् ॥६५॥

(म कर्ता नहुनाले) मैले गर्नुपर्ने कुनै काम छैनन् । त्यसोहुनाले मलाई कुनैपनि कामका फलको भोग गर्नुपर्दैन । मेरा पहिलका र अहिलेका कुनै कर्मपनि छैनन् । अतः मेरो शरीर पनि छैन र शरीरबाट म भिन्नपनि छैन । मलाई ममताबाट मुक्त भए पनि केहीछैन र ममताले युक्त भए पनि केही छैन । (यस्तो अवस्था आत्मानन्दमा मग्नभएको अवस्था हो) ।

६२॥

, छोरा,
परेका
नै पनि

न मे रागादिको दोषो दुःखं देहादिकं न मे ।

आत्मानं विद्धिमामेकं विशालं गगनोपमम् ॥६६॥

(हे चित्त !) राग आदि दोषहरू र शरीरसम्बन्धी बाट हुने दुःखहरू मेरा होइनन् । म त आत्मस्वरूप, ज्यादै विशाल र आकाशजस्तै छु भन्ने कुरा जान ।

६३॥

स्त भन्ने
शरीर-

सखे मनः किं बहुजल्पितेन

सखे मनः सर्वमिदं वितर्क्यम् ।

यत्सारभूतं कथितं मया ते

त्वमेव तत्त्वं गगनोपमोऽसि ॥६७॥

साथीजस्तो हे मन ! तँलाई अब यहाँ भन्दा बढी भन्नु केहीछैन तर यो देखिने जगतभने तर्कगर्त योग्य छ । किनभने मैले तँलाई “चैतन्य ब्रह्म तँ नै होस् र तँ आकाशजस्तै निर्लिप्त र संगरहित छस् भन्ने” सारभूत कुरा भनिसकेको छु ।

६४॥

येन केनापि भावेन यत्रकुत्र मृता अपि ।

योगिनस्तत्र लीयन्ते घटाकाशमिवाम्बरे ॥६८॥

योगीहरू जो कोई (असल वा खराब) निमित्तले, जहाँतहीं (पुण्य धाम वा साधारण ठाउँमा) मरेपनि गाग्रा भित्रको आकाश गाग्रो फुटेपछि विशाल आकाशमा लीन भए जस्तै त्यसैमा (चिदाकाशमा) लीन हुन्छन् ।

तीर्थे चान्त्यजगेहे वा नष्टस्मृतिरपि त्यजन् ।

समकाले तनुं मुक्तः कैवल्यव्यापको भवेत् ॥६९॥

(ज्ञानवान योगी वा प्राणी) चाहे तीर्थमा होओस् चाहे शूद्रका घरमा होओस् वा बेहोस भएको ओहोस् तापनि समकाल अर्थात् पहिलेका कर्म भोगिसकेको र यहाँका कर्महरू नराखेको अवस्थामा शरीर छोड्नाले त्यो (प्राणी वा योगी) मुक्तस्वरूपभएर व्यापक चैतन्यब्रह्ममा मिल्दछ ।

धर्मार्थकाममोक्षांश्च द्विपदादि चराचरम् ।

मन्यन्ते योगिनः सर्वं मरीचिजलसन्निभम् ॥७०॥

धर्म, अर्थ, काम मोक्ष, दोपाया चौपाया आदि संपूर्ण चराचरलाई योगीहरू मृगतृष्णाको जल जस्तै झुटो ठान्दछन् ।

अतीतानागतं कर्म वर्तमानं तथैव च

न करोमि न भुञ्जामि इति मे निश्चला मतिः ॥७१॥

भूत, भविष्य र वर्तमान गरी तीनप्रकारका कर्महरू छन् । यस्ता यी कर्महरू म गर्दापनि गर्दिन र यिनीहरूबाट हुने फलको भोगपनि गर्दिन भन्ने यो धारणामा मेरो बुद्धि स्थिर छ । (जीवन्मुक्तावस्थामा भोक्तृत्व र कर्तृत्व दुबैकुरा रहँदैनन्) ।

शून्यागारे समरसपूत-

स्तिष्ठन्नैकः सुखमवधूतः ।

चरति हि नग्नस्त्यक्त्वा गर्वम्

विन्दति केवलमात्मनि सर्वम् ॥७२॥

जीवन्मुक्त अवधूत समतारूपीरसले परिपूर्णहुँदै निर्जनप्रदेशमा
एकलै सुखपूर्वक बसीरहन्छ । संपूर्ण कुराहरूलाई त्याग गर्दागर्दै अहंकार
पनि त्याग गरेर इच्छानुसारविचरण गर्दछ । र आफ्नै आत्मामा संपूर्ण-
प्रपञ्चको कल्पना भैरहेको अनुभव गर्दछ ।

त्रितयतुरीयं नहि नहि यत्र

विन्दति केवलमात्मनि तत्र ।

धर्माधर्मौ नहि नहि यत्र

बद्धो मुक्तः कथमिह तत्र ॥७३॥

जहाँ (जीवन्मुक्तावस्थामा) तीनअवस्था (जागृत, स्वप्न र सुषुप्ति)
रहंदैनन् त्यहाँ चारौं (तुरीय) अवस्था पनि रहंदैन । त्यहाँ त आत्माले
केवल ब्रह्मानन्द मात्र अनुभव गरीरहन्छ । जब त्यहाँ धर्म र अधर्म भन्ने कुरा
रहंदैनन् भन्ने त्यहाँ बन्धन र मुक्त भन्नेकुरा कसरी रहन्छन् र ? । अर्थात्
जीवन्मुक्तावस्थामा केवल ब्रह्मानन्दको अनुभूति मात्र रहन्छ र अरु
केहीपनि रहंदैन ।

विन्दति विन्दति नहि नहि मन्त्रं

छन्दो लक्षणं नहि नहि तन्त्रम् ।

समरसमग्नो भावितपूतः

प्रलपतिमेतत्परमवधूतः

॥७४॥

जुन प्राणी जीवन्मुक्त भै अवधूत पदवीमा पुगेको हुन्छ त्यो अवस्थामा
मन्त्र, तन्त्र, छन्द र लक्षण आदि त्यसका सबैकुरा छुटीसकेका हुन्छन् ।

(त्यहाँ पाउनुपर्ने र जान्नुपर्ने बाँकी केही रहन्न) । अन्तःकरण पवित्र भएको र केवल एउटा उही समरसमा मग्न भएको त्यसले त्यही चैतन्य आत्मानुभूति मात्र बरबराई (फलाकी) रहन्छ ।

सर्वशून्यमशून्यं च सत्यासत्यं न विद्यते ।

स्वभावभावतः प्रोक्तं शास्त्रसंवित्तिपूर्वकम् ॥७५॥

त्यो आत्मस्वरूप ब्रह्मा यो जगत् शून्य जस्तो भान हुन्छ र त्यो (अनुभव गर्ने अनुभवी) शून्यरहित हुन्छ । त्यसकानिमित्त त्यहाँ (त्यो चैतन्यको अनुभूतिमा) सत्य र असत्य यी दुवै कुरा रहंदैनन् । यो कुरा शास्त्रको ज्ञानद्वारा स्वभाव (आपनुस्वरूप)लाई विद्वानहरूले अनुभवमा ल्याएर भनेका छन् ।

इति श्री दत्तात्रेय विरचितायामवधूतगीतायात्मास

संवित्युपदेशो नाम प्रथमोऽध्यायः । ११॥

यो श्री दत्तात्रेय विरचित अवधूतगीतामा आत्मसंवित्तिउपदेश नामक पहिलो अध्याय समाप्त भयो ।

पवित्र
चैतन्य

७५॥

र त्यो
हैं (त्यो
यो कुरा
नुभवमा

म

११॥

मामक

दोश्रो अध्याय

अवधूत उवाच— अवधूत भन्नुहुन्छ ।

बालस्य वा विषयभोगरतस्य वापि
मूर्खस्य सेवकजनस्य गृहस्थितस्य ।

एतद्गुरोः किमपि नैव न चिन्तनीयम्
रतनं कथं त्यजति कोऽप्यशुचौ प्रविष्टम् ॥१॥

बालकगुरु, विषयीगुरु, मूर्खगुरु, सेवकगुरु र गृहस्थीगुरु इत्यादि गुरुहरू
छन् । इनीहरूबाट केही पाइन्न भन्ने हैन को रछानमा मिल्किएको होरालाई
न छोड्ने (गुरु कस्ता छन् भन्ने कुरालाई छोडेर उनको गुण के छ भनी)
इनीहरूबाट अलग रहेर ईनीहरूमा रहेका गुणहरूभने लिनुपर्दछ ।

नैवात्र काव्यगुण एव तु चिन्तनीयो
ग्राह्यः परं गुणवता खलु सार एव ।

सिन्दूरचित्ररहिता भुवि रूपशून्या
पारं न किं नयति नौरिह गन्तुकामान् ॥२॥

यी गुरुले यति काव्य शास्त्र आदि पढेकाछन् इनले पढेका छैनन्, यी
ठूला हुन् यी सानाहुन् भन्ने यस्तो विचार गर्नुहुँदैन । ती गुरु जस्ता भएपनि
उनको गुणरूपीसारलाई लिनुपर्दछ र असार वस्तुलाई छोड्दिनु पर्दछ ।
जस्तै सिन्दूर आदि रंगले बुट्टा भरेर नसिगारिएको नराम्रो डुंगाले पनि त
नदीपारगर्न खोज्नेलाई पारी पुर्याई दिँदैन र ? ।

प्रयत्नेन विना येन निश्चलेन चलाचलम् ।

ग्रस्तं स्वभावतः शान्तं चैतन्यं गगनोपमम् ॥३॥

स्वभावैले शान्त, आकाशजस्तै निर्मल नित्य र निश्चल त्यस (चैतन्य आत्मा) ले आपनू चैतन्यद्वारा सजिलैसित यो सम्पूर्ण चराचर जगत लाई अँठ्याएको छ ।

अयत्नाच्चालयद्यस्तु एकमेव चराचरम् ।

सर्वगं तत्कथं भिन्नमद्वैतं वर्तते मम ॥४॥

यत्नो चराचररूपी जगतलाई एकलैले सजिलैसित सञ्चालन गर्नसक्ने सर्वत्र टम्मभएर रहेको त्यो (चैतन्य आत्मा) म बाट भिन्नभएर कसरी रहन सक्तछ ? ।

अहमेव परं यस्मात्सारात्सारतरं शिवम् ।

गमागमविनिर्मुक्तं निर्विकल्पं निराकुलम् ॥५॥

मपनि त सारको पनि परंसार (अत्यन्त सूक्ष्म) कल्याणस्वरूप, गमन र आगमन (जानेर आउने वा जन्मने र मर्ने) कुराबाट रहित (ज्ञानस्वरूप भएकोले) विकल्परहित र कत्ति नडगने (स्थिर त्यो जस्तै नै त) छु ।

सर्वावयवनिर्मुक्तं तदहं त्रिदशार्चितम् ।

संपूर्णत्वान्न गृह्णामि विभागं त्रिदशादिकम् ॥६॥

म सम्पूर्ण अवयवले रहित (निराकार) छु । त्यसो भएरनै म देवता-बाट पनि पूजित छु । स्वयं परिपूर्ण भएकोले देवता भन्ने पदवी म लिन्न ।

प्रमादेन न सन्देहं किं करिष्यामि वृत्तिमान् ।

उत्पद्यन्ते विलीयन्ते बुद्बुदाश्च यथा जले ॥७॥

अन्तःकरणका वृत्ति (बुद्धिका शान्त, घोर र मूढ आदि वृत्ति) लाई म
किन सृष्टि गर्दथे र ? । किनभने जस्तो पानीमा फोकाहरू आफैँ उठ्दै फुट्दै
त्यै पानीमा मिल्दछन् ती वृत्तिहरू त त्यस्तै हुन् । (शान्त, घोर र मूढ यस्ता
तीन प्रकारका बुद्धिका वृत्तिहरू चैतन्य आत्माबाट स्वयं उठछन् र त्यसैमा
विलाउछन् पनि) ।

महदादीनि भूतानि समाप्यैवं सदैव हि ।

मृदु द्रव्येषु तीक्ष्णेषु गुडेषु कटुकेषु च ॥८॥

कटुत्वं चैव शैत्यत्वं मृदुत्वं च यथा जले ।

प्रकृतिः पुरुषस्तद्वदभिन्नं प्रतिभाति मे ॥९॥

जस्तो नरम पदार्थको नरमीपना, खुर्सानीको पीरो, मिश्रीको गुलियो,
नीमको तीतो, पानीको चीसो र तरलपना ती वस्तुदेखि भिन्न छन् भन्ने थाहा
हुँदैन त्यस्तै महत्तत्वादि देखि लिएर पञ्चमहाभूतहरूसम्म पनि त्यो (चैतन्य)
देखि फरक छन् भन्नेकुरा मेरानिम्ति समाप्त भएको छ (मलाई थाहा छैन) ।
अर्थात् चैतन्यलाई आधार गरेर माया प्रपञ्च खडागर्ने प्रकृति भएकोले मेरा
निमित्त त प्रकृति र पुरुष पनि वस्तु र वस्तुकोपनाजस्तै भिन्न छैनन् ।

सर्वाख्यारहितं यद्वत्सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं परम् ।

मनोबुद्धीन्द्रियातीतमकलङ्कं जगत्पतिम् ॥१०॥

ईदृशं सहजं यत्र अहं तत्र कथं भवेत् ।

त्वमेव हि कथं तत्र कथं तत्र चराचरम् ॥११॥

त्यो (चैतन्य ब्रह्म) नामले रहित छ । जुन अत्यन्त सूक्ष्मात्सूक्ष्म, मन,
बुद्धि र इन्द्रियले पनि भेट्दाउन नसकिने कलङ्करहित (निर्मल) र चराचर
(जगतको) स्वामी छ । यस्तो सहजावस्थाको त्यसमा म तिम्रो र यो सम्पूर्ण
जगत छ भन्नेकुरा कसरी हुन सक्तछ ? । अर्थात् चैतन्यब्रह्म अभेदस्वरूपी
भएकोले उसकालागी भेदस्वरूप संसार दृष्टिगोचरनै हुँदैन) ।

गगनोपमं तु यत्प्रोक्तं तदेव गगनोपमम् ।

चैतन्यं दोषहीनं च सर्वज्ञं पूर्णमेव च ॥१२॥

आकाशसंग उपमा दिङ्ने चीज कस्तो हुन्छ आकाश जस्तै नै त हुन्छ ।
त्यस्तै चैतन्य पनि (आकाश जस्तै छ) दोषरहित, सर्वज्ञ र परिपूर्ण छ ।

पृथिव्यां चरितं नैव सारुतेन च वाहितम् ।

वारिणा पिहितं नैव तेजोमध्ये व्यवस्थितम् ॥१३॥

त्यस चैतन्य (आत्मा) लाई पृथिवीले टेकाउन सक्तैन (त्यो पृथिवीमा
हिंड्दैँन) वायुमा उड्दैँन, पानीमा वग्दैँन (पानीले भिज्दैँन) । त्यो त तेजको
बीचमा (ज्योतिस्वरूपीबनेर) स्थिर भएर रहन्छ ।

आकाशं तेन संव्याप्तं न तद्व्याप्तं च केनचित् ।

स वाह्याभ्यन्तरं तिष्ठत्यवच्छिन्नं निरन्तरम् ॥१४॥

आकाशलाई त्यसले ढाकेको छ तर त्यसलाई कुनै चीजले पनि ढाक्न
सकेको छैन । त्यो (चैतन्य आत्मा) त अनवच्छिन्न (अखण्ड) निरन्तर
बाहिर र भित्र (परिपूर्ण भएर) रहेको छ ।

सूक्ष्मत्वात्तददृश्यत्वाग्निरगुणात्वाच्च योगिभिः ।

आलम्बनादि यत्प्रोक्तं क्रमादालम्बनं भवेत् ॥१५॥

त्यो (चैतन्य आत्मा) अत्यन्त मसीनू हुनाले, आँखाले नदेखिने हुनाले
र तीनगुण (सत्त्व, रज र तम) ले रहित हुनाले योगीहरूले फेला पार्छन्
भनेर जो भनिएको छ त्यो त क्रमशः फेलापर्छ भनिएको हो । अर्थात् पहिले
स्थूलस्वरूपको र अनि सूक्ष्मस्वरूपको अभ्यास गर्दागर्दैँ त्यो सूक्ष्मातिसूक्ष्म-
तत्त्वपनि फेलापर्छ) ।

सतताभ्यासयुक्तस्तु निरालम्बो यदा भवेत् ।

तलजयाल्लीयते नान्तर्गुणदोषविवर्जितः ॥१६॥

११२॥ (त्यस्तो अभ्यासगर्णे योगीले) निरन्तर त्यस्तो अभ्यास गर्दा गर्दा जब स्थूलस्वरूप वा देवता आदिको आश्रयबाट रहित भएर केवल चैतन्यको-
मात्र आश्रयगर्ने हुन्छ । अनि त्यही लयहुने क्रमबाट गुण (सत्त्वादि) दोष
त हुन्छ ।
(विषयादि) बाट रहित भै चित्तको समेत लय हुन्छ र अनि त्यो अन्तरात्मा
छ । (अन्तर्ज्योतिमा) लीन हुन्छ । अन्यथा त्यसै हुन सक्तैन ।

विषयविश्वस्य रौद्रस्य मोहमूर्च्छाप्रदस्य च ।
११३॥ एकमेव विनाशाय ह्यमोघं सहजामृतम् ॥१७॥
पृथिवीमा
त तेजको
मोह (लट्पटितु) र मूर्च्छा (विस्मृति) मा पुरघाउने यो विषयरूपी
विष नाशगर्नका लागि कति फरक नखाने केवल एउटा सहजावस्थारूपी
(समरसयुक्तश्रवस्था वा अवधूतावस्थारूपी) अमृत छ ।

भावागम्यं निराकारं साकारं दृष्टिगोचरम् ।
११४॥ भावाभावविनिर्मुक्तमन्तरालं तदुच्यते ॥१८॥
नि ढाक्न-
निरन्तर
साकार आँखाले देख्न सकिने हुन्छ र निराकार भावनाले मात्र जानिन्छ ।
आकार र अभिप्राय दुबै नभएको जुन अवस्था छ त्यसलाई 'अन्तराल'
भनिन्छ ।

वाह्यभावं भवेद्विश्वमन्तः प्रकृतिरुच्यते ।
११५॥ अन्तरादन्तरं ज्ञेयं नारिकेलफलाम्बुवत् ॥१९॥
बन्ने हुनाले
ला पाछिन्
पहिले
मातिसूक्ष्म-
बाहिर देखिने यो संसार नरिवलको बाहिरी बोक्रा (जटा) जस्तो हो
र यसको भित्रीकारण प्रकृति नरिवल जस्तो हो । यी दुबैका (जटा र
नरिवलका) भित्र रहेको पानी चैतन्यब्रह्म जस्तो हो भनेर जान्नु ।

भ्रान्तिज्ञानं स्थितं वाह्ये सम्यग्ज्ञानं च मध्यगम् ।
मध्यान्मध्यतरं ज्ञेयं नारिकेलफलाम्बुवत् ॥२०॥
वाहिरी प्रपञ्चको ज्ञान नरिवलको जटा जस्तै "भ्रान्तिज्ञान" हो । सम्यक्
ज्ञान अर्थात् वचन र मनको ज्ञान नरिवल जस्तै "मध्यमज्ञान" हो र त्यो
११६॥

२६

मध्यम ज्ञानको पनि अर्कै भित्र हुने "आत्मज्ञान" नरिवलका भित्र रहने पानी जस्तै हो भनी जान्नु (त्यही आत्मज्ञानबाट जीव जीवन्मुक्त हुन्छ) ।

पौर्णमास्यां यथा चन्द्र एक एवातिनिर्मलः ।

तेन तत्सदृशं पश्येद्विधा दृष्टिविपर्ययः ॥२१॥

जस्तो पूर्णिमामा एउटै पूर्णचन्द्र अत्यन्त निर्मल हुन्छन्, ती जस्तै त्यो (आत्मा) पनि एउटै छ र अत्यन्त निर्मल छ । त्यसलाई दुइवटा देख्नु त भ्रान्ति हो । (एउटा वस्तुलाई आँखाको कुना थिचेर हेर्दा दुइवटा देखिएजस्तै एउटै आत्माबाट अनेकप्रकारको सृष्टि देखिनु त विकार (मायाको विकार) ले हो र यो ज्ञान भ्रान्तिज्ञान हो) ।

अनेनैव प्रकारेण बुद्धिभेदो न सर्वगः ।

दाता च धीरतामेति गीयते नाम कोटिभिः ॥२२॥

उपर्युक्त प्रकारले (सर्वगत चैतन्यमा) कहिल्यैपनि कहिँपनि बुद्धिको-भेद (भेदको कल्पना) हुनैसक्तैन । जसले यस्तो चैतन्यब्रह्मको अभेदज्ञान दिन्छ त्यै दाता हो, त्यै धैर्यधारी हो र त्यै नै करोडौं नामले स्तुति गरिन्छ ।

गुरुप्रज्ञाप्रसादेन सूखो वा यदि पण्डितः ।

यस्तु संबुध्यते तत्त्वं विरक्तो भवसागरात् ॥२३॥

चाहे मूर्ख होओस् चाहे पण्डित होओस् गुरुको बौद्धिक कृपाबाट जसले यो तत्त्वलाई (आत्मतत्त्वको ज्ञानलाई) जान्दछ त्यो संसाररूपी सागर देखि विरक्त (संसारका रागवासना आदि छोडेको) हुन्छ ।

रागद्वेषविनिर्मुक्तः सर्वभूतहिते रतः ।

दृढबोधश्च धीरश्च स गच्छेत् परमं पदम् ॥२४॥

जो राग (विषयको लोभ) र द्वेष (विषयलाई घृणागर्नेपन) बाट छुटेको छ, सम्पूर्ण प्राणीहरूको हितहुने कुरामा मात्र लागेको छ, जो यथार्थज्ञानी छ र जो (दुःख र सुखमा) डगदैन त्यै (प्राणी) नै परंपदमा प्राप्त हुन्छ ।

न पानी

घटे भिन्ने घटाकाश आकाशे लीयते यथा ।

देहाभावे तथा योगी स्वरूपे परमात्मनि ॥२५॥

२१॥

जस्तै त्यो
देखनु त
बएजस्तै
विकार)

जस्तो गाग्रो फुट्दा त्यो भित्रको आकाश (घटाकाश) आकाश (महाँ
काश) मा लीन हुन्छ (बिलाउँछ) त्यस्तै योगीपनि देहरूपी घडा फुटेपछि
अर्थात् शरीर ढलेपछि आफ्नूस्वरूपमा (परमआत्मामा) लीन हुन्छ ।

उक्तेयं कर्मयुक्तानां मतिर्यान्तेऽपि सा गतिः ।

न चोक्ता योगयुक्तानां मतिर्यान्तेऽपि सा गतिः ॥२६॥

२२॥

बुद्धिको-
भेदज्ञान
छ ।

सांसारिककर्ममा लट्पटिएका प्राणीहरूको अन्त्यमा त्यही मति अनु-
सारको गति हुन्छ भन्नेकुरा भनियो तर योगाभ्यासी प्राणीहरूको अन्त्यमा
(उनीहरूकै) मति अनुसारको गति हुन्छ भन्ने कुरा भनिएको छैन । अर्थात्
जन्मभर जसको जुनकुरामा विषयमा वा ब्रह्ममा अभ्यास हुन्छ अन्त्यमा
त्यही मति उत्पन्न भै त्यही अनुसारको गति हुन्छ ।

या गतिः कर्मयुक्तानां सा च वागीन्द्रियाद्वदेत् ।

योगिनां या गतिः क्वापि ह्यकथया भवताजिता ॥२७॥

२३॥

ट जसले
गर देखि

विषयी वा कर्मयोगीहरूका कर्मका गतिको (स्वर्ग र नरकको) व्याख्या
त (शास्त्रमा बताए अनुसार) वचनद्वारा भन्न सकिन्छ । तिम्रो जस्तै योगी-
हरूले उपाजर्जन गरेको जुन गति (परंपदप्राप्तिमार्ग) छ त्यो त मनले जान्न
र वचनले भन्न पनि सकिन्न ।

एवं ज्ञात्वा त्वमुं मार्गं योगिनां नैव कल्पितम् ।

विकल्पवर्जनं तेषां स्वयं सिद्धिः प्रवर्तते ॥२८॥

२४॥

ट छुटेको
र्थज्ञानी छ
हुन्छ ।

योगीहरूले अवलम्बन गरिने जुन बाटो पहिले भनियो त्यो कल्पनाजस्तो
(आउनु जानु पर्ने विषयीका मार्ग जस्तो) रहेन छ भन्ने जानेर कति पनि
विकल्प नभएका ती योगीहरू त्यो मार्गमा आफैं प्रवृत्त हुन्छन् । इनीहरूका
लागि सिद्धि स्वतः प्राप्तहुन्छ ।

तीर्थे वांत्यजगेहे वा यत्र कुत्र मृतोऽपि वा ।

न योगी पश्यते गर्भं परे ब्रह्मणि लीयते ॥२६॥

योगी (जीवन्मुक्त ज्ञानीपुरुष) चाहे तीर्थमा मरोस्, चाहे शूद्र वा चाण्डाल कै घरमा वा यता उता जहाँ (जुनसुकै ठाउँमा) मरोस् त्यस योगीले गर्भ (जन्मने काम वा गर्भको वास) देख्दैन र परंब्रह्ममा लीन हुन्छ ।

सहजमजमचिन्त्यं यस्तु पश्येत् स्वरूपं

घटति यदि यथेष्टं लिप्यते नैव दोषैः ।

स हृदयि तदभावात्कर्म किन्विन्न कुर्यात्

तदपि न च विबद्धः संयमी वा तपस्वी ॥३०॥

जुन् (योगी वा विद्वान्) स्वभावबाट नै कहिल्यै नजन्मने, चिताउने नसकिने स्वरूप (परब्रह्मरूपी आपनूस्वरूप) लाई एकैपटक मात्रै भनेपनि देख्छ भने त्यसले विधि र निषेधलाई नाछ भनेपनि त्यो दोषी हुँदैन । त्यसले (व्यवहारमा गरिने) कर्महरू नगरे पनि संयमी र तपस्वी भएको त्यो योगी वा विद्वान् बन्धन (जन्म र मरणरूपी बन्धन) मा पर्दैन ।

निरामयं निष्प्रतिभं निराकृतिं

निराश्रयं निर्वपुषं निराशिषम् ।

निर्द्वन्द्वनिर्मोहमलुप्तशक्तिकं

तस्मींशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३१॥

जसलाई रोग छैन, जस्को आकार (अनुहार) छैन, जसलाई कसैको भर पर्नुपर्दैन, जस्को शरीर छैन र जस्को शक्ति कहिल्यैपनि क्षीण हुँदैन यस्तो सबैको स्वामी र नित्य भएको आत्मामा विद्वान् (योगी) पुरुष लीन हुन्छ ।

वेदो न दीक्षा न च मुण्डनक्रिया

गुरुर्न शिष्यो न च यन्त्रसंपदः ।

मुद्रादिकं चापि न यत्र भासते

तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३२॥

जुन आत्मामा वेद, दीक्षा, मुडिने कुरा, गुरु, शिष्य, यन्त्रबाट पाईने सम्पतिहरू र मुद्रा (हस्तक्रियाबाट देखाइने मुद्रा) आदि कुनैकुरा पनि भासदैन भासदैनन् (स्फुरण नै हुँदैनन्) । यस्तो नित्य र सबैको स्वामी भएको त्यो आत्मामा (ज्ञानीपुरुष देह छोडेपछि) लीन हुन्छ ।

न शांभवं शक्तिकमानवं न वा

पिण्डं च रूपं च पदादिकं न वा ।

आरम्भनिष्पत्तिघटादिकं च नो

तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३३॥

जुन त्यसमा (चैतन्य आत्मामा) न त शिव, शक्ति र मनुष्यसम्बन्धी कुनैपनि स्वभाव छन्, न त त्यसमा घडाका जस्ता पिण्ड (पूर्वावस्था) रूप (निर्माण-अवस्था) र पद (व्यक्तावस्था) जस्ता कुनै अवस्था छन् । न त आरम्भ (सुरुहुने कुरा) निष्पत्ति (बनिसक्ने कुरा) र घट (नामबाट व्यवहार-गरिने कुरा) आदि नै छन् । यस्तो सबैको स्वामी र नित्यस्वरूप त्यो आत्मामा विद्वान् प्राप्तहुन्छ ।

यस्य स्वरूपात्सचराचरं जगत्

उत्पद्यते तिष्ठति लीयतेऽपि वा ।

पयोविकारादिव फेन बुद्बुदा-

स्तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३४॥

३२

जुन् स्वरूप (चैतन्य आत्माका) स्वरूपबाट चराचर सम्पूर्ण यो जगत् पानीका विकारबाट उठेका पानीका फीज र फोकाहरू पानीमा नै लीन भए छैन त्यसैबाट उत्पत्ति हुन्छ, त्यसैमा अड्छ र अन्त्यमा त्यसैमा लीन हुन्छ । त्यस्तो त्यो सबैको स्वामी नित्यरूप आत्मामा विद्वान् प्राप्त हुन्छ ।

नासानिरोधो न च दृष्टिरासनं

बोधोऽप्यबोधोऽपि न यत्र भासते ।

नाडीप्रचारोऽपि न यत्र किञ्चित्

तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३५॥

त्यसमा (चैतन्य आत्मामा) न त नाकको अगाडी दृष्टि लगेर दृष्टिलार्ई स्थिर गर्नुपर्ने क्रिया छ, न त आसनको आवश्यकता छ, न त त्यसमा ज्ञान र अज्ञान नै फुर्दछन् न त त्यसमा कुनै पनि नाडीहरूको संचालन क्रिया (नेतिधोति) नै हुन्छ । अतः त्यस्तो नित्य र सबैको स्वामी (नियन्ता) भएको आत्मामा विद्वान्पुरुष (योगीपुरुष) प्राप्त हुन्छ ।

नानात्वमेकत्वमुभत्वशून्यता

अणुत्वदीर्घत्वमहत्वशून्यता ।

मानत्वमेयत्वसमत्ववर्जितं

तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३६॥

जुन् (चैतन्य आत्मा) अनेक पनि होइन र एक पनि होइन । फेरि त्यसमा एक र अनेक भन्ने दुबैकुरा पनि छैनन् । छोटो, लामो, ठूलो शून्य तथा मान (यतिउति भनिने) मेय (यस्तै छ भनिने) र वरावर भन्ने कुरालेपनि त्यो रहित् छ । यस्तो संपूर्णको स्वामी नित्यस्वरूप त्यो आत्मामा ज्ञानीपुरुष (योगीपुरुष) पुग्दछ ।

सुसंयमी वा यदि वा न संयमी

सुसंग्रही वा यदि वा न संग्रही ।

निष्कर्मको वा यदि वा सकर्मक-

स्तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३७॥

ज्ञानवान् पुरुष चाहे त्यो संयमी होओस् चाहे त्यो संयमले रहित् होओस्, संग्रही होओस् वा संग्रहनगर्ने होओस्, कर्मनगर्ने होओस् वा कर्मगर्ने होओस् त्यो जस्तो भएपनि त्यसले संपूर्णको स्वामी (नियन्त्रक) नित्यस्वरूप भएको आत्मालाई प्राप्तगर्दछ ।

मनो न बुद्धिर्न शरीरमिन्द्रियं

तन्मात्रभूतानि न भूतपञ्चकम् ।

अहंकृतिश्चापि वियत्स्वरूपकं

तमीशमात्मानमुपैति शाश्वतम् ॥३८॥

जुन चैतन्यआत्माका मन, बुद्धि, शरीर, इन्द्रिय, पञ्चमहाभूत, पञ्चतन्मात्राहरू र अहंकार पनि छैनन् । जस्को स्वरूप आकाशका जस्तै (नित्य, निर्मल र व्यापक) छ । संपूर्ण (चराचर)को स्वामी र नित्यस्वरूप-भएको आत्मालाई ज्ञानीपुरुषले प्राप्तगर्दछ ।

विधौ निरोधे परमात्मतां गते-

न योगिनश्चेतसि भेदवर्जिते ।

शौचं न वा शौचमलिङ्गभावना

सर्व विधेयं यदि वा निषिध्यते ॥३९॥

भेद (तुलनात्मक दृष्टिकोण) बाट अलग भएर परमात्मस्वरूप भैसकेको योगीको चित्तमा विधि र निषेध अर्थात् यो गर्नुहुन्छ र यो गर्नुहुँदैन भन्नेकुरा, पवित्रता र अपवित्रता र चिह्न (स्त्री वा पुरुषका भेदका चिह्न)को

३४

भावना पनि रहदैन । अथवा व्यवहारिका संपूर्ण व्यवहारविधि (कर्तव्य) हरू
उसले गर्न पनि सक्दछ र ती सबैको उसमा निषेध हुन पनि सक्छ ।

मनो वचो यत्र न शक्तमीरितुं

नूनं कथं तत्र गुरूपदेशता ।

इमां कथामुक्तवतो गुरोस्त-

द्युक्तस्य तत्त्वं हि समं प्रकाशते ॥४०॥

जुन् आत्मालाई मन र वचनले पनि (मनले जान्न र वचनले भन्न)
व्यक्तगर्न सक्तैनन् । तसर्थ त्यस्तो त्यो आत्मामा गुरु र उपदेशको व्यवहार
पनि कसरी हुन्छ र ? । यो कथा (संवाद) लाई भन्ने र उही आत्ममय भएक
गुरु यी दुबैमा अवश्य नै समतारुपी एउटै आत्मतत्त्वरुपी रस प्रकाशमा
हुन्छ ।

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायात्मास

संवित्युपदेशो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

यो श्री दत्तात्रेय विरचित अवधूतगीतामा आत्मसंवित्तिउपदेश नामक

दोस्रो अध्याय समाप्त भयो

तेश्रो अध्याय

अवधूत उवाच— अवधूत भन्नुहुन्छ ।

गुणविगुणविभागो वर्तते नैव किञ्चि—
 द्रतिविरतिविहीनं निर्मलं निष्प्रपञ्चम् ।
 गुणविगुणविहीनं व्यापकं विश्वरूपम्
 कथमहमिह वन्दे व्योमरूपं शिवं वै ॥१॥

जुन् (चैतन्य आत्मा) मा यो सगुण हो र यो निर्गुण हो भन्ने भेद र यो राग (वासना) हो र यो विरति (वैराग्य) हो भन्ने भेद कतिपनि रहँदैन। सधैं निर्मल, प्रपञ्चरहित, सगुण र निर्गुणले पनि रहित भएको, सर्वत्र टम्म (व्यापक) भएर रहेको, विश्वरूप र आकाशजस्तै (निर्मल र नित्य) भएको कल्याणकारक त्यस (चैतन्यआत्मा) लाई यहाँ म कसरी नमस्कार गरूँ ? । (भेददृष्टिमा मात्र हो अभेददृष्टिमा नमस्कारको प्रयोजन रहँदैन)

श्वेतादिवर्णरहितो नियतं शिवश्च
 कार्यं हि कारणमिदं हि परं शिवश्च ।
 एवं विकल्परहितोऽहमलं शिवश्च
 स्वात्मानमात्मनि सुमित्र कथं नमामि ॥२॥

३६

हे मेरा असल मित्र ! म आपनू आत्मालाई आफूँ कसरी नमस्कार गर्छु ?
किनभने म त स्वयं आत्मस्वरूप छु । सेता पहुँचला आदि रुपहरू पनि म
छैनन् । फेरि म नित्य शिवस्वरूप छु । ममा कार्य र कारण, यो श्रेष्ठ हो र यो
कल्याण हो भन्ने कुनै विकल्पपनि छैनन् । म त परिपूर्ण र कल्याणस्वरूप छु ।

निर्मूलमूलरहितो हि सदोदितोऽहम्
निर्धूमधूमरहितो हि सदोदितोऽहम् ।

निर्दीपदीपरहितो हि सदोदितोऽहम्
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३॥

म कसैको मूलकारण पनि छैन र मेरो मूलकारण (अज्ञान) पनि ममा
छैन । म त सधैं उदाईरहेको उज्ज्वल र अज्ञानले रहित छु । बत्तीले पनि
मलाई प्रकाश गर्दैन र म स्वयंप्रकाश छु । सदा उदाईरहेको, ज्ञानरूपी अमृत
र समतारूपी रसले पूर्ण म त आकाशजस्तै (नित्य निर्मल र व्यापक) छु ।

निष्कामकाममिह नाम कथं वदामि
निःसंगसंगमिह नाम कथं वदामि ।

निःसारसाररहितं च कथं वदामि
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥४॥

म निष्काम (कुनै कामना नभएको चैतन्य आत्मा) लाई कामनायुक्त
निःसंगलाई संसर्गयुक्त, निःसार (कुनैपनि तत्वले छुनै नसकिने) लाई
सारयुक्त कसरी भनूँ ? । किनभने म (चैतन्य आत्मा) त ज्ञानरूपी अमृत
समतारूपी रसलेयुक्त आकाशजस्तै छु ।

अद्वैतरूपमखिलं हि कथं वदामि
द्वैतस्वरूपमखिलं हि कथं वदामि ।

नित्यं त्वनित्यमखिलं हि कथं वदामि
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥५॥

कार गर्हो (यो संपूर्ण प्रपञ्चलाई) अद्वैतरूप हो भनेर म कसरी भनूँ? किनभने यो जगत (वर्तमान जाग्रत अवस्था र स्वप्नावस्थामा) प्रष्ट द्वैतरूप जस्तो भएर फुरेको छ । फेरि यसैलाई द्वैतरूप पनि कसरी भनूँ किनभने यो (सुषुप्ति र मोक्षावस्थामा) द्वैत पनि छैन । फेरि अवश्य नाशहुने यसलाई नित्य कसरी भनूँ, नाश नहुने जस्तो भएर देखिईरहेको यसलाई अनित्य पनि कसरी भनूँ । अतः यो (चैतन्यसत्तामा फुरेको यो जगत् पनि त्यै ब्रह्मजस्तै) अनिर्वचनीय छ र म ज्ञानरूपी अमृत र समतारूपी रसलेयुक्त आकाशजस्तै छु ।

॥३॥ स्थूलं हि नो नहि कृशं न गतागतं हि
आद्यन्तमध्यरहितं न परापरं हि ।
सत्यं वदामि खलु वै परमार्थतत्त्वं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥६॥
(आत्मा) न मोटो छ न डुब्लो छ । यो न आउँछ न जान्छ । यस्को आदि, मध्य र अन्त्य पनि छैन । यो व्यापक भएकोले यहाँ छ उहाँ छ भन्ने कुरा पनि छैन । अतः यो निश्चयका साथ भन्दछु कि मै नै त्यो परमार्थतत्त्व (आत्मतत्त्व) स्वरूप, ज्ञानरूपी अमृत तथा समतारूपी रसलेयुक्त आकाशजस्तै छु ।

॥४॥ संविद्धि सर्वकरणानि नभोनिभानि
संविद्धि सर्वविषयांश्च नभोनिभांश्च ।
संविद्धि चैकममलं न हि बन्धसुक्तं
ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥७॥
संपूर्ण इन्द्रियहरू र जो जति विषयहरू छन् तिनीहरू पनि आकाश जस्तै शून्य छन् भनेर बुझ । बन्ध र मोक्षबाट पनि अलग रहेको एउटै त्यै (चैतन्य आत्मा) निर्मल छ भन्ने जान । ज्ञानरूपी अमृत र समतारूपी रसले युक्त आकाशजस्तै निर्मल त्यो (चैतन्य आत्मा) मै नै हूँ ।

दुर्बोध बोधगहनो न भवामि तात

दुर्लक्ष्य लक्ष्यगहनो न भवामि तात ।

आसन्नरूपगहनो न भवामि तात

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥८॥

हे मान्य हो ! आत्मालाई ठूलो प्रयासबाट मात्रै जान्न सकिन्छ । त्यसलाई जान्ने जुन वृत्तिज्ञान छ त्यो म होइन । त्यस (चैतन्य आत्मा) लाई (इन्द्रियबाट) लक्षण गर्न पनि सकिन्न । त्यो लक्ष्य पनि म होइन । फेरि त्यसको रूप मन र बुद्धिको समीपवर्ती छ तर मन र बुद्धिबाट त्यो न जानिने हुँदा म त्यसको ज्यादै नगीचपनि छैन । किनभने म त ज्ञानरूपी अमृत हूँ र समतारूपी रसयुक्त आकाशजस्तै छु । (चैतन्यसत्ता सहसा बुझ्न, लक्ष्य गर्न र इन्द्रियले फेला पार्न सकिन्न) ।

निष्कर्मकर्मदहनो ज्वलनो भवामि

निर्दुःखदुःखदहनो ज्वलनो भवामि ।

निर्देहदेहदहनो ज्वलनो भवामि

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥९॥

म कुनै कर्म गर्दिन तर कर्म (प्रारब्ध, सञ्चित र भोग तीनकर्म) हल्लाउन म अग्निसमान छु । म दुःखी छैन तर दुःखदहन गर्ने अग्निजस्तै छु । मेरो शरीर छैन तर शरीर (स्थूलशरीर, लिङ्गशरीर र कारणशरीर) नाश गराउन म अग्नि समान छु । र समतारूपी रस तथा ज्ञानरूपी अमृतले युक्तभएको म आकाशजस्तै (निर्लिप्त र व्यापक) छु ।

निष्पापपापदहनो हि हुताशनोऽहं

निर्धर्मधर्मदहनो हि हुताशनोऽहं ।

निर्वन्धबन्धदहनो हि हुताशनोऽहं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१०॥

म पापले रहित भएर पापनाशगर्त, बन्धनमा नरहेर बन्धननाशगर्त
अग्निसमान छु । म ज्ञानरूपी अमृतलेयुक्त तथा समतारूपी रसले पूर्ण
आकाशजस्तै (नित्य र निर्मलस्वरूप) छु ।

निर्भावभावरहितो न भवामि वत्स

निर्योग योगरहितो न भवामि वत्स ।

निश्चितचित्तरहितो न भवामि वत्स

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥११॥

हे बाबु ! म भावस्वरूप नभएर पनि भावरहित नभएको पनि छु ,
योगस्वरूप नभएर पनि योगरहित नभएको पनि छु । त्यस्तै चित्तबाट अलग
रहेपनि चित्तले रहित नभएको पनि छु । ज्ञानरूपी अमृत तथा समतारूपी
रसले युक्त आकाशजस्तै छु । (भाव, योग र चित्तकावृत्तिहरू चैतन्यका
आधारमा रहन्छन् र चैतन्य तिनीहरूको आधारमा रहँदैन) ।

निर्मोहमोहपदवीति न मे विकल्पो

निःशोकशोकपदवीति न मे विकल्पः ।

निर्लोभलोभपदवीति न मे विकल्पोः

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१२॥

मोहरहित अथवा मोहित, शोकरहित वा शोक भएको, लोभ रहित वा
लोभी भन्ने यस्ता कुनैपनि विकल्पहरू म मा छैनन् । किनभने म त ज्ञानरूपी
अमृत तथा समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै (पूर्ण र निराकार) छु ।

संसारसन्ततिलता न च मे कदाचित्

सन्तोषसन्ततिसुखं न च मे कदाचित् ।

अज्ञानबन्धनमिदं न च मे कदाचित्

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१३॥

यो संसारको लहरो, सन्तोषरूपी सन्ततिको सुख र अज्ञानरूपी बन्धन मेरा लागि कहिल्यै पनि छैनन् । किनभने म त ज्ञानरूपी अमृत तथा समतारूपी रसले युक्त आकाशजस्तै छु । (पूर्णचैतन्यसत्तामा संसार, सुख दुःख र मोक्ष कुनै पनि रहदैनन् । संपूर्णको स्वरूप भएर पनि त्यो निर्लिप्त रहन्छ) ।

संसारसन्ततिरजो न च मे विकारः

सन्तापसन्ततितमो न च मे विकारः ।

सत्त्वं स्वधर्मजनकं न च मे विकारो

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१४॥

अनादिकालदेखि चलेर आएको यो संसाररूपी भेलको धमीलोपना, सन्तापरूपी प्रवाहबाट हुने अन्धकाररूपी अज्ञान र आफ्नू धर्ममा स्थित भैरहने सत्त्वगुणको प्रकृतिरूपी विकार यी जो विकारहरू छन् ती मेरा विकार होइनन् । किनभने म त ज्ञानरूपी अमृत तथा समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै (निर्विकार) छु ।

सन्तापदुःखजनको न विधिः कदाचित्

सन्तापयोगजनितं न मनः कदाचित् ।

यस्मादहंकृतिरियं न च मे कदाचि-

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१५॥

सन्तापरूपी दुःख उत्पन्न गर्ने जुन विधिहरू (स्वर्गसम्म जाने बाटाहरू) छन् ती र सन्तापको सम्बन्धबाट उत्पन्न हुने जुन संकल्पशाली मन छ तथा जुन कारणबाट यो म र मेरो हो भन्ने अहंकार उठ्छ यी सबै कुरा कहिल्यै पनि मेरा हुन सक्तैनन् । यसकारण म त ज्ञानरूपी अमृत तथा समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै छु ।

निष्कम्पकम्पनिधनं न विकल्पकल्पं

स्वप्नप्रबोधनिधनं न हिताहितं हि ।

निःसारसारनिधनं न चराचरं हि

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१६॥

म कम्प (संसार देखेर कान्ते) र निष्कम्प (नडराउने) दुबै होइन ।
न त म विकल्प र कल्परूप नै छु । स्वप्न र जाग्रत अवस्था, हित र अहित
तथा सार र निस्सार पनि म होइन । न त चर (हिडने जीव मनुष्य आदि)
र अचर (नहिडने जीव वृक्ष आदि) नै म हूँ । वास्तवमा म त ज्ञानरूपी
अमृतले र समतारूपी एकरसलेयुक्त आकाशजस्तै (व्यापक) छु ।

नो वेद्यवेदकमिदं न च हेतुतर्क्यं

वाचाभगोचरमिदं न मनो न बुद्धिः ।

एवं कथं हि भवतः कथयामि तत्त्वं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१७॥

यो (चैतन्य ब्रह्म) जान्ने र जानिने दुबै होइन, न त यसलाई कारण र
तर्कबाट नै फेलापार्न सकिन्छ । यो वचनबाट पर छ र यसलाई न त मनले
फेलापार्छ न त बुद्धिले नै । यस्ता प्रकारको यो (चैतन्यब्रह्म) म कसरी भनूँ ? ।
म त ज्ञानामृतस्वरूप, समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै छु ।

निर्भिन्नभिन्नरहितं परमार्थतत्त्व-

मन्तर्बहिर्न हि कथं परमार्थतत्त्वम् ॥

प्राक्संभवं न च रतं न हि वस्तु किञ्चि-

ज्ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१८॥

भेद र अभेद दुबैले रहित, परमार्थतत्त्वस्वरूप, भिन्न र बाहिर भन्ने
व्यवहारले शून्य, परमार्थतत्त्व हो भन्न पनि नसकिने, पहिले हुने सम्भव पनि

४२

नभएको, कुनै पदार्थले पनि छुन नसकिने (निर्लिप्त) पदार्थबाट रहित म त
ज्ञानरूपी अमृत स्वरूप, समतारूपी रसले युक्त आकाशजस्तै छु ।

रागादि दोषरहितं त्वहमेव तत्त्वम्

दैवादिदोषरहितं त्वहमेव तत्त्वम् ।

संसारशोकरहितं त्वहमेव तत्त्वम्

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥१९॥

राग आदि दोष, दैवादि (आध्यात्मिक, आधिदैविक र आधिभौतिक)
दोषले रहित तथा संसारका शोकेले पनि रहित ज्ञानामृतस्वरूप र समतारूपी-
रसले परिपूर्ण आकाशजस्तै जुन तत्व छ त्यो मै हूँ ।

स्थानत्रयं यदि च नेति कथं तुरीयं

कालत्रयं यदि च नेति कथं दिशश्च ।

शान्तं पदं हि परमं परमार्थतत्त्वं

॥ १ ॥ ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२०॥

मेरा निमित्त (जाग्रत, स्वप्न र सुषुप्ति) तीन स्थाननै छैनन् भने तुरीय-
स्थान नै कसरी हुन्छ? । मेरानिमित्त तीनकाल (भूत, वर्तमान र भविष्य) नै
छैनन् भने (दश) दिशा कसरी हुने? । त्यो परम ब्रह्मपद शान्त छ र ज्ञानरूपी
अमृत र समतारूपीरसले पूर्ण आकाशजस्तै छ र त्यो मै हूँ ।

दीर्घो लघुः पुनरितीह न मे विभागो

विस्तरसंकटमितीह न मे विभागः ।

कोणं हि वर्तुलमितीह न मे विभागो

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२१॥

यस संसारमा मेरा निमित्त लामू, छोटी, फैलिएको र खुंचिएको, तीन-
कुने चारकुने आदि र बाटुलो भन्ने भेदको कुनै दृष्टि नै छैन । किनभने म त

ज्ञानरूपी अमृत र समता (सबैमा आत्ममय देखने दृष्टि) रूपीरसले पूर्ण
आकाशजस्तै छु ।

मातापितादि तनयादि न मे कदाचि-

ज्जातं मृतं न च मनो न च मे कदाचित् ।

निर्व्याकुलं स्थिरमिदं परमार्थतत्त्वं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२२॥

मेरा (चैतन्यसत्ताका) आमा, बाबु, स्त्री, छोरा, छोरी, जन्मनु र
मर्नु, भन्ने आदि कुनैकुरा पनि छैनन् । मेरो मन व्याकुलपनि छैन र स्थिर-
पनि छैन । केवल आत्मा नै परमार्थतः सत्यवस्तु हो र म ज्ञानामृतस्वरूप
समता रूपी (द्वन्द्वबाट अलग रहेको) रसयुक्त र आकाशजस्तै छु ।

शुद्धं विशुद्धमविचारमनन्तरूपम्

निर्लेपलेपमविचारमनन्तरूपम् ।

निष्खण्डखण्डमविचारमनन्तरूपं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२३॥

म शुद्ध, अत्यन्त शुद्ध (निर्मल) विचारले भेटाउन नसकिने, अनन्तस्वरूप
भएको, निर्लेप (कुनै तत्त्वले पनि छुन नसकिने) भएपनि प्रत्येकसँग सम्बन्धित,
विचारले रहित, अनन्त स्वरूप भएर रहेको, कहिल्यै नाश नहुने तर नाशवान-
जस्तो भएर पनि रहेको, ज्ञानामृतस्वरूप समतारूपी रसलेपूर्ण आकाशजस्तै
छु ।

ब्रह्मादयः सुरगणाः कथमत्र सन्ति

स्वर्गादयो वसतयः कथमत्र सन्ति ।

यद्येकरूपममलं परमार्थतत्त्वं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२४॥

४४

जब त्यो एकरूप शुद्ध र परमार्थस्वरूप छ भने त्यस्तो ब्रह्मका दृष्टिमा (पूर्णब्रह्मदृष्टिमा) ब्रह्मा आदि देवताहरू, स्वर्ग आदि लोकहरू छन् भन्ने- कुरा कसरी हुन सक्तछ ? (उसका दृष्टिमा यो जगत् त मायाभासमात्र हो) । म (त्यै परब्रह्मस्वरूप) ज्ञानामृतलेयुक्त समतारूपीरस (भेदभावरहित अवस्था) ले पूर्ण आकाशजस्तै (निरञ्जन र निराकार) छु ।

निर्नेतिनेतिविमलो हि कथं वदामि

निःशेषशेषविमलो हि कथं वदामि ।

निर्लिङ्गलिङ्गविमलो हि कथं वदामि

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२५॥

जुन (परब्रह्म) वेदले यो पनि होइन, यो पनि होइन, भनिने छ, देखिने पदार्थबाट अलग, निर्मल (केवल चैतन्यस्वरूप छ, शेषले रहित, शुद्ध शेषस्वरूप र चिह्नबाट पनि रहित र चिह्नयुक्त (यो उ भनेर देखाउन सकिने) पनि छ । त्यस्तो त्यस (चैतन्यपरब्रह्म) लाई म (यही हो भनेर) कसरी भनू ? । म त (त्यै जस्तै) ज्ञानरूपी अमृतलेयुक्त समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै छु ।

निष्कर्मकर्मपरमं सततं करोमि

निःसंगसंगरहितं परमं विनोदम् ।

निर्देहदेहरहितं सततं विनोदम्

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२६॥

म निष्काम छु तर कर्मपनि गर्दछु, संसर्गबाट रहित छु तर संसर्गसंग खेलवाड पनि गर्दछु, शरीरबाट अलग छु तरपनि देहसंग खेलवाड गर्दछु (देहधारी जस्तो छु) । म त (त्यै ब्रह्मस्वरूप) ज्ञानामृतले युक्त, समरसले पूर्ण र आकाशजस्तै (निर्लिप्त) छु ।

मायाप्रपञ्चरचना न च मे विकारः

कौटिल्यदम्भरचना न च मे विकारः ।

सत्यानृतेति रचना न च मे विकारः

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२७॥

मायाले जुन यत्रो सृष्टि रच्छे त्यो मेरो विकार होइन (म त अविकारी छु) । त्यस्तै कुटिलता, ठगी आदि कुरा र सत्य र कुटोको प्रपञ्च पनि मेरा होइनन् । म त ज्ञानामृतले युक्त समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै (नित्य) छु ।

सन्ध्यादिकालरहितं न च मे वियोगो

ह्यन्तःप्रबोधरहितं बधिरो न मूकः ।

एवं विकल्परहितं न च भावशुद्धं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२८॥

(चैतन्यस्वरूप नउदाउने न अस्ताउने भएकोले) सन्ध्या आदि काल भन्ने कुराले म रहित् छु । तर तिनीहरूसंग म छुट्टिएको (जस्तो) पनि छैन । म अन्तःकरणबाट हुने इन्द्रियजन्यज्ञान (इन्द्रियज्ञान) ले रहित् छु तापनि म नसुन्ने र नबोल्ने छैन । त्यस्तै हो अथवा होइन भन्ने विकल्पगर्ने चित्तबाट अलग भएरपनि चित्तबाट शुद्ध छु वा छैन भन्ने कुरा समा छैन । म त ज्ञानामृतले युक्त समतारूपी रसले परिपूर्ण आकाशजस्तै छु । (चैतन्यसत्तामा कालबाट हुने भेद, इन्द्रिय बाट हुने ज्ञान र विकल्प केही र हँदैन् । त्यो त स्वयंप्रकाश र शुद्धस्वरूप छ) ।

निर्नाथनाथरहितं हि निराकुलं वै

निश्चितचित्तविगतं हि निराकुलं वै ।

संविद्धि सर्वविगतं हि निराकुलं वै

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥२९॥

मेरो कोही स्वामी छैन र म कसैको स्वामी पनि होइन (मबाट भिन्न पो के छ र ?) । मेरा निम्ति मूलकारण र चित्त भन्ने कुरा छैन । अतः मेरा निम्ति (चित्त नै नभएपछि) चिन्ता पनि छैन । म त सम्पूर्णमा व्यापक भएर रहेको, आकुलताले रहित् ज्ञानामृतस्वरूप र आकाशजस्तै (व्यापक) छु ।

कान्तारमन्दिरमिदं हि कथं वदामि

संसिद्धसंशयमिदं हि कथं वदामि ।

एवं निरन्तरसमं हि निराकुलं वै

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३०॥

यो जगत त निर्जनवनको मन्दिर जस्तो छ । सत्य र असत्य आदि धेरै शंकाबाट यो पूर्णभएको छ । यो (जगत) अनवच्छिन्न प्रवाहरूपमा भासेको निराकुल र खास नित्यकारणले रहित छ भन्ने कुरा म कसरी भनूँ ? (नित्य-स्वरूप मेरो अनित्यस्वरूप जगतसंग सम्बन्ध नै छैन) । म त ज्ञानामृतले युक्त समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै (निराकार) छु ।

निर्जीवजीवरहितं सततं विभाति

निर्वीजवीजरहितं सततं विभाति ।

निर्वाणबन्धरहितं सततं विभाति

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३१॥

यो जगत जड (मायाले युक्त) र जीवत्वधर्मले रहित भएर (चैतन्य-सत्तामा) अडको छ । निर्वीज (स्वयं प्रकाश हुन नसक्ने) र वीजरहित् (स्वयं प्रकट हुन सक्ने कारण नै नभएको) छ । त्यस्तै यो (चेतनासत्ता भने) मुक्ति र बन्धनको कारणले रहित् छ भन्ने मलाई भान भै रहन्छ (जड र चेतन मिलेर बनेको संसारमा चेतन सर्वव्यापक, नित्य छ र जड अनित्य छ भन्ने योगीको दृष्टि भैरहन्छ) । अतः म ज्ञानरूपी अमृतलेयुक्त समरसले-पूर्ण आकाश (चैतन्य सत्ता) जस्तै छु ।

संभूतिर्वर्जितमिदं सततं विभाति

संसारवर्जितमिदं सततं विभाति ।

संहारवर्जितमिदं सततं विभाति

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३२॥

(चैतन्यसत्ता) सांसारिक संपत्तिले रहित् (मायाप्रपंचबाट रहित्) संसारको धर्मबाट अलग रहेको (संसारकोधर्म उदाउनु र अस्ताउनुबाट रहित्) नाश हुनैनसक्ने (अविनाशी) छ भन्नेकुरा मलाई निरन्तर छर्लङ्ग भैरहेको छ । त्यो (चैतन्यसत्ता) ज्ञानामृतले युक्त समरसले पूर्ण र आकाश जस्तै (नित्य) छ त्यो मै हूँ ।

उल्लेखमात्रमपि ते न च नामरूपं

निभिन्नभिन्नमपि ते नहि वस्तु किञ्चित् ।

निर्लज्ज मानस करोषि कथं विषादं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३३॥

हे चित्त ! तेरो नाम र रूप भन्ने कुरा त छँदै छैन । त्यस्तै भेदै नभएको तँ मा भेदगराउने कुनै वस्तु नै छैन । यस्तो छँदाछँदै पनि तँ किन हर्ष र विषाद लिन्छस् ? हेर त्यो (चैतन्यसत्ता) त ज्ञानामृतले युक्त तथा समरस (सबैमा रम्म व्यापक भएर रहेको देख्नसक्ने दृष्टि) ले पूर्ण आकाशजस्तै छ त्यो मै हूँ ।

किं नाम रोदिषि सखे न जरा न मृत्युः

किं नाम रोदिषि सखे न च जन्मदुःखम् ।

किं नाम रोदिषि सखे न च ते विकारो

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३४॥

‘हे मनरूपी मित्र ! तेरो निमित्त बुढ्याई, मृत्यु र जन्मदाखेरि हुने दुःखपनि छैनन् । न त तेरा कार्यरूप विकार नै छन् । अतः तँ किन रुन्छस् ? म ज्ञानरूपी अमृतलेयुक्त समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तै छु भन्ने यस्तो

निश्चय गर । (मनका जन्म, जरा मरण आदि अवस्था हुँदैनन् । यस्को गति हुन्छ र त्यो गति इन्द्रियसंग मिलेर विषयसंग सम्बन्धित हुन्छ तर इन्द्रियबाट विमुख भयो भने त्यही मन निराकार आत्मस्वरूपी हुन्छ) ।

किं नाम रोदिषि सखे न च ते स्वरूपम्

किं नाम रोदिषि सखे न च ते विरूपम् ।

किं नाम रोदिषि सखे न च ते वयांसि

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३५॥

हे चित्तरूपी मित्र ! तेरो स्वरूप नै छैन भने (शरीर या अनुहारलाई लिएर) तँ किन रुन्छस् ? । तेरो नाशहुने रूप नै छैन भने (देखिने चीज त मिथ्या हो त्यसको साक्षीस्वरूप भएको तँ) किन रुन्छस् ? । आयुको विषय (बाँच्ने र मर्ने कुरा) लाई लिएर रुन्छस् भने त्यो (ज्ञानको यति उति भन्ने आयु नै हुँदैन) तेरो छैन । म त ज्ञानामृतलेयुक्त समरसलेपूर्ण आकाशजस्तै छु (भन्ने यस्तो विचार गर्) ।

किं नाम रोदिषि सखे न च ते वयांसि

किं नाम रोदिषि सखे न च ते मनांसि ।

किं नाम रोदिषि सखे न तवेन्द्रियाणि

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३६॥

हे चित्तरूपी मित्र ! तेरो आयु नै छैन, मन नै छैन, न त तेरा इन्द्रियहरू नै छन् । अतः तँ किन रुन्छस् ? । म ज्ञानरूपी अमृतले युक्त समतारूपी रसले पूर्ण आकाश जस्तै छु भन्ने विचार गर् । (चित्तका उमेर, मन र इन्द्रियहरू हुँदैनन् । त्यो त इन्द्रियहरू संग मिलेर उनीहरू जस्तै बनिरहेको मात्र हुन्छ) ।

किं नाम रोदिषि सखे न च तेऽस्ति कामः

किं नाम रोदिषि सखे न च ते प्रलोभः ।

किं नाम रोदिषि सखे न च ते विमोहो

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३७॥

हे चित्तरूपी मित्र ! इच्छा भन्ने कुरा तँ मा छैन । लोभ पनि तँ मा छैन ।
न त तँ मा मोह भन्ने कुरा नै छ (इच्छा, लोभ र मोह यी सबै अन्तस्करणका
स्वभाव हुन्) । अतः अन्तस्करणले रहित् तँ (यो भएन र उ भएन भनेर)
किन रुन्छस् ? । तँ त ज्ञानामृतस्वरूप (अमरज्ञानस्वरूप) एउटै समरसले
पूर्ण आकाशजस्तै (निर्मल) छस्, त्यो मै हूँ (भन्ने निश्चय गर्) ।

ऐश्वर्यमिच्छसि कथं न च ते धनानि

ऐश्वर्यमिच्छसि कथं न च ते हि पत्नी ।

ऐश्वर्यमिच्छसि कथं न च ते समेति

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३८॥

धन तेरो हुँदैन भने किन त्यसलाई इच्छा गर्छस् ? । पत्नी नै तेरो छैन
(त्यो त उसकै स्वार्थमा रहेकी हुन्छे) र यहाँ ममता भन्नु अर्थात् तँले तेरो भन्नु
र मैले मेरो भन्नुपनि केही छैन । अतः किन (सांसारिक) ऐश्वर्य को इच्छा
गर्दछस् ? । किनभने ज्ञानामृतरूप ऐश्वर्य र समरसलेयुक्त आकाशजस्तै
(निर्लिप्त) म.छु (भन्ने विचार गर्) ।

लिङ्गप्रपञ्चजनुषी न च ते न मे च

निर्लज्जमानसमिदं च विभाति भिन्नम् ।

निर्भेदभेदरहितं न च ते न मे च

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥३९॥

हे चित्त ! पशु, पक्षी, मानिस, कमिला आदि भन्ने चित्त (लक्षण) न त
तेरो हो न मेरो हो । यो कुरा त लाजै नभएको मनले त्यसै ठानीरहेको मात्र
हो । त्यस्तै सामान्य र विशेष भन्ने जुन भेदको दृष्टि छ त्योपनि न त तेरो हो
न त मेरो नै हो । म त ज्ञानामृतस्वरूप, समतारूपीरसलेयुक्त आकाशजस्तै
छु (भन्ने कुरा जान्) ।

नो वाणुमात्रमपि ते हि विरागरूपम्

नो वाणुमात्रमपि ते हि सरागरूपम् ।

नो वाणुमात्रमपि ते हि सकामरूपम्

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥४०॥

हे चित्त ! तेरो स्वरूप अणु (ज्यालबाट सूर्य पस्ता देखिने उड्का एउटा धुलाको ६० भागको १ भाग) मात्र पनि रागरहित छैन (आत्मासंग चित्तको अनुराग हुन्छ) । न त तेरो स्वरूप अणुमात्र पनि रागले युक्तनै छ (कहिले कहिले विषयबाट पनि यो विमुख हुन्छ) । न त तेरो स्वरूप कामनासहित नै छ (इच्छा पनि चित्तको स्वरूप होइन) । अतः ज्ञानामृतयुक्त समतारूपी रसले पूर्ण आकाशजस्तो म छु (भन्ने कुरा संझिदे) ।

ध्याता न ते हि हृदये न च ते समाधि-

ध्यानं न ते हि हृदये न बहिःप्रदेशः ।

ध्येयं न चेति हृदये न हि वस्तुकालो

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥४१॥

हे चित्त ! तेरो हृदयमा न त ध्यान गर्ने (ध्याता) कोही छ, न त ध्यान छ, न त ध्येय नै छ र न समाधि नै छ । न त तेरानिमित्त बाहिर (न त भित्रभन्ने) नै छ । तेरानिमित्त काल र वस्तु भन्ने कुरै छैन । (यो सब कल्पना मात्र हो) । अतः (ध्याता ध्येय ध्यान काल र वस्तुबाट भिन्न) ज्ञानस्वरूप समतारूपीसरले पूर्ण आकाशजस्तै म छु (भन्ने कुरा संझिदे) ।

यत्सारभूतमखिलं कथितं मया ते

न त्वं न मे न महतो न गुरुर्न शिष्यः ।

स्वच्छत्वरूपसहजं परमार्थतत्त्वं

ज्ञानामृतं समरसं गगनोपमोऽहम् ॥४२॥

जुन सारभूत कुरा थियो त्यो मैले तैलाई भने । तर वास्तवमा त्यो कुरा न तेरो हो र न मेरो नै हो । किनभने न तँ छस् न मै नै छु, न त महत्तत्वादिनै छन् । वास्तवमा यहाँ न कोही कसैको शिष्य छ न त गुरुनै तर ज्ञानरूपी अमृतलेयुक्त (स्वयं ज्ञानस्वरूप) र समतारूपी एउटैरसले पूर्ण आकाशजस्तै म (चैतन्यसत्ता) छु (भन्नेकुरा संझिदे) ।

कथमिह परमार्थं तत्त्वमानन्दरूपं

कथमिह परमार्थं नैवमानन्दरूपं ।

कथमिह परमार्थं ज्ञानविज्ञानरूपं

यदि परमहमेकं वर्तते व्योमरूपम् ॥४३॥

जब म सर्वोत्कृष्ट एउटै आकाशजस्तै (व्यापक) छु (सर्वत्र परिपूर्ण भएर आत्मरूपले रहेको छु) भने त्यस्तो त्यस (चैतन्य आत्मा) मा परमानन्द र परमार्थतत्त्व (भिन्न रूपले) कसरी रहन्छन् र ? । त्यो स्वयं आनन्दकै स्वरूप कसरी रहन सक्तैन र ? । त्यस्तै त्यसमा ज्ञान र विज्ञानको स्वरूप (भिन्न भएर) कसरी रहन सक्तछ र ? ।

दहनपवनहीनं विद्धि विज्ञानमेक-

मवनिजलविहीनं विद्धि विज्ञानरूपम् ।

समगमनविहीनं विद्धि विज्ञानमेकं

गगनमिव विशालं विद्धि विज्ञानमेकं ॥४४॥

विशेषज्ञानस्वरूप त्यो (चैतन्यसत्ता) ज्ञानस्वरूप, आकाशजस्तै निर्मल (कुनै तत्त्वले पनि न छोडिएको) पृथ्वी, जल, तेज र वायु आदि तत्त्व र हिड्नु चल्नु आदि गतिबाट पनि फरक र समानभावयुक्त आकाश (चिदाकाश) जस्तै विशाल छ भन्ने कुरा जान ।

न शून्यरूपं न विशून्यरूपम्

न शुद्धरूपं न विशुद्धरूपम् ।

रूपं विरूपं न भवामि किञ्चित्

स्वरूपरूपं परमार्थतत्त्वम् ॥४५॥

(परिपूर्ण भएकोले) म शून्यरूप पनि होइन, (म मा शून्य भास हुने हुनाले) अशून्यरूप पनि होइन । त्यस्तै म न त शुद्धरूप नै हूँ र न त अशुद्ध-रूप नै त्यस्तै रूप भएको र रूप नभएको भन्ने कुरा म हुनै सकिन्न । (म त) स्वरूपको पनि स्वरूप र परमार्थतः यथार्थरूप (सच्चिदानन्दस्वरूप) हूँ । (रूप भन्नेकुरा जडवस्तुमा मात्र रहन्छ चैतन्य त निराकार हुन्छ) ।

मुञ्च मुञ्च हि संसारं त्यागं मुञ्च हि सर्वथा ।

त्यागात्यागविषं शुद्धममृतं सहजं ध्रुवम् ॥४६॥

(हे मुक्तिको इच्छा गर्ने पुरुष हो !) यो संसारलाइ (चित्तबाट) छोडिद्यौ, छोडिद्यौ । र त्यो छोड्ने भन्ने जुनकुरा छ त्योपनि छोडिद्यौ । छोड्ने र छोड्नेको छैन भन्ने विषय जस्ता ई दुबैकुरालाई छोड्दा पूर्ण आनन्द हुन्छ । किनभने तिम्रीहरू (चैतन्य सत्ता वा आत्मा) त स्वभावले शुद्ध, अमर, नित्य र सहज (संपूर्णको अधिष्ठान भएका) छौ भन्ने कुरा जान ।

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायामात्मसं-

वित्युपदेशो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

यो श्री दत्तात्रेयविरचित अवधूतगीतामा आत्मसंवित्ति उपदेश नामक त्रेत्रो अध्याय समाप्तभयो ।

चौथो अध्याय

अवधूत उवाच— अवधूत भबुहुन्छ ।

नावाहनं नैव विसर्जनं वा

पुष्पाणि पत्राणि कथं भवन्ति ।

ध्यानानि मन्त्राणि कथं भवन्ति

समासमं चैव शिवार्चनं च ॥१॥

(पूर्ण व्यापक चेतनसत्ताको) न आवाहन छ र न विसर्जन नै । (वासना रहित हुनाले) त्यसका निम्ति फूल पात र (मनले नभेट्दाइने हुनाले) ध्यान र मन्त्र भन्ने कुरे छैनन् । यो सम हो र यो विषम हो भन्ने भेददृष्टि रहित भएर (सम र विषमको बीचमा) रहनु नै शिव (कल्याणमय चेतनसत्ता) को पूजा (आराधना) हो ।

न केवलं बन्धविबन्धमुक्तो

न केवलं शुद्धविशुद्धमुक्तः ।

न केवलं योगवियोगमुक्तः

स वै विमुक्तो गगनोपमोऽहम् ॥२॥

म त सामान्य (अज्ञानबाट हुने) र विशेष (अहंकारबाट हुने) बन्धन-बाट, भित्री र बाहिरी शुद्धिबाट र संयोग र वियोगबाट नै मुक्त (अलग) भएर निराकार (चिद्धन) आकाशजस्तै छ ।

संजायते सर्वमिदं हि तथ्यं

संजायते सर्वमिदं वितथ्यम् ।

एवं विकल्पो मम नैव जातः

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥३॥

यो संसार (अज्ञानकोदृष्टिमा) सत्य देखिन्छ र (ज्ञानकोदृष्टिमा) असत्य देखिन्छ । अतः यो संसार झुटो होला कि साँचो होला ? भन्ने यस्तो विकल्प म मा कहिल्यै पनि उठ्दै उठ्दैँन । किनभने म त स्वरूपबाट नै मुक्त छु र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट अलग छु ।

न साञ्जनं चैव निरञ्जनं वा

न चान्तरं वापि निरन्तरं वा ।

अन्तर्विभिन्नं न हि मे विभाति

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥४॥

म त (मायारूपी) गाजल वा प्रपञ्चबाट रहित् छु । (माया मेरो कल्पना भएकोले) म त्यसबाट रहितपनि छैन । न त म (कसैबाट) छेकिने छु न त ममा छेक्ने र छेकिने दुबैकुरा नै छन् । किनभने मलाई यस्तो कुरा (द्वैत कुरा) थाहा हुँदैन । किनभने म त स्वरूपबाट नै मुक्त छु र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट मुक्त (अलग) छु ।

अबोधबोधो मम नैव जातो

बोधस्वरूपं मम नैव जातम् ।

निर्बोधबोधं च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥५॥

मेरा निमित्त अबोध (जानिने कुरालाई नजान्नु) र बोध (मैले जाने भन्नु) यी दुबैकुरा र बोधको स्वरूप (ज्ञानको स्वरूप) को ज्ञानपनि छैन ।

त्यस्तो म यो ज्ञान हो र यो अज्ञान हो भनेर कसरी भनूँ ?। किनभने म त
स्वरूपबाट नै मुक्त छु र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट मुक्त छु ।

न धर्मयुक्तो न च पापयुक्तो

न बन्धयुक्तो न च मोक्षयुक्तः ।

युक्तं त्वयुक्तं न च मे विभाति

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥६॥

मुक्तरूप भैसकेको र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट अलग भएकोले
मलाई धर्म र पाप, मोक्ष र बन्धनबाट युक्त र वियुक्त छु अर्थात् धर्मबाट
युक्त र पापबाट वियुक्त छु भन्ने कुरा फुरदै फुरदै न ।

परापरं वा न च मे कदाचि-

न्मध्यस्थभावो हि न चारिमित्रम् ।

हिताहितं चापि कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥७॥

(व्यापक भएकोले) मेरानिमित्त कहिल्यैपनि वर, पर र माफमा
भन्नेकुरा र यो शत्रु हो, यो मित्र हो भन्ने कुनैकुरा कहिल्यैपनि थाहा छैन ।
यस्तोग्रवस्थाको म यो हित हो र यो अहित हो भन्ने कुरा कसरी भनूँ ? ।
किनभने म त स्वरूपबाटै मुक्त छु र रोग (जन्मजरामरण आदि रोग)
बाट पनि मुक्त छु ।

नोपासको नैवमुपास्यरूपं

न चोपदेशो न च मे क्रिया च ।

संवित्स्वरूपं च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥८॥

५६

मेरा निमित्त म उपासक हूँ र मैले उपासना गरिने कुरा छ भन्ने कुरा, उपदेश र कुनैगर्नु पर्ने कामपनि छैन । यस्तो म “म ज्ञानस्वरूप हूँ” भनेर कसरी भनूँ ? । किनभने म त स्वरूपबाट नै मुक्त छु र रोग (सांसारिक जन्ममरणादि रोग) बाट मुक्त (अलग) छु ।

नो व्यापकं व्याप्यमिहास्ति किञ्चि-

न चालयं वापि निरालयं वा ।

अशून्यशून्यं च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥६॥

(संपूर्णको स्वरूप नै आफैं भएकोले) यस जगतमा म यो व्यापक (ढाक्ने) हो र यो व्याप्य (ढाकिने) हो भन्ने कुरा, घर छ र घर छैन भन्ने कुरा (आश्रय-भाव र निराश्रय भाव) त्यस्तै शून्य र शून्यरहित भन्ने कुनै कुरा कहिल्यै पनि थाहा पाउन्न । किनभने म त स्वभावबाट मुक्त र रोग (जन्म मृत्यु आदि रोग) बाट पनि मुक्त छु । (केवल एउटा चैतन्यसत्तामा नै यो संपूर्ण सृष्टि फुरेको हुँदा त्यो एउटै छ र त्यसमा व्याप्य व्यापकभाव र आश्रय निराश्रय आदि द्वैतभाव रहँदैनन्) ।

न ग्राहको ग्राह्यकमेव किञ्चि-

न कारणं वा सम नैव कायम् ।

अचिन्त्यचिन्त्यं च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥१०॥

मेरा निमित्त लिने र लिइने कुनै कारण छैन । किनभने मेरो शरीर नै छैन । यस्तो म यो चिन्तन गर्नुपर्ने कुरा हो र यो चिन्तन नगर्ने कुरा हो भनेर कसरी भनूँ ? । किनकि म त स्वरूपबाट मुक्त छु र रोग (संसारका प्रपञ्चरूपी रोग जरामरण आदि) बाट मुक्त (छुटेको) छु ।

न भेदकं वापि न चैव भेद्यं
न वेदकं वा मम नैव वेद्यम् ।

गतागतं तात कथं वदामि
स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥११॥

हे मान्य ! यसले फोर्दछ र यो फोरिन्छ, यसले जान्दछ र यो जानिन्छ,
यो गएको हो र यो आएको हो भन्ने कुरा (मेरा निमित्त हुँदै नभएकाले) ती
कुरा छन् भनेर म कसरी भनूँ ? किनभने म त स्वरूपबाट मुक्त छु
र रोग (भेदरूपी रोग) बाट मुक्त (अलग) छु ।

न चास्ति देहो न च मे विदेहो ।
बुद्धिर्मनो मे न हि चेन्द्रियाणि ।

रागो विरागश्च कथं वदामि
स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१२॥

मेरो शरीर छैन र (व्यापक भएकाले) म शरीरबाट भिन्न पनि छैन ।
(जब शरीरै छैन भने शरीरमा रहने) बुद्धि, मन, इन्द्रिय, राग, वैराग्य पनि
मेरा छैनन् । अतः ती छन् भनेर म कसरी भनूँ ? म त स्वरूपबाट मुक्त
(जीवन्मुक्त) र रोग (जन्ममरण आदि रोग) बाट मुक्त (अलग) छु ।
(स्वयं चैतन्यसत्ता वा आत्मस्वरूप भएको अवस्थामा जीवलाई शरीरको
भान हुँदैन । न त त्यस्मा रहने सुख दुःख इन्द्रिय आदिको नै भान हुन्छ) ।

उल्लेखमात्रं न हि भिन्नमुच्चै-
रुल्लेखमात्रं न तिरोहितं वै ।

समासमं मित्रं कथं वदामि
स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१३॥

५६

त्यो (चैतन्यसत्ता वा चैतन्यब्रह्म) लेखिदै लेखिदै (भनिदै भनिदै) ।
 त्यसलाई लेख्छु (भन्छु) भन्दा त्यो लेखभित्रनै (वचन भित्र नै)
 (एकाकार भएर) मिल्दछ (सर्वोच्च लेख वेद हो र त्यो त्यसमा एकाकार
 भएर रहेको छ) । त्यस्तो त्यसलाई त्यो सम छ र त्यो विषम छ भनेर म
 कसरी भनूँ ? । (भएको र नभएकोपनि यस्तो आश्चर्यस्वरूप जो त्यो छ)
 स्वरूपबाट मुक्त र रोग (सांसारिक जन्ममरणादि रोग) बाट रहित म त्यै हूँ ।

जितेन्द्रियोऽहं त्वजितेन्द्रियो वा

न संयमो मे नियमो न जातः ।

जयाजयौ मित्र कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥१४॥

(मन वा भक्तरूप) हे मित्र ! (इन्द्रियले फेला नपारिने र इन्द्रियको
 आधारस्वरूप भएकोले) म इन्द्रियलाई जित्ने पनि छु र इन्द्रियबाट जितिएको
 जस्तो पनि छु । त्यस्तो मेरा निमित्त संयम र नियम भन्ने कुरा हुनै सक्तैनन् ।
 त्यस्तो (चैतन्य स्वरूप) म यो जय हो र यो पराजय हो भनेर कसरी भनूँ ? ।
 म त मुक्तस्वरूप र रोग (जन्ममरण आदि रोग) बाट रहित छु ।

अमूर्तमूर्तिर्न च मे कदाचि-

दाद्यन्तमध्यं न च मे कदाचित् ।

बलाबलं मित्र कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम्

॥१५॥

म (व्यक्तावस्थामा) मूर्तिबाट रहित र (अव्यक्तावस्थामा) मूर्तिबाट
 सहित पनि छैन । मेरा निति आदि मध्य र अन्त्य भन्ने कुरा छैन । यस्तो
 म यो बलियो हो र यो निर्बलियो हो भनेर कसरी भनूँ ? किनभने म त
 अवस्थाको मुक्तस्वरूप र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट मुक्त छु ।
 (द्वैतभावमा यो संसार भासेको हुन्छ र द्वैताद्वैतरहित अवस्थामा यो भासेको
 हुँदैन) ।

मृतामृतं वापि विषाविषं च
संजायते तात न मे कदाचित् ।

अशुद्धशुद्धं च कथं वदामि
स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१६॥

हे मान्य ! मेरा निमित्त मरेको र बाँचेको, विष र विषले रहित् भन्नेकुरा कहिल्यै पनि छुँदैन । यस्तो अवस्थामा पुगेको म यो शुद्ध हो र यो अशुद्ध हो भन्नेकुरा कसरी भनूँ ? किनभने म त मुक्तरूप र रोग (संसाररूपी रोग) बाट अलग छु ।

स्वप्नःप्रबोधो न च योगमुद्रा
नक्तं दिवा वापि न मे कदाचित् ।

अतुर्यतुर्यं च कथं वदामि
स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१७॥

न त म मा सपना देखनु, व्यूँछनु, योगका मुद्रा तथा दिन र रात नै भन्ने-कुरा छन् । संपूर्ण अवस्थाबाटै अलग भएकोले म फेरि यो तुरीय अवस्था हो र यो तुरीय अवस्था होइन भन्ने कसरी भनूँ ? किनभने म त स्वरूपबाट मुक्त (मुक्तरूप) छु र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट अलग छु ।

संविद्धि मां सर्वविसर्वमुक्तं
माया विमाया न च मे कदाचित् ।

संध्यादिकं कर्म कथं वदामि
स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१८॥

म यो संपूर्ण (प्रपञ्च) बाट अलग पनि छु र यस्मा लपकक मिलेकोपनि छु भन्नेकुरा जान । अतः मेरानिति मायाले युक्त र मायाबाट रहित् भन्नेकुरा कहिल्यैपनि छैन । त्यस्तो (प्रपञ्चले छुँदै न छोडिएको) मेरा निति संध्या

६०

आदि कर्महरू छन् भनेर कसरी भनूँ ? । किनभने म त स्वरूपबाटमुक्त र रोग (सांसारिक दुःख जन्ममरण आदि रोग) बाट रहित छु ।

संविद्धि मां सर्वसमाधियुक्तं

संविद्धि मां लक्ष्यविलक्ष्यमुक्तम् ।

योगं वियोगं च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥१९॥

म संपूर्ण समाधि (मनको साम्यावस्था) ले युक्त छु अर्थात् संपूर्ण मनका प्रपञ्चको लय ममा हुन्छ । म लक्ष्य (इन्द्रियबाट जानिने) र अलक्ष्य (इन्द्रियले पनि जान्न नसकिने) यी दुवै कुराबाट रहित छु भन्ने जान । यस्तो (स्वरूपको स्थितिमा पुगेको) म यो संयोग हो र यो वियोग हो भन्ने कुरा कसरी भनूँ ? । किनभने म त स्वभावैले मुक्तरूप र रोग (सांसारिक जन्म-मरणरूपी रोग) बाट मुक्त छु ।

मूर्खोऽपि नाहं न च पण्डितोऽहं

मौनं विमौनं न च मे कदाचित् ।

तर्कं वितर्कञ्च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२०॥

म मूर्खपनि होइन, पण्डितपनि होइन, बोल्ने र बोल्दैनबोल्ने पनि दुवै म होइन । यस्तो (अवस्थामा पुगेको) म यो तर्क हो र यो वितर्क हो भन्ने-कुरा कसरी भनूँ ? । किनभने म त स्वरूपबाट मुक्त (आत्मामा नै रमाउने) र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट मुक्त छु ।

पिता च माता च कुलं न जाति-

जन्मादिमृत्युर्न च मे कदाचित् ।

स्नेहं विमोहं च कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२१॥

मेरा निमित्त पिता, माता, कुल, जाती, जन्म र मरण कहिल्यैपनि छंदै छैनन् । यस्तो (आत्माराम) म यो स्नेह हो र यो मोह हो भन्नेकुरा कसरी भनूँ ? । किनभने म त स्वरूपबाट मुक्त र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट छुटेको छु ।

अस्तंगतो नैव सदोदितोऽहं

तेजो वितेजो न च मे कदाचित् ।

सन्ध्यादिकं कर्म कथं वदामि

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२२॥

(स्वयं प्रकाशमान हुनाले) सँधै उदाईरहने भएकोले मेरो अस्ताउने कुरै छैन । मेरोदृष्टिमा यो तेज भएको हो र यो तेज नभएको हो भन्नेकुरा कहिल्यैपनि हुनैसक्तैन । अतः (उदय र अस्तले रहित भएकोले) मेरानिति सन्ध्या आदि कर्महरू छन् भनेर कसरी भनूँ ? । किनभने म त स्वरूपबाट मुक्त छु र रोग (जन्ममरणरूपी रोगबाट रहित (अलग्ग) छु ।

असंशयं विद्धि निराकुलं मा-

मसंशयं विद्धि निरन्तरं माम् ।

असंशयं विद्धि निरञ्जनं माम्

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२३॥

वास्तवमा मेरो कुनै कुल (उत्पत्तिको कारण) नै छैन भन्ने जान । म त निरन्तर (अखण्ड र अविनाशी) भएर रहेको छु । निरञ्जन (घट्नु, बढ्नु, जन्मनु मर्नु आदि मायाका कारणरूपी मयलबाट रहित) छु भन्ने पनि जान र स्वरूपबाट मुक्त अर्थात् केवल चैतन्यस्वरूप छु र रोग (जन्ममरणरूपी रोग) बाट रहित छु । यसमा कुनै शंका छैन ।

ध्यानानि सर्वाणि परित्यजन्ति

शुभाशुभं कर्म परित्यजन्ति ।

त्यागामृतं तात पिबन्ति धीराः

स्वरूपनिर्वाणमनामयोऽहम् ॥२४॥

हे मान्य ! धैर्यधारी (योगी) पुरुषहरू ध्यान भन्ने कुरा लिनैदैनन् । त्यस्तै शुभ र अशुभकर्मका फलभागी पनि बन्दैनन् र त्यागरूपी अमृत पिउँदछन् अर्थात् आफूलाई सदा मुक्तरूप मान्दछन् । ती पुरुषजस्तै म पनि स्वरूपबाट मुक्त र रोग (विषयवासनारूपी रोग) बाट अलग छु ।

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र—

छन्दो लक्षणं नहि नहि तत्र ।

समरसमग्नो भावितपूतः

प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥२५॥

जहाँ (पूर्ण चैतन्यमा) पुगेपछि जानुपर्ने कुरा र पाउनुपर्ने कुरा कुनै पनि बाँकी रहँदैनन् । त्यहाँ (त्यस अवधूतावस्थामा योगीले) छन्द (आवरणशक्ति) र लक्षण (अनुमान वा तर्क) भन्ने कुरा देख्ने देख्दैन । समतारूपी रसमा मग्न, अत्यन्त पवित्र (निर्मल) भएको त्यस अवधूतले तत्त्व (सब्रैमा आत्मस्वरूप देख्ने स्थिति) लाई मात्र बोलिरहन्छ । (अवधूतावस्थामा आत्मानन्दमा मग्नहुँदा विषयसम्बन्धी अरु कुनै कुराको भास रहँदैन) ।

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायां स्वात्मसंवि-
त्युपदेशे स्वरूपनिरूपणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

यो श्रीदत्तात्रेय विरचित अवधूतगीतामा आफ्नू आत्मसंवित्ति उपदेशमा स्वरूपनिरूपण नामक चौथो अध्याय समाप्त भयो

पाँचौं अध्याय

अवधूत उवाच— अवधूत भस्महुन्छ

ओमिति गदितं गगनसमं त—

न परापरसारविचार इति ।

अविलासविलासनिराकरणं

कथमक्षरविन्दुसमुच्चरणम्

॥१॥

ॐ भनेर जो भनिन्छ त्यो ब्रह्मको वाचक हो । (वाच्य र वाचकको भेद नहुने हुनाले) त्यो आकाशजस्तै (नित्य) छ र त्यसमा यो, उ, सार र निःसार भनिने आदि कुराको कुनै विचार हुनै सक्तैन । त्यस (ओमकार) मा विलासको अस्तित्व छैन र त्यो विलासले नछोइने पनि छ । (विचारकै अभाव हुने त्यसमा) विन्दु लगाएर अक्षर (अ उ म) स्वरूप त्यसको उच्चारण कसरी हुन सक्तछ? । अर्थात् ॐकार शब्दब्रह्म हो र त्यो उच्चारण गर्ने र उच्चारण गरिने देखि अलग छ ।

इति तत्त्वमसिप्रभृतिश्रुतिभिः

प्रतिपादितमात्मनि तत्त्वमसि ।

त्वमुपाधिविर्वाजितसर्वसमं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम्

॥२॥

हे मन ! तत् त्वम् असि (त्यो तं होस्) भनेर श्रुतिहरूले “उपाधिले रहितभएको अवस्थामा जीव नै ब्रह्म हो” भनेर तँलाई नै भनीरहेका छन् । उपाधिले रहित भएको स्थितिमा तँ त सबैमा व्यापकरूपले रहेकैछस् भने (म त चैतन्यसत्तादेखि भिन्न छु भन्ने भेदको दृष्टि लिएर) तँ किन रुन्छस् ? ।

अध ऊर्ध्वविर्वाजितसर्वसमम्

वहिरन्तरविर्वाजितसर्वसमम् ।

यदि चैकविर्वाजितसर्वसमम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥३॥

हे मन ! त्यो (चैतन्यसत्ता वा चैतन्यआत्मा) तल, माथि, बाहिर र भित्रभनेर विभाजन नभै एकत्वभावले रहितजस्तो भएर पनि सबैमा बराबरकोरूपले रहेको छ । त्यो यस्तो छ भने (त्यस्तो त्यो मेरैस्वरूप हो भन्ने नजानेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

न हि कल्पितकल्पविचार इति

न हि कारणकार्यविचार इति ।

पदसन्धिविर्वाजितसर्वसमम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥४॥

हे मन ! त्यसमा (चैतन्यआत्मामा) यो कल्पनागरिने हो र यो कल्पना-हुने हो भन्ने र यो कारण हो र यो कार्य हो भन्ने यस्तो विचार रहँदै रहँदैन । न त त्यसमा पद (अक्षर जोडिने काम) र सन्धि (पद जोडिने काम) अर्थात् कार्यकारणको संयोग र वियोग नै छन् । सर्वत्र समानरूपले रहेको त्यो यस्तो छ भनेर जान्दाजान्दै पनि (अज्ञानको दृष्टि लिएर) तँ किन रुन्छस् ? ।

न हि बोधबिबोधसमाधिरिति

न हि देशविदेशसमाधिरिति ।

नहि कालविकालसमाधिरिति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥५॥

हे मन ! जब त्यसमा (चैतन्यब्रह्ममा) सामान्य र विशेष समाधि
अर्थात् मनका ज्ञानको लय हुने सामान्य र विशेष अवस्था, स्थानीय र
अस्थानीय मनको लयावस्था, काल र कालरहित भन्ने कुनैपनि मनका
लयहुने अवस्था छैनन् । यिति यस्तो छ भने हे मन ! जहाँतहीं सर्वत्र टम्म
भएर रहेको तँ (हरेक अवस्थालाई लिएर) किन रुन्छस् ? ।

न हि कुम्भनभो न हि कुम्भ इति

न हि जीववपुर्न हि जीव इति ।

न हि कारणकार्यविभाग इति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥६॥

हे मन ! गाग्रोपनि छैन र गाग्राभित्रको आकाशपनि छैन, शरीरपनि
छैन र (त्यसको भित्र बस्ने) जीव पनि छैन । कार्य र कारणको विभाग
पनि छैन (यो सबै उपाधि हुन्) । अतः सबैमा टम्म (व्यापक) भएर रहेको
आपनू त्यो चैतन्यस्वरूप विसैर) तँ किन रुन्छस् ? ।

इह सर्वनिरन्तरमोक्षपदं

लघुदीर्घविचारविहीन इति ।

न हि वर्तुलकोणविचार इति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥७॥

हे मन ! निराकार, निरवयव र निरन्तर मोक्षस्वरूप त्यो चैतन्य-
आत्मामा छोटो, लामू, बाटुलो, तीनकुने आदि भनिने कुनै कुरा नै
छैनन् । (त्यस्तो अखण्ड त्यो चैतन्यआत्मा स्वयं मै हूँ भन्ने कुरा विसैर) तँ
किन रुन्छस् ? ।

इह शून्यविशून्यविहीन इति

इह शुद्धविशुद्धविहीन इति ।

इह सर्वविसर्वविहीन इति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥८॥

हे मन ! फेरि त्यो (चैतन्यआत्मा) शून्य छ र शून्य छैन पनि अर्थात् शून्य भएर शून्यको साक्षीस्वरूप छ । त्यस्तै त्यो शुद्ध र अशुद्ध पनि छैन (यो दुबैको साक्षीस्वरूप मात्र छ) । (व्यापक भएकोले) त्यो सबैकुरा हो (निराकार भएकोले) त्यो सबैकुरा होइन पनि । यस्तो सबैमा सदाकाल टम्म भएर रहने त्यो (चैतन्यआत्मा) छ भने तँ किन रुन्छस् ? । (तँ त त्यै चैतन्यआत्मा होस् । अतः तँ रुनु व्यर्थ छ) ।

न हि भिन्नविभिन्नविचार इति

बहिरन्तरसन्धिविचार इति ।

अरिमित्रविर्वाजितसर्वसमम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥९॥

हे मन ! त्यसमा (चैतन्यआत्मामा) भिन्न र भिन्न छैन भन्नेकुरा, बाहिर, भित्र र बीचमा भन्नेकुरा र शत्रु र मित्र भन्ने आदि कुनैव्यवहार पनि रहँदैन रहँदैनन् । सबैमा व्यापक भएर (परिपूर्णरूपले) रहने त्यो त्यस्तो छ भने (म त त्यो भन्दा बेग्लै छु भनेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

न हि शिष्यविशिष्यसरूप इति

न चराचरभेदविचार इति ।

इह सर्वनिरन्तरमोक्षपदम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१०॥

हे मन ! यो शिष्य (चेलो) हो र यो शिष्यभन्दा भिन्न (गुरु) हो, यो चर (हिङ्ने जीवजन्तु) हो र यो अचर (नहिङ्ने वृक्ष आदि) हो भन्ने भेदको व्यवहार पनि त्यसमा (चैतन्यआत्मामा) छैन। त्यो त संपूर्णमा (चराचरमा) मोक्षरूपले टम्म (घन चित्स्वरूप भएर) रहेको छ। अतः (त्यस्तो आफ्नो स्वरूप विसरेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

ननु रूपविरूपविहीन इति

ननु भिन्नविभिन्नविहीन इति ।

ननु सर्गविसर्गविहीन इति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥११॥

हे मन ! त्यो (चैतन्य आत्मा) सर्वरूप छ र (त्यो यस्तै छ भन्ने) विशेष त्यसको कुनै रूप पनि छैन। त्यो भेदस्वरूप र भेदबाट पनि रहित छ अर्थात् यो र त्यो भन्ने भेद दुईटामा मात्र हुन्छ त्यो त एउटै छ। त्यो चैतन्यआत्मा सृष्टि र प्रलयबाट पनि रहित छ। सबैमा टम्मभएर रहेको (त्यो चैतन्य-आत्मस्वरूप तँ होस्) तँ किन रुन्छस् ? ।

न गुणागुणपाशनिबन्ध इति

मृतजीवनकर्म करोति कथम् ।

इति शुद्धनिरञ्जनसर्वसमं

किमु रोदिषि भानस सर्वसमम् ॥१२॥

हे मन ! जुन ब्रह्ममा (शुद्धचैतन्यआत्मस्वरूप ब्रह्ममा) तीन गुण र तिनका प्रपञ्चबाट बाँधने कुरा हुन सक्तेनन् भन्ने त्यसले जन्मने र मर्ने काम कसरी गर्दछ ? । सदा शुद्ध, निर्मल र सबैमा (व्यापकरूपले) टम्म रहने (त्यो तँ होस्) यस्तो तँ (त्यो भन्दा म त भिन्नै छु भनेर) किन रुन्छस् ? ।

६८

इह भावविभावविहीन इति

इह कामविकामविहीन इति ।

इह बोधतमं खलु मोक्षसमं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१३॥

यसमा (व्यक्तभएको यो सम्पूर्ण ब्रह्माण्डमा) त्यो (चैतन्यआत्मा) साधारण र असाधारण भावबाट, इच्छा र इच्छाको अभावबाट पनि रहित छ । त्यो पूर्णज्ञान र मोक्षस्वरूप भएर रहेको छ । अतः सबैमा टम्मभएर रहने (त्यो आत्मस्वरूप) तँ (त्यो र म भिन्न छौं भन्ने भेदबाट अन्तर्लिएर) किन रुन्छस् ? ।

इह तत्त्वनिरन्तरतत्त्वमिति

न हि सन्धिविसन्धिविहीन इति ।

यदि सर्वविर्वाजितसर्वसमं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१४॥

हे मन ! त्यो (चैतन्य आत्मा) तत्त्वस्वरूप हो वा अखण्डतत्त्व नै हो भन्ने र त्यसमा कुनै टाँस्तिन (लीन हुन) सक्तछन् र सक्तैनन् भन्ने कुरा नै त्यसका लागि छैनन् । यदि सबैमा व्यापकरूपले रहेको र नरहेको पनि (समदृष्टिमा व्यापक भएको र भेद दृष्टिमा छुट्टै रहेको पनि) यस्तो त्यो (चैतन्यआत्मा) छ (त्यो तँ होस् भने) तँ किन रुन्छस् ? ।

अनिकेतकुटी

परिवारसमं

इह सङ्गविसङ्गविहीनपरम् ।

इह बोधविबोधविहीनपरं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१५॥

हे मन ! घरद्वार छोडेर बसोस् वा परिवार सहित् भएर बसोस्, संगी साथी होउन् वा एकलै होओस्, जान्ने (ज्ञानी) होओस् वा नजान्ने (अज्ञानी) होओस् त्यो त (परम चेतनसत्ता त) सबैमा सँधे एकाकाररूपले टम्म भएर रहेको छ । (त्यस्तो स्वरूप तेरो छ भने अनेकथरी विकल्प लिएर) तँ किन रुन्छस् ? ।

अविकारविकारमसत्यमिति

अविलक्ष्यविलक्ष्यमसत्यमिति ।

यदि केवलमात्मनि सत्यमिति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१६॥

हे मन ! त्यो (चैतन्यआत्मा) निर्विकार, निराकार (नित्य) छ र यो जगत् भने विकारयुक्त साकार (अनित्य) छ । अतः यो जगत् झूटो हो । त्यस्तै त्यो आत्मा (निराकार हुनाले) लक्ष्य गर्न नसकिने छ । यो (संसार) त्यसैमा (त्यही चैतन्यमा) भासेको हुनाले (साकार र अनित्य हुनाले) लक्ष्यगर्न सकिने र झूटो छ । जब केवल आत्मा (चैतन्यसत्ता वा चैतन्य आत्मा) मात्र सत्य छ भने (त्यै सत्यस्वरूप भएको) तँ किन रुन्छस् ? ।

इह सर्वसमं खलु जीव इति

इह सर्वनिरन्तरजीव इति ।

इह केवलनिश्चलजीव इति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१७॥

हे मन ! यस संसारमा अनेकौँ प्राणीहरू प्रत्यक्षरूपमा अनवच्छिन्नरूपले (पैदा) भै नै रहन्छन् । यहाँ निश्चल (अखण्ड) रूपले केवल जीवात्मा भन्दा अर्कोकेही छैन (वासनाले गर्दा अज्ञानको दृष्टिमा मात्र जीवात्मा र परमात्माको भेद हुन्छ वास्तवमा वासना रहित् जीवात्मा र परमात्मा फरक छैन) । यस्तो स्थिति छ भने सबैमा समानरूपले रहेको तँ किन रुन्छस् ? ।

अविवेकविवेकमबोध इति

अविकल्पविकल्पमबोध इति ।

यदि चैकनिरन्तरबोध इति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१८॥

हे मन ! विवेक छ र विवेकछैन भन्नु, विकल्प छ र विकल्पछैन भन्नु, यो सबै अज्ञान हो । किनभने यदि (चैतन्य आत्मा) निरन्तर बोधस्वरूप छ भने सदा सर्वदा सबैमा टम्म रहने (त्यो तैं होस्) तैं किन रुन्छस् ? ।

न हि मोक्षपदं न हि बन्धपदं

न हि पुण्यपदं न हि पापपदम् ।

न हि पूर्णपदं न हि रिक्तपदम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥१९॥

हे मन ! त्यस (चैतन्य आत्मा) मा न त बन्ध र मोक्ष छन्, न त पुण्य र पाप नैं छन् । न त त्यसमा रित्तोपना छ न त पूर्णता नैं । त्यस्तो सबैमा टम्म-भएर समानरूपले (अखण्डरूपले) रहने तैं (त्यो भन्दा म त भिन्न छु भन्ने अज्ञान लिएर) किन रुन्छस् ? ।

यदि वर्णविवर्णविहीनसमम्

यदि कारणकार्यविहीनसमम् ।

यदि भेदविभेदविहीनसमम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२०॥

हे मन ! जब त्यो (चैतन्यआत्मा) वर्ण (सेतो कालो आदि वर्ण) भएका र वर्ण नभएका कुरामा, कार्य र कारण भएका र कार्य कारण नैं नभएका दुबै कुरामा र भेद भएका र भेद नभएका दुबै कुरामा समानरूपले (व्यापकरूपले) रहेको छ । जब त्यै जस्तै सबैमा समानरूपले (टम्म मिलेर) रहेको तैं छस भने (भेददृष्टिबाट आफूलाई त्यसबाट भिन्न सम्झेर) तैं किन रुन्छस् ? ।

इह सर्वनिरन्तरसर्वचिते

इह केवलनिश्चलसर्वचिते ।

द्विपदादिविर्वाजितसर्वचिते

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२१॥

हे मन ! त्यों (तेरो चैतन्य आत्मा) जहाँतहीं, निरन्तर, समरसले-
युक्त भएर अखण्डरूपमा टनाटन भएर रहेको छ । फेरि त्यों दोपाया चौपाया
भन्ने नभएर (केवल चेतनसत्तामात्र भएर) सबैमा समानभावले रहेको छ
(तँ त्यही होस्) । यस्तो तँ (त्यों देखि म भित्र छु भन्ने धारणा लिएर)
किन रुन्छस् ? ।

अतिसर्वनिरन्तरसर्वगतं

अतिनिर्मलनिश्चलसर्वगतम् ।

दिनरात्रिविर्वाजितसर्वगतं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२२॥

हे मन ! त्यों (चैतन्यआत्मा) सर्वश्रेष्ठ, नित्य, व्यापक, अत्यन्त निर्मल,
निश्चल र सबैमा समानरूपले पुगेको छ । दिन र रात भन्ने व्यवहार पनि
त्यसमा छैन । सबैमा समानरूपले रहने (आफ्नैस्वरूप त्यस चैतन्यआत्मा-
लाई विसरेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

न हि बन्धविबन्धसमागमनम्

न हि योगवियोगसमागमनम् ।

न हि तर्कवितर्कसमागमनम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२३॥

हे मन ! त्यस (चैतन्यआत्मा) मा सामान्य र विशेषरूपका बन्धन,
संयोग र वियोग (भेट्नुने र छुट्नुने कुरा) र तर्क, वितर्क केहीपनि छैनन् ।

त्यो त सबैमा समानरूपले (अखण्डरूपले) रहेको छ । त्यस्तो (त्यो तैं होस्) तैं किन रुन्छस् ? ।

इह कालविकालनिराकरण—

मणुमात्रकृशानुनिराकरणम् ।

न हि केवलसत्यनिराकरणम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२४॥

हे मन ! त्यस (चैतन्यआत्मा) लाई सामान्यकाल (भूत भविष्य र वर्तमान काल) र विशेषकाल (दिन घडि पला आदि) ले छुनै सक्तैन । त्यो सूक्ष्म छ र त्यसलाई अग्निले पनि उज्यालो गराउन सक्तैन र यो जड जगतले छुनै सक्तैन । त्यो त सत्यस्वरूप मात्र छ र सबैमा समानरूपले रहेको छ (त्यस्तो त्यो मै हूँ भन्ने कुरा नजानेर) तैं किन रुन्छस् ? ।

इह देहविदेहविहीन इति

ननु स्वप्नसुषुप्तिविहीनपरम् ।

अभिधानविधानविहीनपरम् ।

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२५॥

हे मन ! (निराकार हुँदा स्फुरणा मात्र र शरीरमा रहँदा शरीरधारी जस्तो भएर रहेकोले) त्यस (चैतन्यसत्ता) मा शरीर छ र शरीर छैन भन्ने दुवै कुरा छैनन् । त्यो शरीरधारी नभएकोले शरीरमा रहने स्वप्नावस्था र सुषुप्ति अवस्था पनि त्यसमा छैनन् । न त शरीरधारीमा रहने विधि र निषेधले नै त्यो सहित र रहित नै छ । अतः सबैमा समानरूपले रहने (त्यस्तो आत्मा मै हूँ भन्ने नसंकोर) तैं किन रुन्छस् ? ।

गगनोपम शुद्ध विशालसम—

मविसर्वविर्वाजित सर्वसमम् ।

गंतसारविसारद्विकारसमम्

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२६॥

हे मन ! त्वो (चैतन्यआत्मा) आकाशजस्तै व्यापक, नित्य, शुद्ध, विशाल, सबैमा समानरूपले रहेको, सबैबाट भिन्नपनि नभएको, सार, विशेषसार र विकारमा पनि समभावले रहेको र सर्वत्र अखण्डरूपमा (टम्म भएर) रहेको छ । (त्यस्तो चैतन्यसत्तास्वरूप आफ्नू स्वरूपलाई विसरेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

इह धर्मविधर्मविरागतर-

मिह वस्तुविवस्तुविरागतरम् ।

इह कामविकामविरागतरं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२७॥

हे मन ! यस जगतमा सामान्य र विशेष धर्म (वस्तुकास्वभाव) बाट, सामान्य र विशेषवस्तु (सांसारिक वस्तु) बाट र त्यस्तै सामान्य र विशेष इच्छाबाट वैराग्य लिनु नै (आसक्तिरहित हुनु नै) सर्वोत्तम छ । सबैमा समानरूपले रहने तँ (यस्तो कुरा नजानेर) किन रुन्छस् ? ।

सुखदुःखविर्वाजितसर्वसम-

मिह शोकविशोकविहीनपरम् ।

गुरुशिष्यविर्वाजिततत्त्वपरं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२८॥

हे मन ! सुख र दुःखबाट अलग रहेको, सामान्य र विशेषरूपका शोकबाट पनि पर रहेको, गुरु र शिष्य भन्ने यस्तो व्यवहारबाट पनि फरकरहेको र सबैमा समानरूपले (अखण्डरूपले) रहेको त्यस परमतत्व (चैतन्यआत्मा लाई नजानेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

न किलांकुरसारविसार इति

न चलाचलसाम्यविसाम्यमिति ।

अविचारविचारविहीनमिति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥२९॥

हे मन ! त्यों (चैतन्यआत्मा) कर्मका सार र साररहित भन्ने दुबैआंकुरा (ज्ञानीका मोक्षहुने सारयुक्त कर्मरूपी आंकुरा र अज्ञानीका जन्ममरणप्राप्तहुने साररहित कर्मरूपी आंकुरा), चल र अचल, सम र विषम भन्ने व्यवहार र यो विचार हो र यो विचार होइन भन्ने यस्ता कुराले पनि रहित छ । त्यों त सबैमा समानरूपले रहेको छ । अतः (त्यों मै हूँ भन्न नसकेर) तँ किन रुन्छस् ? ।

इति सारसमुच्चयसारमिति

कथितं निजभावविभेद इति ।

विषये करणत्वमसत्यमिति

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥३०॥

हे मन ! त्यसका (चैतन्यसत्ताका) विषयमा जो भनियो त्यों सारको पनि सार हो । भेदभाव रहित निजी आत्माको उद्गार हो । यसबाट सत्य-विचारको प्रादुर्भाव हुन्छ र विषयवासनातर्फ जो भनिन्छ त्यों असत्य हो र त्यसबाट असत्यविचारको उत्पत्ति हुन्छ । (जब स्थिति यस्तो छ भने) सबैमा समानरूपले रहने (व्यापक नित्यस्वरूप तँ अत्मलिएर) किन रुन्छस् ? ।

बहुधा श्रुतयः प्रवदन्ति यतो

वियदादिरिदं मृगतोयसम्भम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वसमं

किमु रोदिषि मानस सर्वसमम् ॥३१॥

हे मन ! देखिने यो पाञ्चभौतिकजगत् केवल मृगतृष्णा (वालुवा-
टल्केँदा पानीटल्के जस्तो भानहुनेकुरा) जस्तै अत्यन्त कूटो हो । अनि एउटा
त्यै (चैतन्यसत्ता) मात्र सबैमा समानरूपले रहेको नित्यसत्य हो भन्नेकुरा
श्रुतिहरूले बारम्बार भनीरहेका छन् । अतः तँ (त्यस्तो कुरा नबुझे) व्यर्थ
किन रुन्छस् ? ।

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र
छन्दो लक्षणं नहि नहि तत्र ।

समरसमग्नो भावितपूतः

प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥३२॥

अन्तःकरण निर्मलभएको अवधूतयोगीले जहाँ अर्थात् पूर्ण चैतन्यसत्तामा
मग्न भएर रहँदा त्यसका पाउनुपर्ने र जान्नुपर्ने कुनै कुरा पनि हुँदैनन् । न त
त्यहाँ छन्द (आवरण शक्ति) र लक्षण (अनुमान वा तर्क) नै रहन्छन् ।
त्यस्तो त्यो (पूर्णचैतन्यसत्ता) लाई फेलापारेर पवित्र भएर समरसमा
मग्न भएको त्यसले परमतत्त्व (आत्मतत्त्व) भन्दा अरु केही भन्दैन (चैतन्य
सत्तामय हुँदा आत्मानन्द भन्दा अर्को अनुभूति केही रहन्न) ।

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायामात्मसं

वित्युपदेशे समदृष्टिकथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः

यो श्री दत्तात्रेय विरचित अवधूतगीतामा आत्मसंवित्ति उपदेशमा

समदृष्टिकथन नामक पाँचौं अध्याय समाप्त भयो ।

छैटौं अध्याय

अवधूत उवाच— अवधूत भन्नुहुन्छ ।

बहुधा श्रुतयः प्रवदन्ति स्वयं

वियदादिरिदं मृगतोयसमम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिव—

मुपमेयकथो ह्युपमा च कथम् ॥१॥

वेदका अनेकौं ऋचाहरू (मन्त्रहरू) यो आकाश आदि पञ्चमहाभूतले बनेको जगत् मृगतृष्णा (तिर्खाएको मिर्गले बालुवा टल्केँदा पानी टल्के-जस्तै देख्नु) जस्तै हो भनेर स्वयं भन्दछन् । यदि एउटै अविनाशी, निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप (चैतन्यसत्ता मात्र) छ भने त्यसलाई (त्यो योजस्तै हो भनेर) कोसँग उपमा दिने र त्यस्तो त्यो कसरी उपमेय हुन सक्तछ ? । अर्थात् चैतन्यसत्ता उपमा र उपमेयले रहित छ ।

अविभक्तिविभक्तिविहीनपरं

ननु कार्यविकार्यविहीनपरम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

यजनं च कथं तपनं च कथम् ॥२॥

त्यसमा (चैतन्य आत्मामा) छुट्टिने र नछुट्टिने कुरा र सकाम तथा निष्काम हुनेकुरा छँदै छैनन् । किन कि यदि त्यो एकरसयुक्त (समरस-युक्त) अखण्ड र सर्वकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा पूजागर्ने र तपस्या गर्ने कुराहरू कसरी हुन सक्तछन् ? ।

मन एव निरन्तरसर्वगतं

ह्यविशालविशालविहीनपरम् ।

मन एव निरन्तरसर्वशिवं

मनसापि कथं वचसा च कथम् ॥३॥

(यो संसार मनले नै रच्यो छ त्यसोभएर नै) मन निरन्तर सबैमा (सबै वस्तुहरूमा) दौडोरहन्छ । यो ठूलो हो र यो सानु हो भन्नु र यो दुबै-कुराले रहित् भन्नुपनि मनले नै कल्पना गरिन्छ । (यदि मन शान्त भएमा जगत् पनि शान्त हुन्छ र देखापर्दैन) । अतः त्यस्तो त्यो अखण्ड, सर्वकल्याण-स्वरूप (चैतन्यसत्ता) मनले जान्न र वचनले भन्न सकिन्छ र ? । अर्थात् चैतन्यसत्ता मन र वचनले जान्न सक्छ, त्यो त अनुभवले मात्र जानिन्छ ।

दिनरात्रिविभेदनिराकरण-

मुदितानुदितस्थनिराकरणम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

रविचन्द्रमसौ ज्वलनश्च कथम् ॥४॥

त्यस (चैतन्यसत्ता) मा दिन र रात भन्ने भेद छैन (त्यो त स्वयं नित्यप्रकाश छ) । त्यै भेद नहुनाले त्यसका लागि उदय र अस्त भन्नेकुरा-पनि छैन । यदि एउटै अखण्ड र सर्वकल्याणस्वरूप त्यो (चैतन्यसत्ता) छ भने त्यसका लागि सूर्य, चन्द्र, अग्नि भन्नेकुरा कसरी हुन सक्तछ र ? ।

गतकामविकामविभेद इति

गतचेष्टविचेष्टविभेद इति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

बहिरन्तरभिन्नमतिश्च कथम् ॥५॥

त्यस (चैतन्यसत्ता) मा इच्छा, अनिच्छा, चेष्टा (यसो गरे हित हुन्छ र यसो गरे हित हुँदैन भन्ने विचार) र विचेष्टा (चेष्टा नहुने कुरा) भन्ने भेदपनि छँदै छैनन् । यदि त्यो अनवच्छिन्न (निरन्तर) सर्वकल्याण-स्वरूप छ भने त्यसमा बाहिर र भित्र भन्ने यस्तो भेदयुक्त विचार कसरी हुनसक्तछ ? ।

यदि सारविसारविहीन इति

यदि शून्यविशून्यविहीन इति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

प्रथमं च कथं चरमं च कथम् ॥६॥

जब त्यो (चैतन्यसत्ता वा चैतन्यब्रह्म) यो सार हो र यो निःसार हो भन्ने कुराले नै रहित छ र केवल एउटैमात्र भएर निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप (आनन्दघन) छ भने त्यस्तो त्यसमा पहिले र पछाडि भन्ने कुरा कसरी हुन सक्तछ ? । अर्थात् चैतन्य सत्ता अनादि र अनन्त छ ।

यदि भेदविभेदनिराकरणम्

यदि वेदकवेद्यनिराकरणम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

तृतीयं च कथं तुरीयञ्च कथम् ॥७॥

जब त्यस (चैतन्यसत्ता) मा सामान्य र विशेष भेद र जान्ने र जानिने भन्ने कुरै रहेको छैन । केवल एउटै (आफै) मात्र नै निरन्तर सर्वकल्याण-

स्वरूप भएर रहेको छ भने त्यस्तो त्यसमा तृतीय अवस्था (सुषुप्ति अवस्था)
र चतुर्थावस्था (तुरीय अवस्था) पनि कसरी रहन सक्तछन् ? ।

गदितागदितं न हि सत्यमिति

विदिताविदितं न हि सत्यमिति

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

विषयेन्द्रियबुद्धिमनांसि कथम् । ॥८॥

जुन् (चैतन्यसत्ता) मा (वचनले) भनिएको र नभनिएको (मनले)
जानिएको र नजानिएको भन्ने कुरानै सत्य हुँदैनन् र यदि त्यो केवल एउटै र
निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा (शरीरमा रहने) विषय, इन्द्रिय
मन र बुद्धि कसरी रहन सक्तछन् ? । अर्थात् चैतन्यसत्ता द्वैतभेदरहित र
इन्द्रिय, मन, बुद्धि र विषयबाट पनि फेलापार्न नसकिने छ ।

गगनं पवनो न हि सत्यमिति

धरणीदहनो न हि सत्यमिति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

जलदश्च कथं सलिलं च कथम् ॥९॥

जब एउटै अविनाशी, सदा कल्याणस्वरूप ब्रह्म (चैतन्यसत्ता) मात्र
(सत्य) छ भने त्यसकालागि आकाश, वायु, पृथिवी, अग्नि भनेर (पृथक्
रूपले) जो व्यवहार गरिन्छन् ती कुनैपनि सत्य छैनन् (स्थिति यस्तो छ)
भने मेघ र जल भन्ने कुरा पो कसरी हुन सक्तछ ? ।

यदि कल्पितलोकनिराकरणम्

यदि कल्पितदेवनिराकरणम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

गुणदोषविचारमतिश्च कथम् ॥१०॥

जब त्यस (चैतन्यसत्ता) मा स्वर्ग मर्त्य पाताल आदि लोक र इन्द्रादि देवताहरू केवल कल्पना गरिएका हुन्छन् । परमार्थतः तिनीहरूपनि त्यस अवस्थामा सत्य छैनन् र केवल त्यही (चैतन्यसत्ता) मात्र एउटै, व्यापक र सदा कल्याणस्वरूप छ भने त्यस्तो त्यसमा यो गुण हो र यो दोष हो भन्ने (द्वैतभावको भेद लिने) बुद्धि कसरी रहन सक्तछ ? ।

मरणामरणं हि निराकरणम्

करणाकरणं हि निराकरणम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवम्

गमनागमनं हि कथं वदति ॥११॥

त्यस (चैतन्यसत्ता) मा मर्ने र नमर्ने, गर्ने र नगर्ने यस्ता (द्वैतभेदका कुरा) छँदैछैनन् । र त्यो नै एउटा निरन्तर (अविनाशी) सर्वकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा आउने र जाने (जन्म र मरण) भन्नेकुरा नै कसरी भनिन्छ र ? ।

प्रकृतिः पुरुषो न हि भेद इति

न हि कारणकार्यविभेद इति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवम्

पुरुषापुरुषं च कथं वदति ॥१२॥

जुन् (चैतन्यसत्ता) मा पुरुष र प्रकृति, कार्य र कारण भन्ने भेद रहनै-सक्तैन, र यदि त्यो केवल एउटै अखण्ड र सर्वसकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा यो पुरुष हो र यो पुरुषभन्दा भिन्न (प्रकृति) हो भन्नेकुरा कसरी भनिन्छ ? ।

तृतीयं न हि दुःखसमागमनं

। न गुणाद्वितीयस्य समागमनम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवम्

स्थविरश्च युवा च शिशुश्च कथम् ॥१३॥

एउटा गुण (सत्व रज वा तम) को दुःखबाट अर्को गुणको दुःख
आउँछ भन्ने कुरा नै छैन। फेरि तेस्रो (गुण पनि) छ र (त्यसबाट)
दुःख आइलाग्छ भन्ने कुरै छैन। जब एउटै निरन्तर (अविनाशी) सदा
कल्याणस्वरूप (त्यही चैतन्यसत्ता मात्र) छ भने त्यो बालक, जवान र बूढो
कसरी हुन सक्तछ ? ।

ननु आश्रमवर्णविहीनपरम्

ननु कारणकार्यविहीनपरम् ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिव-

मविनष्टविनष्टमतिश्च कथम् ॥१४॥

जब त्यो (चैतन्यसत्ता) आश्रम (ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ र संन्यास)
र वर्ण (ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र शूद्र) बाट रहित भएर त्यो भन्दा पर रहेको
छ। अनि केवल एउटै अखण्ड र सदा कल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा (त्यस
चैतन्यसत्तामा) यो नाशवान् छ र यो नाश नहुने हो भन्ने (द्वैतभावको) बुद्धि
कसरी हुन सक्तछ ? ।

ग्रसिताग्रसितं च वितथ्यमिति

जनिताजनितं च वितथ्यमिति ।

यदि चैकनिनन्तरसर्वशिव-

मविनाशिविनाश कथं हि भवेत् ॥१५॥

जुन् (चैतन्यसत्ता) मा खाने र खाइने, उत्पन्नगर्ने र उत्पन्नगरिने
कुरा नै असत्य (मिथ्या) हुन्छन् । र जुन् सदासर्वदा एउटै, निरन्तर
सर्वकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा यो नाशवान् हो र यो नाशवान् होइन भन्ने
(द्वैतवादी) कुरा कसरी हुन सक्तछन् ? ।

पुरुषापुरुषस्य विनष्टमिति

वनितावनितस्य विनष्टमिति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिव-

मविनोदविनोदमतिश्च कथम् ॥१६॥

जसमा (चैतन्यसत्तामा) यो पुरुष हो र यो पुरुषदेखि भिन्न हो, यो स्त्री जाति हो र यो स्त्रीजाति देखि भिन्न (नपुंसक) हो भन्ने भेद नै छैन । र यदि त्यो एउटै केवल निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप छ भने (त्यसमा) म खेल्दछु भन्ने र म खेल्दिन भन्ने (द्वैत) बुद्धि कसरी हुन सक्तछ ? ।

यदि मोहविषादविहीनपरो

यदि संशयशोकविहीनपरः ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिव-

महमेति ममेति कथं च पुनः ॥१७॥

जब त्यो (चैतन्यब्रह्म वा चैतन्यसत्ता) मोह र खेद, शंका र शोकबाट अलग छ र केवल एउटै निरन्तर (अविनाशी) सर्वकल्याणस्वरूप छ भने फेरि (त्यसमा) म र मेरो भन्नेकुरा कसरी हुन सक्तछ ? ।

ननु धर्मविधर्मविनाश इति

ननु बन्धविबन्धविनाश इति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिव-

मिह दुःखविदुःखमतिश्च कथम् ॥१८॥

यदि त्यो (चैतन्यसत्ता) धर्म, पाप र दुवैकुरा नै नभएको र बन्ध र मोक्ष वा दुवैकुरा नै नभएको स्थितिमा (अवस्थामा) छ भने र त्यो एउटै निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा यो दुःख हो र यो दुःख होइन भन्ने यस्तो (भेद) बुद्धि कसरी हुन सक्तछ ? । अर्थात् दुःख र सुख भान हुने भेदात्मकबुद्धि आत्मामा कहिल्यै पनि रहँदैन । त्यस्तो त्यो भेदात्मकबुद्धि त शरीरमा मात्र रहन्छ) ।

न हि याज्ञिकयज्ञविभाग इति

न हुताशनवस्तुविभाग इति

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

वद् कर्मफलानि भवन्ति कथम् ॥१६॥

जस्तो यज्ञबाट उत्पन्नहुने फलकासाथ यज्ञको र (अग्निमा) हवन-
गरिने वस्तुकासाथ अग्निको भिन्नता छैन त्यस्तै त्यो (चैतन्यसत्ता) पनि
केवल एउटै निरन्तर र सर्वकल्याणस्वरूप (सबैमा व्याकरूपले रहेको) छ
भने भन त त्यसमा कर्मका फलहरू कसरी हुन सक्तछन् ? । अर्थात्
कर्मका फलको देह र मनसँग सम्बन्ध रहन्छ र आत्मामा रहँदैन ।

ननु शोकविशोकविमुक्त इति

ननु दर्पविदर्पविमुक्त इति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

ननु रागविरागमतिश्च कथम् ॥२०॥

त्यो (चैतन्यसत्ता) साधारण र विशेष शोकबाट र घमण्ड (अभिमान)
बाट पनि अलग छ । त्यो त केवल एउटै निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप छ भने
त्यसमा रागी (राग भएको) र वैराग्य पनि भएको भन्ने यस्तो (द्वैत) बुद्धि
कसरी रहन सक्तछ ? ।

न हि मोहविमोहविकार इति ।

न हि लोभविलोभविकार इति ।

यदि चैकनिरन्तरसर्वशिवं

ह्यविवेकविवेकमतिश्च कथम् ॥२१॥

त्यसमा (चैतन्यसत्तामा) साधारण र विशेष मोह र तिनीहरूबाट उठ्ने
विकारहरू (अरू उपाधिहरू) त्यस्तै साधारण लोभ र विशेषलोभ तथा

त्यसबाट उठ्ने अरु विकारहरू नै छैनन् । यसप्रकारको त्यो यदि एउटै र निरन्तर सर्वकल्याणस्वरूप छ भने त्यसमा यो अविवेक (दुर्विचार) हो र यो विवेक (असलविचार) हो भन्ने बुद्धि कसरी हुन सक्तछ ? ।

त्वमहं न हि हन्त कदाचिदपि

कुलजातिविचारमसत्यमिति ।

अहमेव शिवः परमार्थ इति ।

अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२२॥

जुन (चैतन्यसत्ता) मा त्यो तिम्रो ह्यौ र यो म हूँ भन्ने यस्तो भेदज्ञान र कुल र जाति भन्ने कुरा पनि असत्य हुन्छन् । यदि मै नै अवश्यमेव परमार्थस्वरूप र कल्याणस्वरूप (केवल पूर्णचैतन्यसत्ता मात्र) छु भने यहाँ म (कसलाई) कसरी नमस्कार गरूँ ? ।

गुरुशिष्यविचारविशीर्ण इति

उपदेशविचारविशीर्ण इति ।

अहमेव शिवः परमार्थ इति

अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२३॥

त्यस (द्वैताद्वैतविहीन चैतन्यसत्ता) मा यो गुरु हो र यो शिष्य हो भन्ने कुरा रहँदैन भने फेरि उपदेशको कुरा त हुनै सक्तैन । जब म आफैँ नै शिव (कल्याणस्वरूप) तथा परमार्थस्वरूप छु भने यहाँ नमस्कार गर्ने कुरा म कसरी (कसलाई) गरूँ ? ।

न हि कल्पितदेह विभाग इति

न हि कल्पितलोकविभाग इति ।

अहमेव शिवः परमार्थ इति

अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२४॥

त्यस (चैतन्यसत्ता) मा शरीर (स्थूल, सूक्ष्म र कारण शरीर) भन्नु र लोक (स्वर्ग मर्त्य पाताल आदि लोक) भन्नेकुरा त कल्पना गरिएका मात्र बन्दछन् । (पूर्ण चैतन्यसत्तामा लोक र शरीरको भास नै रहँदैन) । त्यस्तो त्यो शिव (कल्याणस्वरूप) तथा परमार्थस्वरूप स्वयं म हूँ भने यहाँ म (कसलाई) कसरी नमस्कार गरू ? ।

सरजो विरजो न कदाचिदपि

ननु निर्मल निश्चल शुद्ध इति ।

अहमेव शिवः परमार्थ इति

अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२५॥

म नै स्वयं शिव तथा परमार्थस्वरूप (चिदानन्दस्वरूप) हुनाले म मा राग र वैराग्य भन्नेकुरानै छैनन् । म त निर्मल (मायाका गुणहरूले रहित) निश्चल (अखण्ड) शुद्धरूप छु । यस्तो मैले कसरी नमस्कार गरू ? । (नमस्कार भन्नेकुरा त्यो र म भन्ने भिन्नरूपमा हुन्छ । आत्मा त स्वयं सर्वत्र व्यापक छ र उसको लागि नमस्कार भन्ने कुरानै रहँदैन) ।

न हि देहविदेहविकल्प इति

अनृतं चरितं न हि सत्यमिति ।

अहमेव शिवः परमार्थ इति

अभिवादनमत्र करोमि कथम् ॥२६॥

त्यस (चैतन्यसत्ता) मा मेरो शरीर छ र अथवा छैन भन्ने यस्तो भेद (भेदको दृष्टि) र यो झूटो हो र यो सत्य हो भन्ने यस्तो भेदपनि रहँदैन । त्यस्तै (स्वयं) शिवरूप र परमार्थस्वरूप भैसकेको म यहाँ कसलाई (कसरी) नमस्कार गरू ? ।

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र

छन्दोलक्षणं नहि नहि तत्र ।

समरसमग्नो भावितपूतः

प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः ॥२७॥

त्यस अनुपम समरसमा (समतारूपीरसमा) मग्न भएको, परमपद (आपनु शुद्धस्वरूप) फेलापारेको त्यो अवधूतका लागि न त छन्द (यो व्याप्य हो र यो व्यापक हो भन्ने आवरणशक्तिको कुरा रहन्छ न त लक्षण (यो यस्तो हो र यो यस्तो होइन भन्ने शास्त्र) नै रहन्छ । त्यस अवधूतावस्थामा त्यस (योगी) का पाउनुपर्ने र जान्नुपर्ने कुनै कुरा बाँकी रहँदैनन् । अत्यन्त पवित्र भएको त्यसले (तीनै कालमा अखण्डरूपले परमआनन्द भन्दा अरु केही अनुभव नै गर्दैन । (केवल आत्मानन्दमा मात्र मग्न रहन्छ) ।

इति श्रीदत्तात्रेय विरचित्तायामवधूतगीतायां स्वात्मसं

वित्युपदेशे मोक्षनिर्णयो नाम षष्ठोऽध्यायः ।

यो श्री दत्तात्रेय विरचित अवधूतगीतामा स्वात्मसंवित्ति उपदेशमा
मोक्षनिर्णय नामक छैटौं अध्याय समाप्त भयो ।

सातौं अध्याय

श्री दत्त उवाच— श्री दत्तात्रेय भक्तुहन्त्र ।

रथ्याकर्पटविरचितकन्थः

पुण्यापुण्यविर्वाजित पन्थः ।

शून्यागारे तिष्ठति नग्नो

शुद्ध निरञ्जनसमरसमग्नः ॥१॥

समरस (अखण्ड आनन्दमा) मग्न, शुद्ध, मायाका प्रपञ्चबाट अलग,
पुण्य र पापका दुवै बाटा हिँड्न छोडेको अवधूत बाटामा फालेका, मिल्किएका
टालाहरूको पोकोपादै निर्जनठाउँमा (भत्केका विग्रेका पाटी पौवा जस्ता
ठाउँमा) नाङ्गै (सबै कुरा त्यागेर) बसीरहन्छ ।

लक्ष्यालक्ष्यविर्वाजितलक्ष्यो

युक्तायुक्तविर्वाजितदक्षः ।

केवलतत्त्वनिरञ्जनपूतो

वादविवादः कथमवधूतः ॥२॥

लक्ष्य (यसो गर्छु भन्ने चित्तको वृत्ति) र अलक्ष्य (लक्ष्यबाट रहित
भएको चित्तवृत्ति) यस्ता दुवैथरिका चित्तवृत्तिबाट र योग (चित्तको-
वृत्तिलाई रोक्ने कुरा) र अयोग (चित्तलाई विषयतर्फ छोड्दिने कुरा)
बाट पनि अलग भएर रहेको, सबैकुराको तत्वजान्ने, केवल आत्मरूपस्वप-
भएर रहेको, मायाप्रपञ्चबाट रहित र पवित्र त्यो अवधूतका लागि वाद र
विवाद (यसो हो र यसो होइन) भन्नेकुरा कसरी हुन सक्तछन् ? ।

आशापाशविबन्धनमुक्ताः

शौचाचारविवर्जितयुक्ताः

एवम् सर्वविवर्जितसन्तः—

स्तत्त्वं शुद्धनिरञ्जनवन्तः

॥३॥

(अवधूतयोगीहरू) आशा रूपी पाशाका बन्धनबाट मुक्त, बाहिरको शौच र आचार (विधि र निषेधका क्रिया) बाट रहित्, शुद्ध र मायाका प्रपञ्चबाट रहित्, युक्त (चित्तको वृत्तिलाई वश गरेका) र संपूर्ण (विषयवासनाका) कुरालाई परित्याग गरेका हुन्छन्। (विधि र निषेध, शुद्ध अशुद्ध र आचार विचार भन्ने कुरा शरीरको ममता छुट्टेपछि ती सबै स्वयं छुट्टिन्छन्)।

कथमिह देहविदेहविचारः

कथमिह रागविरागविचारः ।

निर्मलनिश्चलगगनाकारं

स्वयमिह तत्त्वं सहजाकारम्

॥४॥

(जीवन्मुक्तावस्थामा पुगेको अवधूत) आकाशजस्तै निर्मल, निश्चल अर्थात् शान्त घोर र मूढ तीन वृत्तिबाट रहित् भएकोले स्थिर र सहजाकार-तत्त्व (सहजावस्थामा) आफै तत्स्वरूप भएकोले त्यसका लागि यो शरीर हो र यो शरीर होइन र यो राग हो र यो वैराग्य हो भन्ने कुरा कसरी रहन सक्तछ ?। (स्वयं पूर्ण ब्रह्मतत्त्व बनेपछि शरीर आदिको भान हुँदैन)।

कथमिह तत्त्वं विन्दति यत्र

रूपभरूपं कथमिह तत्र ।

गगनाकारः परमो यत्र

विषयीकरणं कथमिह तत्र

॥५॥

जुन् (अवधूतावस्था) मा यस मायाप्रपञ्चका जति तत्त्वहरू छन् ती कुनै पनि भान (थाहा) हुँदैनन् भने त्यहाँ यो रूप हो र यो रूप होइन भन्ने कुरा

कसरी रहन्छ र ? । किनभने जहाँ परम आकाश (चिदाकाश) भन्दा अरु केही रहँदैन भने त्यहाँ विषयीहरूले गर्ने व्यवहार कसरी रहन सक्तछन् ? ।

गगनाकारनिरन्तर हंस-

स्तत्त्वविशुद्धनिरञ्जनहंसः ।

एवम् कथमिह भिन्नविभिन्नं

बन्धविबन्धविकारविभिन्नम् ॥६॥

(अवधूतावस्थाको योगी) आकाशजस्तै निरन्तर (लगातार) हंसस्वरूप (हंसःसोहं भनेर जीवले जपने प्राणतत्त्वस्वरूप) र तत्त्व (ज्ञानतत्त्वले) अत्यन्त शुद्ध हंसस्वरूप भएर रहेको हुन्छ । त्यस्तो त्यसमा यो भेद हो र यो भेद होइन, यो बन्धन हो र यो बन्धन होइन भन्ने (भेदरूपी) विकार कसरी हुन सक्तछ ? ।

केवलतत्त्वनिरन्तरसर्व

योगवियोगौ कथमिह गर्वम् ।

एवं परमनिरन्तरसर्व-

मेवं कथमिह सारविसारम् ॥७॥

केवल आत्मतत्त्व नै एकरस (समरस) र निरन्तर सर्वस्वरूप छ । अतः त्यसमा योग (जन्म) र वियोग (मरण) र अहंकार भन्ने कुरा कसरी रहन सक्तछन् ? । त्यस्तो त्यो (आत्मतत्त्व) त परम, अखण्ड र सबैको स्वरूप भएर रहेको छ । अतः त्यसमा यो सार हो र यो निःसार (साररहित) हो भन्ने कुरा कसरी हुन सक्तछ ? ।

केवलतत्त्वनिरञ्जनसर्व

गगनाकारनिरन्तरशुद्धम् ।

एवम् कथमिह सङ्गविसङ्गं

सत्यं कथमिह रङ्गविरङ्गम् ॥८॥

६०

(जब) केवल आत्मतत्त्व नै मायामलबाट रहित्, सर्वस्वरूप, आकाश-जस्तै (व्यापक र निर्मल) अखण्ड र शुद्ध छ भने त्यस्तो त्यसमा सत्संग र दुःसंग कसरी हुन सकछन् ? । त्यस्तै त्यसमा सत्य (सत्यपनि असत्यको भेद हो) रंग (कालो सेतो आदि) र रंगरहित अर्थात् कुनै रंगपनि नभएको भन्ने यस्तोकुरा (भेदको कुरा) कसरी हुन सकछ ? ।

योगवियोगै रहितो योगी

भोगविभोगै रहितो भोगी ।

एवं चरति हि मन्दं मन्दं

मनसा कल्पितसहजानन्दम्

॥६॥

(आत्मतत्त्वमा मग्न अवधूत) योग र वियोगले रहित भएर पनि योगी, भोग र भोगरहित् भएर पनि भोगी बनेर अपना मनले सहजावस्था (विधि र निषेधलाई नाघेको अवस्था) लाई कल्पना गरेर विस्तार विस्तार यताउति घुमफिर गर्दछ । (त्यस्तो त्यो अवधूत योगी आत्मानन्दमा मग्न भएर जता इच्छा हुन्छ त्यतै लहडिन्छ) ।

बोधविबोधैः सततं युक्तो

द्वैताद्वैतैः कथमिह मुक्तः ।

सहजो विरजः कथमिह योगी

शुद्ध निरञ्जनसमरसभोगी

॥१०॥

यस जगतमा यो ज्ञान हो र यो अज्ञान हो भन्नेकुरा मान्ने (प्राणी) र यो द्वैत हो र यो अद्वैत (द्वैतभन्दाभिन्न) हो भनेर मान्ने (प्राणी) कसरी मुक्तहुन सकछ ? । किनभने त्यस्तो त्यो प्राणीमा शुद्धमायाप्रपञ्चबाट रहितभएर समतारूपी रस भोगगर्ने बनेर (अनुभवगर्ने) योगी कतै स्वभावैले (त्यसै) रागरहित (रजोगुणको नाशभएर उत्पन्न हुने ज्ञान) कसरी हुन सकछ र ? ।

भगनाभगनविर्वर्जितभग्नो

लग्नलग्नविर्वर्जितलग्नः ।

एवं कथमिह सारविसारः

समरसतत्त्वं गगनाकारः

॥११॥

यस (जगत) मा समरसलेयुक्त, आकाशजस्तै (व्यापक) त्यस (चैतन्यसत्ता) मा यो खण्डित हो र यो अखण्डित हो र यो यी दुवैबाट रहित हो, यो कतै लागेको छ र यो कतै नलागेको हो अथवा यी दुवैबाट यो अलग छ भन्ने कुरा र यो सार हो र यो निःसार हो भन्ने यस्तो (द्वैतभावको कुरा) कसरी रहन सक्तछ ? । अर्थात् शुद्ध चैतन्यसत्तात हो र होइन भनिने दुवै कुराबाट अलग रहेको छ ।

सततं सर्वविवर्जितयुक्तः

सर्वं तत्त्वविवर्जितमुक्तः ।

एवं कथमिह जीवितमरणं

ध्यानाध्यानैः कथमिह करणम् ॥१२॥

निरन्तर प्रपञ्चभित्रका सम्पूर्ण कुराबाट अलग रहेर चित्तका वृत्तिहरू निरोध गरेको र सम्पूर्ण तत्त्वबाट (पाञ्चभौतिक आदितत्त्वबाट) रहित-भएर मुक्त (केवलचैतन्यसत्तामामात्र मग्न) भएर रहने (योगी) मा यो बाँच्ने र यो मर्ने हो भन्ने कुरै रहँदैन । त्यस्तो अवस्थामा पुगेको त्यसमा ध्यानगर्ने र ध्यान नगर्ने भन्ने कुरा कसरी हुन सक्तछ ? । अर्थात् शुद्ध चैतन्यसत्तामा आरूढ भै सकेको मुक्त योगीका निमित्त ज्ञाता ज्ञान ज्ञेय र ध्याता ध्यान ध्येय भन्ने कुनै कुरा पनि रहँदैन ।

इन्द्रजालमिदं सर्वं

यथा मरुभूमिरीचिका ।

अखण्डितघनाकारो

वर्तते केवलं शिवः

॥१३॥

यो सम्पूर्ण जगत् इन्द्रजाल (जादू) जस्तै र मरुभूमिमा घाम लाग्दा पानी टल्के जस्तो भान हुने कुराजस्तै असत्य (झूटो) छ । (यहाँ त) केवल

६२

अखण्डित (कहिल्यै नाश नहुने) परिपूर्ण सच्चिदानन्द शिव मात्र छ (अरू केही छैन) । अर्थात् असत्य संसारलाई ममता गर्नु त केवल भ्रान्तिमात्र हो ।

धर्मादौ मोक्षपर्यन्तं

निरीहाः सर्वथा वयम् ।

कथं रागविरागैश्च

कल्पयन्ति विपश्चितः

॥१४॥

धर्मदेखि लिएर मोक्षपर्यन्त (कुनै चीजमा पनि) कहिल्यै पनि हाम्रो इच्छा छँदैन । किनभने विद्वान्पुरुषहरू यो राग (वासना) हो र यो वैराग्य हो भन्ने कुराको कहिल्यै कल्पना सम्मपनि गर्दछन् र ? । अर्थात् विद्वान्पुरुषहरू हर्ष र विस्मातबाट अलग रहेका हुन्छन् ।

विन्दति विन्दति नहि नहि यत्र

छन्दो लक्षणं नहि नहि तत्र ।

समरसमग्नौ भावितपूतः

प्रलपति तत्त्वं परमवधूतः

॥१५॥

त्यसमा (आफू केवल चैतन्यसत्तास्वरूप मात्र भएको अवस्थामा) पाउनुपर्ने र जान्नुपर्ने कुनै कुराहरूपनि रहँदैनन् । त्यहाँ छन्द (आवरणशक्ति) र लक्षण (अनुमान वा तर्क) पनि रहँदैनन् । समतारूपीरस (सबैमा पूर्णआत्मस्वरूप देखिने अवस्था) मा चुर्लुम्म डुबेको, शुद्धचित्त भएको त्यस अवधूत योगीले केवल आत्मतत्त्व मात्र फलाकी रहन्छ । (अवधूतावस्थामा आत्मानन्दमा मग्न हुँदा अरू कुनैकुराको भास हुँदैन)

इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायामवधूतगीतायां

स्वात्मसंवित्युपदेशे सप्तमोऽध्यायः ।

यो श्री दत्तात्रेयद्वारा विरचित अवधूतगीतामा आफ्नु चेतनासम्बन्धि उपदेशमा सातौं अध्याय समाप्त भयो ।

आठौं अध्याय

श्रीदत्त उवाच— श्रीदत्तात्रेय भब्रुहुन्छ ।

त्वद्यात्रया व्यापकता हता ते
ध्यानेन चेतः परता हता ते ।

स्तुत्या मया वाक्परता हता ते
क्षमस्व नित्यं त्रिविधापराधान् ॥१॥

हे चैतन्यसत्ता ! वा चैतन्यआत्मा ! जब म तँ तर्फ यात्रागर्न थालेँ
अर्थात् तँ मा मेरो चित्त लाग्यो त्यो बेलादेखि व्यापकता (विषयवासनातर्फ
हिरिक हुने कुरा) मरचो (त्यसलाई मैले मारेँ) । तेरै ध्यानमालागदा विषयको
ध्यान मरचो (त्यसलाई मैले मारेँ) । तँलाई भन्दा भन्दै मेरो विषयवासना-
तर्फको स्तुति र निन्दा पनि मरचो (त्यसलाई मैले मारेँ) । यस्ता
ती तीन चीजलाई मैले मारेँ । अतः यो मेरा तीनोटा अपराधलाई सदाकाल
क्षमा गर ।

कामैरहतधीदन्तो
मृदुः शुचिरकिञ्चनः ।

अनीहो मितभुक्छान्तः
स्थिरो मच्छरणो मुनिः ॥२॥

अनेकौ कामनाद्वारापनि बुद्धि विचलित नभएको, इन्द्रियलाई दमन गरेको, कोमल स्वभाव भएको, शुद्धचित्त भएको, संग्रहबाट अलग रहेको, कुनै इच्छा नगर्ने, थोरै खाने, शान्त, स्थिर (चंचलपनाले रहित) र मेरो (चैतन्यस्वरूप आत्माको) शरणपरेको जुन व्यक्ति छ त्यो नै मुनि हो ।

अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमाञ्जितषड्गुणः ।

अमानी मानदः कल्पो मैत्रः कारुणिकः कविः ॥३॥

कृपालुरकृतद्रोहस्तिक्षुः सर्वदेहिनाम् ।

सत्यसारोऽनवद्यात्मा समः सर्वोपकारकः ॥४॥

(अवधूत त्यो मुनि) अभिमान नलिने, गंभीर स्वभावको, धैर्य लिन-सक्ने, छ गुणहरू (काम क्रोध लोभ मोह मद र मात्सर्य) लाई जितेको, मान नछोर्ने, अरूको आदर गर्ने, मित्रतापूर्वक व्यवहार गर्ने, करुणा भएको, कवि (शब्दब्रह्मको ज्ञाता वा दीर्घदर्शी) तथा सबै प्राणीहरूमा कृपागर्ने, कसैको द्रोह नगर्ने, सहन सक्ने, सत्यताले परिपूर्ण, जन्म मरण छुटेको, सबैमा समानभाव (भेदभाव रहितको दृष्टि) राख्ने र सबैको उपकार गर्ने (यस्तो स्वभावको) हुन्छ ।

अवधूतलक्षणं वर्णैर्ज्ञातव्यं भगवत्तमैः ।

वेदवर्णार्थितत्त्वज्ञैर्देवदेवान्तवेदिभिः ॥५॥

प्राप्ति, नित्यता, ज्ञानको सत्ता, वर्णका (अक्षरका) अर्थको तत्त्वज्ञान र वेदान्तलाई जान्ने भगवानका भक्तहरूले (मोक्षको इच्छागर्ने पुरुषहरूले) अक्षरको अर्थद्वारा “अ व धू त” को लक्षण जान्नुपर्छ ।

आशापाशविनिर्मुक्त आदिमध्यान्तनिर्मलः ।

आनन्दे वर्तते नित्यमकारं तस्य लक्षणम् ॥६॥

(अ.को अर्थ) आशास्वरूपी पाशाबाट मुक्त भएको पहिले, अहिले र पछाडि भन्ने कुराबाट छुटेको (कालातीत), निर्मल (वासनाले रहित), सदाकाल

आनन्दमा मात्र मग्न भएर रहने, यस्तो त्यसको (अवधूतको) “अ” कारको लक्षण छ ।

वासना वर्जिता येन वक्तव्यं च निरामयम् ।

वर्तमानेषु वर्तेत वकारं तस्य लक्षणम् ॥७॥

(व.को अर्थ) जसले वासना (मनको संकल्प) लाई छोडेको छ, जसको भनाई रोग (वासनारूपी रोग) ले रहित भएर शुद्ध सिद्धावस्थामा पुगेको छ, वर्तमानमा मात्र रहने (पहिले गएका कुराको स्मृति नगर्ने र पछि आउने वा हुने कुराको कल्पना नगर्ने वर्तमानमा मात्र आनन्दमा मग्न भएर रहने) यस्तो त्यसको “व” कारको लक्षण छ ।

धूलिधूसरगात्राणि धूतचित्तो निरामयः ।

धारणाध्याननिर्मुक्तो धूकारस्तस्य लक्षणम् ॥८॥

(धू.को अर्थ) जसको शरीर धूलै धूलाले धूस्त्रो छ । जसले चित्तलाई धोएको छ । जो रोग (राग द्वेष आदि रोग) बाट मुक्त छ र धारणा र ध्यानबाट पनि मुक्त भएको छ । यस्तो त्यसको “धू” कारको लक्षण छ ।

तत्त्वचिन्ता धृता येन चिन्ता चेष्टाविवर्जितः ।

तमोऽहङ्कार निर्मुक्तस्तकारस्तस्य लक्षणम् ॥९॥

(त.को अर्थ) जसले तत्व (आत्मतत्व) को विचारगरेर त्यसकैमात्र धारण गर्दछ अर्थात् आत्मतत्वमा मात्र मग्न हुन्छ । जो चिन्ता र चेष्टाबाट रहित छ । जो तम (अज्ञान) र अहंकार (अभिमान वा ममता) बाट छुटेको छ यस्तो त्यसको “त” कारको लक्षण छ ।

आत्मानं चामृतं हित्वा अभिन्नं मोक्षमव्ययम् ।

गतो हि कुत्सितः काको वर्तते नरकं प्रति ॥१०॥

अमृतस्वरूप, कसैबाटपनि भिन्न नभएको (सबैमा व्यापक रूपले रहेको) मोक्षस्वरूप र अविनाशी यस्तो आत्मालाई छोडेर अर्थात् त्यो जान्नसकिने

मार्गलाई छोडेर निन्दित काग (अज्ञानीपुरुष वा विषयीपुरुष) नरकमा (विषयवासनारूपी नरकमा) गएर त्यसमा पर्दछ ।

मनसा कर्मणा वाचा त्यज्यतां मृगलोचना ।

न ते स्वर्गोवपर्गो वा सानन्दं हृदयं यदि ॥११॥

मनले कर्मले र वचनले पनि स्त्री (प्रकृति वा माया) लाई छोड । यदि तिम्रो हृदय आनन्द (चिदानन्द) ले परिपूर्ण छ भने (त्यस्तो अवस्थामा पुगेको) तिम्रो निमित्त स्वर्गपनि छैन र मोक्षपनि छैन । अर्थात् परमानन्दलाई हृदयले फेला पारेपछि स्वर्ग नरक र मायाप्रपञ्च केही रहँदैनन् ।

न जानामि कथं तेन निर्मिता मृगलोचना ।

विश्वासघातकीं विद्धि स्वर्गमोक्षसुखार्गलाम् ॥१२॥

त्यसले (सृष्टिकर्ताले) मृगकाजस्ता चञ्चले आँखा भएका स्त्रीहरू (मायाका पुतलीहरू) किन निर्माण गरियो होला ? । यो कुरा म जान्दिन । किनभने तिनीहरू स्वर्ग र मोक्षरूप सुखका आगला (गजवार) जस्ता छन् र विश्वास (मायाको प्रपञ्चसुखभन्दा अत्यन्त आनन्दमय परमेश्वर छ भन्ने विश्वास) लाई नाश गर्ने हुन् भन्ने कुरा पक्का जान ।

मूत्रशोणितदुर्गन्धे ह्यमेध्यद्वार दूषिते ।

चर्मकुण्डे ये रमन्ति ते लिप्यन्ते न संशयः ॥१३॥

पिसाव र रगतले गर्दा असाध्य (दुङ्ग) गह्वाउने, मलका स्रोतहरूले दूषित (परिपूर्ण) यस्तो छालाको खाल्टोमा (सृष्टिको ढोकामा) जो रमाउँछन् ती अवश्यपनि त्यसैमा लट्पटिन्छन् । यो निःस्सन्देह छ ।

कौटिल्यदम्भसंयुक्ता अत्यशौचविवर्जिता ।

केनापि निर्मिता नारी बन्धनं सर्वदेहिनाम् ॥१४॥

बांगोपना र अभिमानले युक्त भएका, सत्य र शुद्ध भन्ने कुराले रहित, सम्पूर्ण देहधारीहरूलाई बाँधनसक्ने भएका नारी (मायाका विशेष अंश)

कसले सृष्टि गरचो होला ? । (मायामा कुटिलता र अभिमान आदिकुराहरू रहन्छन् । शुद्ध र सत्य भन्ने कुरा त्यसमा छैनन् र बन्धनको कारण नै माया हो) ।

त्रैलोक्यजननी धात्री सा भगी नरकं ध्रुवम् ।

तस्यां जातो रतस्तत्र हाहा संसारसंस्थितिः ॥१५॥

तीनलोक (स्वर्ग, मर्त्य र पाताल) लाई उत्पन्न गर्ने ती (माया) भगी (गुप्त अंग वा ऐश्वर्य आदि छ ऐश्वर्यले युक्त) छन् । अतः ती सबैकी धात्री (धाइआमा जस्ती) हुन् । त्यो भग (संसारमा प्रवेश गराउने द्वार हुनाले) नरक हो । यो संसार आफू जहाँबाट अर्थात् स्त्रीजातीको जुन द्वारबाट जन्म्यो त्यसैमा (स्त्री जातीको त्यै द्वारमा) प्रेमगर्दछ अर्थात् भोग-गर्दछ । ओहो ! ओहो !! संसारको असाध्य दुःखलाग्दो यो कष्टमय स्थिति छ ।

जानामि नरकं नारीं ध्रुवं जानामि बन्धनम् ।

यस्यां जातो रतस्तत्र पुनस्तत्रैव धावति ॥१६॥

नारी (प्रकृतिको विशेष अंश) नरक हो र बन्धनमा खास कारणनै यही हो भन्नेकुरा म त यथार्थरूपले जान्दछु । (जब म अरू प्राणीलाई हेर्छु अनि मलाई यस्तो लाग्छ कि) त्यो जसबाट जन्म्यो त्यहीँ आसक्त भएर अर्थात् कामातुर भएर फेरि त्यतैतिर दौडन्छ । अर्थात् प्राणीहरू जुन ठाउँबाट जन्मे त्यही ठाउँमा रमाएर फेरि त्यहीँबाट जन्मनुपर्ने स्थितिमा जान्छन्) ।

भगादिकुचपर्यन्तं संविद्धि नरकार्णवम् ।

ये रमन्ति पुनस्तत्र तरन्ति नरकं कथम् ॥१७॥

भग (प्राणीहरूको संसारमा प्रवेश गर्ने द्वार) देखि लिएर स्तन (छातीमा रहने मांसपिण्ड) पर्यन्त नरकरूपी समुद्र हो भन्नेकुरा जान ।

फेरि जो त्यसैमा मग्न भएर रमाउँछन् भने तिनीहरूले नरकलाई कसरी तर्न सक्छन् ? । अर्थात् गर्भमा प्रवेश गर्ने र गर्भस्थानमा रहने त्यहाँबाट साल नाल सहित भै निस्कने आदि यी सबैकुरा नारकीय यातनातुल्य छन् । अतः मायालाई छोड्न नसकेमा प्राणी जहाँबाट आयो त्यहीँ जान्छ अर्थात् नरकबाट आएर फेरि नरकमै पर्दछ) ।

विष्ठादि नरकं घोरं भगं च परिनिर्मितम् ।

किमु पश्यसि रे चित्त कथं तत्रैव धावसि ॥१८॥

घोर नरकमा दिशा पिसाव रगत आदि अशुद्धपदार्थहरू हुन्छन् । त्यस्तै दुर्गन्धिवस्तुहरूले भग (स्त्री जातीको गुप्त अंग) को निर्माण भएको छ । हे तुच्छ चित्त ! तँ त्यहाँ के देख्छस् ? र किन त्यसरी (आसक्त भएर) त्यसमा दौडन्छस् ? । (हे मन ! अथवा हे चित्त ! गर्भवास त नरक हो र त्यो गुप्तअंग नरकमा जाने द्वार हो । अतः त्यो ढोका घच्चच्याउँदै नरकमा जान तँ किन हिरिक्क हुन्छस् ?) ।

भगेन चर्मकुण्डेन दुर्गन्धेन व्रणेन च ।

खण्डितं हि जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥१९॥

छालाको खाल्टो, दुर्गन्ध र घाउजस्तो त्यस (एउटा) भगले देवता (इन्द्रादि) दैत्य (शुंभ निशुंभआदि) र मानिस लगायत यो संपूर्ण चराचर जगत छियँछिया (टुक्रै टुक्रा) भएको छ । अर्थात् मायामा देवता, दैत्य र मानिस लगायत यत्रो सृष्टि लट्पटिएको छ ।

देहार्णवे महाघोरे पूरितं चैव शोणितम् ।

केनापि निर्मिता नारी भगं चैव अधोमुखम् ॥२०॥

रगत (रगतरूपीजल) ले भरीभराउ भएको देहरूपी महाघोर समुद्र छ । त्यसमा नारी (मायाकी मोहिनी मूर्ति) भन्नेकुरा कसले निर्माण

गरचो ? । जसको भग (संसार जन्मने द्वार) को मुख तलतिर फर्केको हुन्छ ।
(जसको अधोमुख हुन्छ त्यसको संगत गर्नेको उर्ध्वगति वा उर्ध्वमुख कसरी
हुन्छ र ?) ।

अन्तरे नरकं विद्धि कौटिल्यं बाह्यमण्डितम् ।

ललितामिह पश्यन्ति महामन्त्रविरोधिनीम् ॥२१॥

(मायाका विशेष अंश) स्त्रीहरू भित्रपट्टि कुटिलता र नरकले (मल-
मूलले) पूर्ण र बाहिर भने अत्यन्तराम्रा र महामन्त्र (ब्रह्मविचाररूपी
महामन्त्र) का विरोधी हुन्छन् भन्नेकुरा (योगीहरू) देख्छन् । (माया
ब्रह्मविचारको विरोधिनी छ र संसारबाट विमुख हुन नदिने उसको स्वभाव
छ भन्ने कुरा योगीहरूले थाहापाएका हुन्छन्) ।

अज्ञात्वा जीवितं लब्धं भवस्तत्रैव देहिनाम् ।

अहो जातो रतस्तत्र अहो भवविडम्बना ॥२२॥

प्राणीहरू जीवन (उच्चतम मनुष्य जीवन) पाएर पनि त्यही संसारमा
(उनै स्त्री जातीबाट) जन्मेर पनि (संसार यस्तै रहेछ भन्ने जानेर पनि)
फेरी त्यही संसारमा रमाउँछन् भन्ने ओहो ! संसारकोस्वरूप बडो आश्चर्य-
लाग्दो छ ।

तत्र मुग्धा रमन्ते च सदेवासुरमानवाः ।

ते यान्ति नरकं घोरं सत्यमेव न संशयः ॥२३॥

त्यही (सृष्टिको द्वार) मा मोहित भएर रमाउने चाहे दैत्य होऊन्, चाहे
मानिस होऊन् । चाहे देवता नै किन नहोऊन् तिनीहरू घोरनरक (गर्भवासरूपी
नरक) मा पर्दछन् । यसमा कुनै शंका छैन । (परमेश्वरमा मग्नभए
परमेश्वरप्राप्ति र विषयमा मग्नभए विषयप्राप्ति हुने कुरामा कुनै शंका
छैन) ।

अग्निकुण्डसमा नारी घृतकुम्भसमो नरः ।

संसर्गेण विलीयेत तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥२४॥

नारी (प्रकृति वा माया) अग्निकोकुण्डजस्तै र नर (पुरुष वा चैतन्य-
सत्ता) घृतको घडाजस्तै हुन् । (इनिहरू) संसर्ग हुनासाथ (पानीमा
मिश्रीको डल्लो पग्लेर मिलेझैँ) लय भै दिन्छन् । अतः नारी (प्रकृति) लाई
त्याग गर्नु । (आत्मज्ञानी पुरुषले प्रकृतिको संसर्ग गर्नु हुँदैन) ।

गौडी पैण्टी तथा माध्वी विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।

चतुर्थी स्त्री सुरा ज्ञेया ययेदं मोहितं जगत् ॥२५॥

सखर, पिठो (जौ गहुँआदिको पिठो) र महुवा यति तीन चीजवाट
बन्ने मदिरा (रक्सी) तीनप्रकारको हुन्छ भन्ने जान्नु । त्यसमा नारी
(प्रकृतिका विशेष अंश) चौथो मदिरा हो । जसको सेवन गरेर यो संपूर्ण
जगत मोहित (लड्) भएको छ ।

मद्यपानं महापापं नारीसङ्गस्तथैव च ।

तस्माद्द्वयं परित्यज्य तत्त्वनिष्ठो भवेन्मुनिः ॥२६॥

रक्सीको सेवन गर्नु र नारीको संगत गर्नु अर्थात् नारीमा आसक्त हुनु
यो दुबैकुरा महापाप हुन् । त्यसकारण यो दुबै कुरालाई छोडेर मुनि
(योगीपुरुष) आत्मज्ञानमा स्थिर होओस् ।

चिन्ताक्रान्तं धातुबद्धं शरीरं

नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् ।

तस्माच्चित्तं सर्वतो रक्षणीयम्

स्वस्थे चित्ते बुद्धयः सम्भवन्ति ॥२७॥

धातु, (रस, रगत, मासु, बोस्रो, हाड, मज्जा, शुक्र सातधातु) मिलेर
यो शरीर बनेको छ । यदि चिन्ता (सांसारिक चिन्ता) ले चित्त (मन)

लाई थिच्यो भने त्यस चित्तका आधारमा रहेका उपर्युक्त धातुहरू (त्रयशः) नाश हुन्छन् । अतः चित्तलाई सबैतिरबाट संरक्षण गर्नुपर्दछ । किनभने स्वस्थ (निश्चिन्त र निर्मल) भएको चित्तमा मात्र बुद्धिहरू (सार वस्तु र असारवस्तुहरूलाई छुट्याउन सक्ने विवेक र विचारहरू) उत्पन्न हुन्छन् । अर्थात् शरीर र मनको सम्बन्ध हुनाले मन विग्रमा शरीरपनि विग्रन्थ । अतः ब्रह्मविचारमा साधन भएको मनलाई साध्यरूप ब्रह्मज्ञान-प्राप्तिका लागि रक्षागर्नु पर्दछ ।

दत्तात्रेयावधूतेन निर्मितानन्दरूपिणा ।

ये पठन्ति च शृण्वन्ति तेषां नैव पुनर्भवः ॥२८॥

आनन्दस्वरूप अवधूतस्वामी श्री दत्तात्रेयले निर्माण गरिएको यो “अवधूत गीता” जसले (श्रद्धापूर्वक) सुन्दछन् (मनन गर्दछन्) तिनीहरूको पुनर्जन्म हुँदैन ।

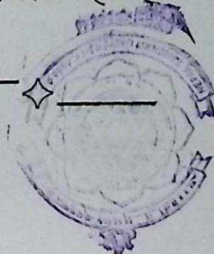
इति श्रीदत्तात्रेयविरचितायावमधूतगीतायास्वात्म
संवित्युपदेशे अष्टमोऽध्यायः ।

यो श्री दत्तात्रेयविरचित अवधूतगीतामा स्वात्मसंवित्ति-
उपदेशमा आठौं अध्याय समाप्त भयो ।

ॐ शिवमस्तु सर्व जगताम्

विश्वको कल्याण होओस्

ACC-1090/9059

मुद्रक:-

श्री ५ को सरकारको छापाखाना सिंहदरवार, काठमाडौं ।